

FONS

(Forráskutatás és Történeti Segédtudományok)

XIX. évfolyam

2012. 4. szám

E számunk szerzői

Csákó Judit (PhD hallgató, ELTE BTK),
Kelényi Borbála (PhD hallgató, ELTE BTK),
Szabó Noémi Gyöngyvér (PhD hallgató, DE BTK),
Thoroczkay Gábor (egyetemi adjunktus, ELTE BTK)

BTK = Bölcsészettudományi Kar; DE = Debreceni Egyetem
ELTE = Eötvös Loránd Tudományegyetem

*

Lapunkat támogatták:
Budapest Főváros Levéltára

*Nemzeti
Kulturális
Alap*

Nemzeti Kulturális Alap Levéltári Szakkollégium

*

A címlapon

A dömösi egyház alapításának ábrázolása a Képes Krónikában.

*

Felelős kiadó: Szentpétery Imre Történettudományi Alapítvány
Nyomta DIAVÁR Kft
ISSN 1217-8020

F O N S

(Forráskutatás és Történeti Segédtudományok)

XIX. évfolyam

2012. 4. szám

Fons (Forráskutatás és Történeti Segédtudományok)
Lapinformációk

Alapítás: A folyóiratot 1993-ban alapította a Levéltáros Hallgatók Egyesülete és a Szentpétery Imre Tudományos Diákkör (Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Történelem Segédtudományai Tanszék).

Első évfolyam: 1994

Megjelenés: Évente négy alkalommal (összesen 30 ív).

Publikációs kör: A történelem segédtudományai, forrásfeldolgozások, forrásközlések, illetve ezekben a témákban módszertani kérdések, könyvismertetések, műhelybeszámolók.

Cél: A történeti segédtudományok, a Magyarország történetére vonatkozó források feldolgozása, ismertetése és népszerűsítése a széles olvasóközönség számára, valamint a szakterület kutatói részére.

Kiadó: Szentpétery Imre Történettudományi Alapítvány, 1139 Budapest, Teve utca 3–5.
Az Alapítvány Kuratóriumának elnöke: OBORNI TERÉZ, titkára: POLONKAI ÉVA.

Szerkesztőség: KENYERES ISTVÁN főszerkesztő. DRESKA GÁBOR (felelős szerkesztő), OROSS ANDRÁS, SARUSI KISS BÉLA, SIPOS ANDRÁS szerkesztők, POLONKAI ÉVA szerkesztőségi titkár.

Székhely: Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Történelem Segédtudományai Tanszék.

Postacím: Fons Szerkesztőség, 1139 Budapest, Teve utca 3–5.

E-mail: kenyeresi@bparchiv.hu, dreska.gabor@btk.elte.hu
siposa@bparchiv.hu, sarusikb@bparchiv.hu
oross.andras@mol.gov.hu, polonkai@bparchiv.hu

Recenziók: A publikációs körbe tartozó kiadványok recenziós példányait a szerkesztőség címén várjuk (ismertetési kötelezettség nélkül).

Kéziratok: A folyóirat számára készített kéziratokat e-mailen a Windows valamely változatában kérjük benyújtani. A kéziratok formai követelményeit a hátsó borítón, a jegyzetelés szabályait a Fons, 2. (1995) 2. sz. 259–267. oldalain foglaltuk össze, kérjük szerzőinket, hogy az ott leírtakat alkalmazzák.

A megjelent cikkek tartalmáért a szerzők felelnek, címük a szerkesztőségben. A Fons másodközlésre nem vállalkozik. Újrakiadás csak a szerkesztőség engedélyével történhet. Kéziratokat és lemezeket nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Különlenyomat: A szerzők 20 különlenyomatot kapnak.

Korábbi számok: Korlátozott számban beszerezhetők a terjesztő címén.

Terjeszti: Budapest Főváros Levéltára, 1139 Budapest, Teve utca 3–5. tel.: 298-7517

THOROCZKAY GÁBOR

A DÖMÖSI PRÉPOSTSÁG TÖRTÉNETE ALAPÍTÁSÁTÓL I. KÁROLY URALKODÁSÁNAK VÉGÉIG*

A Duna-kanyarban létesülő dömösi királyi prépostság két jelentős uralkodói központ, Óbuda és Esztergom között helyezkedett el, és mindez meghatározta későbbi szerepét, jelentőségét (avagy jelentéktelenségét) is. Manapság Györffy György történeti földrajzi alapvetésére támaszkodva és a Szegeden készülő Anjou-kori Oklevéltár I. Károly-kori köteteinek segítségével sikeresen össze lehet gyűjteni a rá vonatkozó XII–XIV. század közepi forrásanyagot, és ennek segítségével vázolni lehet 1342-ig terjedő históriáját. Régészetiileg is feltárták a dömösi egyházi központot, így annak már közölt eredményeit is be lehet röviden mutatni összefoglalásomban.

Közhelyszámba megy az a megállapítás, miszerint Dömösön a társasegyház alapítása előtt a királyi udvari szervezet egyik kúriája állott. A forrásszegény XI. századból két közismert adat is bizonyítja mindezt. A XIV. századi krónika-szerkesztés szerint 1063-ban itt érte halálos baleset I. Béla királyt (1060–1063), ugyanis az összeomló (fa)trónus végzetesen megsebezte;¹ valamint az első eredetiben fennmaradt magyarországi magánoklevél, Gödény (Guden) diplomája szerint 1079 telén a németek ellen készülő Szent László király (1077–1095) az itteni udvarházban engedélyezte Gödénynek: paloznaki javait a veszprémi kánonokokra hagyhatja.² A kúriához királyi kápolnának is kellett tartoznia. A királyi udvarház helyének kiválasztása európai mintákat követhetett, ugyanis számos uralkodói kúriát hatalmas királyi erdőkben vagy azok szélén építettek fel.³

* A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

- 1 Scriptores rerum Hungaricarum. Edendo operi praefuit Emericus Szentpétery. I–II. Bp., 1937–1938. (a továbbiakban: SRH) I. 360. p.; Írott források az 1050–1116 közötti magyar történelemről. Szerk.: Makk Ferenc–Thoroczkay Gábor. Szeged, 2006. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 22.) (A továbbiakban: ÍF [1050–1116]) 375. p.
- 2 Diplomata Hungariae Antiquissima. I. (1000–1131). Edendo operi praefuit Georgius Györffy. Bp., 1992. (a továbbiakban: DHA I.) 225–226. p. (78. sz.)
- 3 Gerevich László: Dömös. In: Műemlékvédelem 36. (1992) 2. sz. 73–80. p. (A továbbiakban: Gerevich, 1992.), különösen: 74. p.

A dömösi udvarház a XI. század végén, XII. század elején az Árpád-ház hercegeinek kezelésébe mehetett át. Történetírásunkban kétféle nézet él a hercegség (dukátus) eredetével, szervezetével kapcsolatban: az egyik steppei, nomád örökségként képzelte el az ország harmadát kormányzó intézményt, amelynek területi szervezetétől függetlenül létezett egy annál később létrejövő birtokrendszere is, amely részben a király kormányzati területén is fekhetett (miként voltak királyi birtokok is a dukátus területén). Eszerint az állásfoglalás szerint a dömösi prépostságot megalapító Álmos régi hercegi birtokokból javadalmazta az új egyházi intézményt.⁴ (Az ezt a véleményt megfogalmazó Györffy György másutt úgy vélekedett: a dukátusból kiszorított herceg részben számára átadott királyi jövedelmekből, a dömösi kúriából, vadászóhelyekből hozta létre a prépostság anyagi bázisát).⁵ A másik állásfoglalás nem számolt keleti eredettel a dukátus esetében, egy, a XI. század közepén létrejövő organizációt tételezett fel. Eszerint a hercegség területén terültek el döntően a dukátus birtokai. Viszont számolt a dukátust birtokló, illetve az azt nem kormányzó egyéb királyi családtagok (hercegek) magánbirtokaival is. Eme nézet szerint Álmos *dux* hercegi magánbirtokaiból dotálta Dömös új egyházi intézményét.⁶

Mikor, kinek a tiszteletére, milyen meggondolásból alapított Dömösön társaskáptalant Álmos, és pontosan milyen anyagi alapokat teremtett annak? A fundáció időpontja a magyar krónikaszerkesztés alapján viszonylag jól meghatározható, a védőszent kiléte is világosan tudható, az alapítás okaira is több magyarázat született, és az átadásra kerülő birtokszervezet egy néhány évtizeddel későbbi oklevélből — szinte páratlanul részletesen — megismerhető.

A bátyja, Könyves Kálmán király (1095–1116) trónját olyannyira megszerezni kívánó Álmos herceg 1105-ben Németországban, 1106-ban pedig Lengyelországban keresett segítséget uralkodói vágyaihoz. Györffy György szerint folyamatos lázadásai miatt ezután vették el tőle a dukátust. Ezt követően a herceg szentföldi zarándokúton vett részt, majd hazatérve két egyházi intézményt, a dömösi pré-

4 Györffy György: Tanulmányok a magyar állam eredetéről. Bp., 1959. (A Magyar Néprajzi Társaság könyvtára) 36–44. p.; *Uő*: Az új társadalmi rend válsága. Trónküzdelmek. In: Magyarország története. Előzmények és magyar történet 1242-ig. Főszerk.: Székely György. Szerk.: Bartha Antal. Bp., 1984. (Magyarország története I/1–2.) (a továbbiakban: Mo. tört.) 835–888., 1662–1667. p., különösen: 862–863. p.

5 Györffy György: A magyar állam megszilárdulása. In: Mo. tört. 893–1006., 1667–1677. p., különösen: 957. p. (a továbbiakban: Györffy, 1984. [Megszilárdulás])

6 Kristó Gyula: A XI. századi hercegség története Magyarországon. Bp., 1974. (a továbbiakban: Kristó, 1974.) 45–47., 120–121. p.

postságot és a meszesi apátságot alapított meg, 1108-ban pedig a németeket hívta be Magyarországra trónigénye érvényesítéséhez.⁷ Makk Ferenc szerint 1107-ben, a jeruzsálemi zarándokút idején szüntették meg a dukátust, és 1107–1108 fordulóján alapította meg a dömösi egyházat Álmos herceg.⁸ Mindkét kutató szerint az alapítás a herceg magánjavaiból történt (amelyeket — mint láttuk — Györffy szerint Kálmán adott át neki a dukátus megszüntetése után). A magyar krónika mindeképpen a jeruzsálemi út utánra keltezi a dömösi *monasterium* felszentelését.⁹ Gerevich László régész viszont a szentföldi zarándoklat elé helyezte a templom konszekrációját, bizonynyal tévesen.¹⁰ 1108-ban, a német uralkodótól segítséget kérve Álmos mind a javaitól, mind a hercegségtől való megfosztást felpanaszolta (*spoliatus tam rebus, quam ducatu*), jöllehet a két egyházi intézményt bizonyára a neki meghagyott/átadott vagyonból hozta létre a dukátus megszüntetése után.¹¹

A magyar krónika által — a későbbi adatok szerint kétségtől társaskáptalanként alapított — dömösi prépostságra alkalmazott *monasterium* (monostor) kifejezésnél érdemes egy rövid ideig elidőzni. A szó a neves bencés rendtörténész, Csóka J. Lajost annak kifejtésére készítette, miszerint Álmos eredetileg itt is bencés apátságot alapított, ezt a herceghez hű *monasterium*-ot Kálmán király szervezte át „kanonoki prépostság”-gá.¹² Azt a modern egyháztörténeti kutatás is vallja, miszerint a könyves uralkodó nem pártolta a bencés szerzetességet.¹³ Azonban itt másról van szó! A magyar kutatásban már jó másfél évtizede felhívták arra a figyelmet, miszerint a *monasterium* szót a korai magyar történelemben székeskáptalanokra is alkalmazták, a bevett *capitulum* (káptalan) elnevezés csak

7 Györffy, 1984. (Megszilárdulás) 956–958. p.

8 Makk Ferenc: A tizenkettedik század története. [Bp.], 2000. (Magyar Századok) 34–38. p. (A továbbiakban: Makk, 2000.)

9 SRH I. 427–428. p.; ÍF (1050–1116) 417. p.

10 Gerevich, 1992. 77. p.

11 A Névtelen Császárkronika (korábban Aurai Ekkehardnak tulajdonított) tudósítása: *Albinus Franciscus Gombos*: Catalogus fontium historiae Hungaricae. I–IV. Bp., 1937–1938. (a továbbiakban: G.) II. 872. p.; ÍF (1050–1116) 275–276. p.

12 Csóka J. Lajos: A latin nyelvű történeti irodalom kialakulása Magyarországon a XI–XIV. században. Bp., 1967. (Irodalomtörténeti Könyvtár 20.) 407. p.; *Uő*: Szent Benedek fiainak világtörténete különös tekintettel Magyarországra. I–II. Bp., é. n. I. 310., 373., 434., 435. p.

13 Koszta László: Bencés szerzetesség egy korszakváltás határán. Egyházpolitikai viták a 11–12. század fordulóján. In: Századok 146. (2012) 269–317. p.

a XIII. században vált elterjedtté.¹⁴ A *monasterium* = székes- vagy társaskáptalan terminus azonban krónikás szakaszok korai datálására nem igazán alkalmas, mert például a zágrábi egyházat (beleértve a káptalant is!) még a XIII. század elején is monostorként emlegették — igaz, olykor kétes hitelű — oklevelek.¹⁵ Így a dömösi „monostor”-alapításról szóló passzus akár egy későbbi, XIII. század eleji krónikaszerző keze-nyomát is magán viselheti.

A dömösi prépostság védőszent-választása és az alapítás motivációja az újabb kutatásban összekapcsolódott, úgyhogy magam is együtt tárgyalom őket. Korábban az Antiochiai Szent Margit-patrocíniumot kapcsolatba hozták Álmos herceg jeruzsálemi útjával, és úgy tartották: keleten szerzett néhány relikviát a főként Bizáncban tisztelt szent ereklyéiből, és vallási buzgalomtól eltelve két egyházi intézményt is ezekre alapozva hozott létre (Dömös, Meszes).¹⁶ A Szent Margit-tisztelet avatott kutatója, Orbán Imre szegedi középkortörténész azonban másfél évtizede a nyugati minták hatását hangsúlyozta, és Kristó Gyula egy korábbi felvetését továbbgondolva — miszerint a dömösi prépostság helyének kiválasztása már önmagában kihívás volt az Esztergomban összpontosuló királyi hatalommal szemben¹⁷ — úgy vélekedett: a sárkány képében megjelenő ördögöt, gonoszt legyőző Margit Álmosnak az alkalmatlan uralkodóval szembeni küzdelmét, a gonosz királlyal szembeni harcát jelképezhette.¹⁸ Koszta László mind Kristó Gyula,

14 Koszta László: Székeskáptalanok és kanonokjaik Magyarországon a 12. század elejétől. In: *Uő*: Írásbeliség és egyházszerkezet. Fejezetek a középkori magyar egyház történetéből. Szeged, 2007. (Capitulum III.) 9–21. p., különösen: 10–11. p. (Első megjelenése: Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica 103 [1996] 67–81. p.)

15 Minderre ld. 1201 kapcsán: Klaus-Detlev Grothausen: Entstehung und Geschichte Zagreb bis zum Ausgang des 14. Jh. Wiesbaden, 1967. 101. p.; Szeberényi Gábor: Birtokviszonyok és politikai játszmák. A zágrábi püspökség 12. századi birtokai. In: A Pécsi Tudományegyetem Illyés Gyula Főiskolai Kara Társadalomtudományi Tanszékének Közleményei 4. (2001) 109–132. p., különösen: 113. p.; 1217 kapcsán pedig: Körmendi Tamás: Szlavónia korai hovatartozása. In: Századok 146. (2012) 369–388. p., különösen: 375. p.

16 Györffy, 1984. (Megszilárdulás) 956–958. p.; Johannes de Thurocz: Chronica Hungarorum. II. Commentarii. 1. Ab initiis usque ad annum 1301. Comp. Elemér Mályusz adiuv. Julio Kristó. Bp., 1988. (Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum VIII.) 420–421. p.; Benkő Elek: A dömösi prépostság régészeti kutatása. In: Paloták, kolostorok, falvak. Gerevich László (1911–1997) középkori kutatásai. Kiállítási katalógus. Szerk.: Benda Judit–Benkő Elek–Magyar Károly. Bp., 2011. 69–70. p., különösen: 70. p. stb.

17 Kristó, 1974. 120. p.

18 Orbán Imre: Miért éppen Margit? Álmos herceg kolostoralapításáról. In: Aetas 1997. 2–3. sz. 42–50. p.; *Uő*: „Ecce, iam vici mundum!” Antiochiai Szent Margit tisztelete Magyarországon. Bp., 2001. (METEM-könyvek 32.) 108–110. p.

mind Orbán Imre elképzelését elfogadva, a dömösi (és a bencés meszesi) alapítás egyfajta provokáció-jellegét képviselve hangsúlyozta: a prépostság alapításával a herceg a Nyitráról távozni kényszerülő dukátus-beli papságnak teremtett új egyházi intézményt, és a fundációval sikeresen „átmentette” a hercegi vagyont is.¹⁹

Magam igen szellemesnek tartom Orbán Imre és Koszta László elképzeléseit, de azért felhívnam a figyelmet két tényezőre: Meszes alapítása nem királyi központ közelében történt, tehát az ottani Antiochiai Szent Margit-patrocínium nem tekinthető Kálmán provokálásának, így Dömösnél is csökken ennek lehetősége. A másik tényező Kálmán műveltsége, amelyet három, nagyobb részben kortárs forrás is — világi személyhez képest — rendkívülinek fest le.²⁰ Az egykor klerikusként működő uralkodó azonnal érzékelte volna Álmos egyházi patrocínium-szinten megjelenő újabb támadását, és megtorolhatta volna a provokációt, akár még az új intézmények felszámolásával is. Ez viszont nem történt meg. A nyitrai papok Dömösre kerülése pedig források hiányában nem bizonyítható, hipotézisként viszont elfogadható. A prépostság tulajdonába került hercegi vagyon később ténylegesen Álmos túlélését szolgálta megvakíttatása után.

A Szent Margit-patrocínium kapcsán még egy feltételezést érdemes ismertetni. Közismert tény, hogy a XI. század legvégén alapított zágrábi püspökség liturgikus könyvtárányát magyarországi egyházak „adták össze”. Kiemelkedő jelentőségű az ott őrzött első hazai sacramentarium, az ún. Hahóti-kódex, amely egy Antiochiai Szent Margit-egyházból került Zágrábba. A XX. század nagy részében egy ilyen védőszentű bencés apátságból (Hahót, Garáb) származtatták (Kniewald Károly, Erdélyi László), és XI. század végi eredetét hirdették. Később azonban felhívták a figyelmet arra, hogy világi papok (kanonokok) számára szolgáló szertartások is találhatóak benne (Peter Ratkoš). Ez utóbbi nyomvonalon haladt tovább Veszprémy László, aki szerint a nyugati Karoling liturgikus hagyomány mellett az esztergomi egyházmegye jellemző szertartásai is fellelhetők benne (ld. a kapcsolatot az Esztergomi Benedictionale-val), és erre rakódik rá a Szent Margittal kapcsolatos liturgikus tartalom. A húsvéti és pünkösdi szertartások pedig ténylegesen világi papok számára íródtak. Veszprémy fentiekből levont követ-

19 *Koszta László*: Egyház és intézményei a középkori Pest és Pilis megyében. In: Pest megye monográfiája I/2. A honfoglalástól 1686-ig. Szerk. Zsoldos Attila. Bp., 2001. 195–222. p., különösen: 203. p. (a továbbiakban: *Koszta*, 2001.); *Koszta László*: A nyitrai püspökség létrejötte. Nyitra egyháztörténete a 9–13. században. In: Századok 143. (2009) 257–318. p., különösen: 298–299. p.

20 DHA I. 317. p. (109. sz.); G. I. 490. p.; SRH I. 432–433. p.; ÍF (1050–1116) 163., 258–259., 420–421. p.

keztetése a következő volt: a sacramentarium a dömösi Szent Margit-társaskáptalan kezdetben bencés regula szerint élő tagjai számára készülhetett a XII. század elején. Innen került később Zágrábba.²¹ Számba veendő azonban az a viszonylag friss állásfoglalás is, amely Hahót apátságát újfent Szent László király korára datálja, és a szerkönyvet innen származtatja.²² Magam a bencés regula használatát tartom kérdésesnek egy világi társaskáptalan esetében, erre tudomásom szerint nem tudunk egyéb, a fenti hipotézist megtámogató hazai példát felhozni.

A monostor kezdeti anyagi helyzetét egy páratlanul részletes forrásból ismerhetjük meg. 1138-ban II. (Vak) Béla király (1131–1141) és Ilona királyné az ország egyházi és világi vezetőivel együtt rendezte a dömösi egyház birtokviszonyait, hiszen Álmos felépítette, de a sok akadály miatt „akarata ellenére rendezetlen állapotban hagyta hátra azt”. A terjedelmes oklevél először a később megvakított herceg adományaival foglalkozik részletesen. A diploma tartalmáról számos kiváló összefoglalás született már történetírásunkban (Lederer Emma, több ízben Györffy György tollából), így magam őket követve, más kutatók (Bolla Ilona, Szűcs Jenő, Kristó Gyula) megállapításait is hasznosítva próbálom tömören bemutatni azt.

A prépostság szervezetéről megtudjuk, hogy az élén álló préposton kívül jelentős szerepe volt a hatalmas átadott gazdasági rendszert irányító dékánknoknak, akinek a kiszállásaihoz külön szolgálónépeket biztosítottak. Álmos elsősorban nyolc századnyi udvarnok-háznépet adott át a dömösi egyháznak, ahol mindig a családfő férfi neve került feljegyzésre. Dömösi illetőségű alárendelt népelemek több mint 90 helységben éltek a XII. század közepén. A századok élén *maior*-ok álltak és több, olykor egymástól nagy távolságban fekvő falvakban éltek a centurionátusokba beosztott, a prépostságnak átengedett udvarnokok. Ezek szolgarendű társadalelemek voltak, nem az egyházi szolgálatban lesüllyedt korábbi félszabad termelők, miként Györffy vélekedett róluk. A nyolc század nem az ország egy helyére lokalizálódott, hanem több tömbben szétszóródva. A leg-

21 *Veszprémy László*: Legkorábbi hazai sacramentariumaink. In: Tanulmányok a középkori magyarországi könyvkultúráról. Szerk. Szelestei N. László. Bp., 1989. (Az OSZK kiadványai. Új sorozat 3.) 121–135. p.

22 *Tóth Endre*: Hoholt — Hahót. A jövevény nemzetségek eredetéhez. In: Századok 137. (2003) 265–296. p., különösen: 284–285. p. 178. jegyz. (a továbbiakban: *Tóth*, 2003.). Solymosi László is egy 1090 táján, egy Szent Margit-titulusú bencés apátságból Zágrábba kerülő sacramentariumról ír nagyívű összefoglalásában, ld. *Solymosi László*: Az írásbeliség fejlődése az Árpád-korban. In: *Uő*: Írásbeliség és társadalom az Árpád-korban. Diplomatikai és pecséttani tanulmányok. Bp., 2006. 193–215. p., különösen: 201. p.

főbb csoport Somogy és Tolna vármegye határvidékén, ill. Veszprém megyében helyezkedett el. Ennek a tömbnek a legfontosabb települése Koppány lehetett, és jóval 50 feletti faluban éltek Dömösnek adományozott termelő népek. Itt például jellemző volt a bortermelés.²³ A másik nagy településcsoport a Tisza mentén és a Körösök vidékén terült el. Itt 20-nál is több településen éltek dömösi szolgálónépek. E helyen nagy kiterjedésű földbirtokok is járultak a szolgálomansiókhoz. E területen ménes, gulya, juhnyáj, kondák, méhes, jelentős halastavak is gazdagították a prépostságot. E második településcsoport közelében, a Maros mentén sószállítók éltek, akik az Erdélyben (Felvincen) élő sóbányászok kitermelt sóját szállították el. Erdélyből archaikus jövedelmei is voltak a dömösi egyháznak (mint a medvebőr, vagy az őstulok- vagy bölényszarv).²⁴ A harmadik nagyobb birtoktömb Dömös közvetlen környékén (Pilis, Esztergom, Nógrád, Hont megyékben) terült el. Itt például Helembán az Ipolyon és a Dunán halászó szolgálónépek kerültek a prépostság tulajdonába, akiknek részletesen meghatározták kötelességeiket.²⁵ (Később e legutóbbi halmazt bővítette tovább adományaival II. Béla király).

A „kenyéradó” udvarnokok — mint említettem — nem mindig lakóhelyük földállományával kerültek eladományozásra, ők mintegy 10 falut kivéve földközösségben éltek más birtokosok szolgálival. Túl sok szabad népelemet, fegyverest és lovas szolgát nem kapott a prépostság, valószínűleg Kálmán nem akart ilyen társadalmi kategóriákat lázongó öccse egyházában tudni. Az átadott udvarnokok, immár az egyház szolgálói, önálló termelők voltak, egységes adókkal (tized, évi 2 köből búzaliszt, 2 köből komlósör, 2 juh, só, közösen méhsör, ünnepi ajándékok

23 A községekkel (zárójelben mai vagy magyar nevük), pusztákkal még napjainkban is azonosítható települések: *Atila (Attala), Boti, Cepel (Nagycepehely), Cobu, Cuma (Csoma), Cupan (Törökkoppány), Dada, Dalmadi (Dalmand), Degu (Dég), Durugsa (Somogydöröcske), Edelin, Enderedi, Eneg (Enying), Euse, Fekete, Galhan (Kisgyalán), Gan, Gudas (Gadács), Hedekcut, Hudus, Hurch, Kalsar, Kana (Kánya), Kara (Kára), Kuceu, Kunda, Kurtu (Kurd), Luba, Macra, Maristi, Meiri (Kaposmérő), Nagasu (Nágocs), Neku (Felsőnyék), Sagu (Ságvár), Sagu, Sanas, Sati, Scilu (Somogyiszil), Suca, Tunguldi (Tengőd), Warang (Várong).*

24 Az itteni, ma is azonosítható települések, folyónevek: *Babisa, Cerep (Szerep), Cerungrad (Csongrád), Cetihida, Cris (Körös folyó), Curisa (Kurca folyó), Doboz (Doboz), Ecer, Geu (Algyő), Geijca, Kuleser, Kurtuelis, obad (Abádszalók), Sahtu (Sajtény), Subram, Sumbuth (Szabadhely), Sunadi (Németcsanád), Surcudi (Sarkad), Tapai (Tápé), Ticia (Tisza).*

25 Az itteni, ma is identifikálható települések, földrajzi nevek: *Bela (Béla), Bela Patak (Damásdi patak), Belsun (Nagybörzsöny), Damasa (Ipolydamásd), Danibius (Duna folyó), Dimisi (Dömös), Ipol (Ipoly folyó), Machala, Maraut (Pilismarót), Naugrad (Nógrád), Pastuh (Pásztó), Pomaz (Pomáz), Strigonium (Esztergom), Wodasu.*

aprójószágából stb.). Feladatuk volt még az egyház épületeinek rendben tartása, gazdasági épületek építése, a halastavak kezelése, kaszálás stb. Az udvarnokból lett szolganépeken kívül számos egyéb szolgáltató is Dömös birtokába került: az említett halászok, akiknek hetente többször és bőjti napokon kellett halat adniuk (ha nem volt elég kapás, vásárolniuk kellett!); szekeres szolgák, vadászok, a már szintén szóba került sóvágók és sószállítók, tálkészítő esztergályosok, borosedényt készítő fazekasok, kanászok, az átadott udvarnokoktól megkülönböztetendő szántóvető szolgák, molnárok, szakácsok, pékek, hírvivők, a szőlőt gondozó vincellérek, lovászok, szücsök, udvarosok, monostori belső szolgák, jó pár harangozó. A monostor állatállománya (csak a szaporulatot hozó nőtényállatokat jegyezték fel!) négy faluban összpontosult. A Dömöshöz került emberállományt úgy becsülhetjük meg, hogy több mint 1400 adományozott háznépet tehetett ki. Újfent hangsúlyoznom kell: a dömösi egyház döntően szolgarendű udvarnokokat és más szolgalónépeket kapott, az egyház szabadjaivá váló királyi (hercegi) kötött liberek alig 7%-át tették ki az átadott népességnek. Az adomány nemcsak Dömös birtokviszonyaira vett fényt, hanem visszamenőlegesen rekonstruálni lehet belőle a XII. század eleji királyi (hercegi) termelői szervezet egy részének felépítését is.²⁶

-
- 26 Az 1138. évi oklevél mérvadó kiadása: *Szabó Dénes*: A dömösi prépostság adománylevele (1138/1329). In: Magyar Nyelv 32. (1936) 54–57., 130–135., 203–206. p. (a továbbiakban: *Szabó*, 1936.). Magyar fordítása: Szöveggyűjtemény Magyarország történetének tanulmányozásához I. Szerk.: Lederer Emma. Bp., 1964. 184–193. p. Az oklevél településeinek és vízneveinek azonosítása, térképmellékletekkel: *Szabó Dénes*: A dömösi adománylevél hely- és vízrajza. Bp., 1954. (A Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadványai 85.) (a továbbiakban: *Szabó*, 1954.). Az egyes településekre ld. még *Györffy György*: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. I–IV. Bp., 1963–1998. (a továbbiakban: ÁMTF) passim. (A somogyi-tolnai-veszprémi-zarándi és más egyéb települések teljességgel hiányoznak a még a befejezetlen kézikönyvsorozatból!) Az oklevél tartalmának társadalom- és gazdaságtörténeti elemzésére ld. *Lederer Emma*: A feudalizmus kialakulása Magyarországon. Bp., 1959. 196–206. p.; *Györffy György*: Államszervezés. In: Mo. tört. 717–834., 1646–1658. p., különösen: 789–791. p., *Györffy*, 1984. (Megszilárdulás) 960., 969., 971., 972., 982–984. p.; ÁMTF IV. 631–633. p. (Ez utóbbi korábban is megjelent már: *Györffy György*: Dömös falu prépostsága és népei. In: A Duna-menti népek hagyományos műveltsége. Tanulmányok Andrásfalvy Bertalan tiszteletére. Szerk.: Halász Péter. Bp., 1991. 291–295. p.). Az udvarnokok szolgálja mivoltára ld. *Bolla Ilona*: A jogilag egységes jobbágságról Magyarországon. Bp., 1998.² 20. p. 27. jegyz.; dömösi vonatkozásokra e munkában ld. még 58., 147–148., 154., 164. p. A dömösi viszonyokra ld. még *Szücs Jenő*: Megosztott parasztság — egységesülő jobbágság. A paraszti társadalom átalakulása a 13. században. In: Századok 115. (1981) 3–65., 263–319. p., különösen: 8., 12., 17. p.; *Kristó Gyula*: A korai feudalizmus. In: Mo. tört. 1007–1415., 1678–1712. p., különösen: 1013–1015., 1023., 1024–1025., 1027., 1047., 1079. p.

Az 1970-es években a dömösi prépostságot Gerevich László, az II. világháború utáni régészettudomány vezető alakja kutatta. A feltárt templomban egy meghosszabbított szentélyű középhajót két keskenyebb mellékhajó kísért, amelyeket toronyszerűen kiemelkedő kisméretű szentélyek zártak le. A három hajót egy méternél is vastagabb alapfalak választották el egymástól. A mellékhajókból köríves lépcsők vezettek le az altemplomba. A nyugati záródást vastag, ívekkel összekötött fal választotta el a templom előterétől, amelyik a főhajó előtti csarnok meglétére utalt. Gerevich nem foglalt abban állást, hogy a tornyok összefüggő egészet alkottak-e a templomtesttel. Az oszlopfők késői posztkaroling stílusjegyeket hordoznak magukon. Fellelhető volt még a töredékes oltárkő is. A dömösi prépostsági egyház legközelebbi rokonait Csehországban találta meg az ásató régész, mint például a prágai Szent Vitus-, vagy Szent György-templomot. Az egykori királyi udvarház (megemelt épületként prépostsági lakóépület) téglalap alakú volt, és derékszögben kapcsolódott a templom szentélyének déli oldalához.²⁷

A Kálmán trónját folyamatosan fenyegető Álmost és fiát, Bélát 1115-ben (más datálás szerint 1113-ban) megvakították, sőt a magyar krónika szerint a könyves király — tanácsadói sugalmazására — Bot fia Benedek által később meg is akarta öletni. A szeme világát veszített hercegek Dömösön nyertek menedéket, Benedektől csak a Szent Margit-oltárba kapaszkodva, a papok segítségével menekült meg Kálmán fivére.²⁸ Álmos és családja egészen a herceg 1120-as évek végén bekövetkező bizánci emigrációjáig a dömösi monostor falai között élt.²⁹

A prépostságról a következő adatunk 1138-ból való. Mint már említettem, ekkor — Saul prépostsága idején — rendezte II. Béla apja, Álmos herceg adományait, és saját maga és hitvese is újabb jövedelmekkel gazdagította a dömösi egyházat. Hét Komárom, Hont, Somogy és Tolna vármegyékben fekvő településen adtak különböző szolgálónépeket (molnárokat, lovászokat, halászokat, vincelléreket, solymászokat, vadászokat, egyszerű földműves szolgálakat), 110 mansiónyit az egyháznak, kondával, méhessel, ménessel, erdővel, földdel, szőlővel. Tehát a fenti adományok döntően az Álmos által adományozott dömösi tömb környékén javadalmazták tovább a prépostságot. Hangsúlyozták, hogy a bevételek egyharmada a prépostot illeti. Az adománylevélből kiderül az is, hogy

27 Gerevich, László: The Royal Court (Curia), the Provost's Residence and the Village at Dömös. In: *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 35 (1983) 385–409. p.; Gerevich, 1992.

28 SRH I. 431–432. p.; ÍF (1050–1116) 420. p.

29 Makk, 2000. 43., 50., 54. p.

a váci egyházmegye tizedének 1/20-ad része, amely a királynak járt, már 1131 óta a Szent Margit-prépostságé volt, új adományként pedig az esztergomi érsek egyházmegyéjének minden vára (megyei és várispánsági központja) évente 100 kepe gabonát adott a dömösi egyháznak (*de parochia archiepiscopi de unaqueque civitate centum capecie dantur Dimisiensi ecclesie annuatim*). Az oklevelet Woth fia János³⁰ pecsételte meg, és az egyik ifjú királyfi, László herceg Egyed nevű káplánja jegyezte le.³¹

A következőkben a prépostság mint egyházi intézmény történetét tekintem át az Anjou-kor közepéig, és az egyház vezetőire és kanonokjaira vonatkozó adatokat sorolom elő. 1156-ban Makár dömösi prépost is tanúként szerepel három más királyi préposttal együtt abban az oklevélben, amelyben Martyrius esztergomi érsek (1151–1157) 70 falu tizedét biztosította káptalanjának.³² Őröla feltételezni szokás, hogy később, 1162-nél korábbi időponttól 1186-ig a pécsi egyházmegye püspöke lett.³³ A következő adat már XIII. századi: 1212-ben Hysis pécsváradi apát megfosztott hetényi (Baranya vm.) birtokaitól két személyt, azt állítva, hogy egyházi jobbágyságok. Később János esztergomi érsek (1205–1222) bíraskodása bebizonyította: szabad királyi szerviensekről van szó, és visszakapták földjeiket, szőlőiket és más javaikat. Ebben az ügyben az érseki poroszló, aki a peres feleknek a főpap előtti megjelenés időpontját kitűzte, Bethlem (Betlehem?) dömösi kanonok volt.³⁴ 1215-ben az egri püspökkel és az aradi préposttal együtt a név

30 Györfy György (ÁMTF IV. 632. p.) tévesen a dömösi egyház ekkori vezetőjének tekinti, holt az oklevél világosan Saulról beszél mint 1138-ban tevékenykedő prépostról (*Szabó*, 1936. 56. p.). Woth fia János személyére, az udvari írásbeliségben vitt szerepére ld. *Kubinyi András*: Királyi kancellária és udvari kápolna Magyarországon a XII. században. In: *Uő*: Főpapok, egyházi intézmények és vallásosság a középkori Magyarországon. Bp., 1999. (METEM-könyvek 22.) 7–67. p., különösen: 10., 12–14., 20., 22., 26. p. (Első megjelenése: Levéltári Közlemények 46. [1975] 59–121. p.)

31 *Szabó*, 1936. 204–206. p.

32 Monumenta ecclesiae Strigoniensis. Coll. et edd. Ferdinandus Knauz–Ludovicus Crescens Dedek–Gabriel Dreska et al. I–IV. Strigonii–Budapestini, 1874–1999. (a továbbiakban: Mon. eccl. Strig.) I. 107–108. p.

33 *Kosztó László*: A püspökök és városuk. A 14. század közepéig. In: A középkor évszázadai. A pécsi egyházmegye története I. Szerk.: Fedeles Tamás–Sárkai Gábor–Sümei József. Pécs, 2009. 57–107. p., különösen: 67–69. p.

34 *Wenzel Gusztáv*: Árpád-kori új okmánytár. I–XII. Pest–Bp., 1860–1874. (a továbbiakban: W.) VI. 355–356. p. Az ügyre ld. még ÁMTF I. 316. p.

szerint nem ismert dömösi prépost is pápai delegált bíró lett a kalocsai érsek és a fehérvári prépost három öröklött falu felett folyó perében.³⁵

1216-ban szentszéki döntés született Dömös egyházi függelmi viszonyáról. Mint királyi prépostság Esztergom alá tartozott, de a XIII. század elején ezt bizonyosan vitatni kezdte a veszprémi püspök. Ekkor ugyanis III. Ince pápa (1198–1216) megbízottai, Pelagius albanói püspök-bíboros és István áldozópap-bíboros döntést hoztak János esztergomi érsek és Róbert veszprémi püspök (1210–1226) sokrétű vitájában. A polémia valójában az óbudai prépostság körül folyt, a kardinálisok döntése pedig — amely Dömösre is vonatkozott (*De Demeiensis prepositura intelligimus illud idem*) — a következőképpen foglalható össze: az esztergomi érsek illetékes Óbuda és Dömös prépostjainak, kanonokjainak kinevezésében, megerősítésében, letételében, pereskedéseiben (a veszprémi főpap jóváhagyásával). Szentelni viszont csak a káptalan tagjait szentelheti az érsek az óbudai és dömösi egyházban, veszprémi klerikusokat nem. Betegek olaját és krizmát szentelhet, de veszprémi egyházmegyes papok nem vehetik át tőle. Dömösnél bizonyára kevésbé volt fontos, Budánál annál inkább, miszerint a település gyermekei egyházi szempontból Veszprém alá tartoznak. (A bíborosi döntés még foglalkozott a királyi apátságokkal, ciszterci kolostorokkal, valamint a segesdi egyház helyzetével is).³⁶

1236-ban egy oklevél Jób dömösi dékánkanonokot említi egy később tárgyalandó peres ügyben.³⁷ A tatárjárás után négy évvel tűnik szemünk elé a XIII. század legnagyobb karriert befutó dömösi prépostja, Fülöp. Ő a Türje nemzetség szentgróti ágából származott, Joachim (Ivachin) szebeni ispán fia, Tamás karkói ispán fivére volt. 1242-ben elkísérte a tatárok elől menekülő IV. Béla királyt (1235–1270) Dalmáciába. 1246–1248 között királynéi kancellár, a drávántúli birtokrendezések részese, ezután közel másfél évtizedig zágrábi püspök, majd 1262–1272 között esztergomi érsek volt. Több ízben (1262–1270, 1272) kancellárként is tevékenykedett. Jelentős diplomata is volt: 1250-ben a király Fülöpnek és Tamásnak új határok mellett újraadományozta Zolona (ma Slanje, Horvátország) földjét, az adománylevél narrációjában kifejtették, hogy már dömösi prépost korában hűségesen szolgálta uralkodóját: például [Cseh]országban járt követség-

35 A veszprémi püspökség római oklevéltára. Monumenta Romana Episcopatus Vesprimiensis. I–IV. Ed. a collegio historicorum Hungarorum Romano. Bp. 1896–1907. (a továbbiakban: Mon. Rom. Ep. Vespr.) I. 34. p.

36 Uo. 36. p.

37 Mon. eccl. Strig. I. 317. p.

ben és [1244-ben vagy 1247-ben] elkísérte a király leányát, Erzsébet hercegnőt, aki a bajor herceg hitvese lett. Máshonnan tudható, hogy itáliai követségeket is teljesített.³⁸

1246-ban Domonkos alországbíró ítélkezett a bakonybéli apátsághoz tartozó endrédi szolgálónépek azon státusperében, amelyben azok magukat egyházi jobbágnak (kötött szabadnak) állították, míg az apát szolgarendű udvarnoknak tartotta őket. A monostor feje elvitte a királyhoz Szent László oklevelét, amelyet az uralkodó is megnézett, majd Fülöp prépostot is utasította annak megtekintésére (... *rex intentus privilegium iam dictum Philipo preposito Dimisensi et cancellario regino iussit inspiciendum*). A megtekintés, elolvasás után Fülöp az apátnak adott igazat, a bírói döntés alapján a szolgálónépek udvarnokok maradtak, sőt fejüket is megnyírták büntetésül.³⁹

1257-ben egy másik Fülöp a dömösi prépost, István herceg, a későbbi V. István király (1270–1272) egy oklevelében kerül elő. Ekkor prépostságán kívül hercegi kancellár, akinek a kezéből kelt a diploma.⁴⁰ Ő később fehérvári választott prépost (1259), váci püspök (1262–1277), és különböző királyi családtagok kancellárja lett.⁴¹ A következő név szerint ismert, és rendkívül hosszú ideig tevékenykedő dömösi prépost, Sol (Sal, Saul) a Hahót- (Buzád-) nemzetségből származott, de fivérével, Atyusszal (ő később több megye ispánja, ill. anyakirálynéi udvarispán volt) együtt anyja, Atyusz nembeli Éva családjában használatos neveket viselt

38 Fülöp életpályájára ld. *Szűcs Jenő*: A kereszténység belső politikuma a XIII. század derekán. IV. Béla király és az egyház. In: *Történelmi Szemle* 21. (1978) 158–181. p., különösen: 164., 166., 168., 172., 173., 175. p.; *Beke Margit*: Türije nb. Szentgróti Fülöp (1262–1272). In: *Esztergomi érsekek* (1001–2003). Szerk.: Beke Margit. Bp., 2003. 115–121. p. Az oklevelet, amelynek narrációja megemlékezik a főpap érdemeiről, ld. *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica. I–II/4.* Szerk.: Szentpétery Imre–Borsa Iván. Bp., 1923–1987. (a továbbiakban: *Reg. Arp.*) 926. sz. Az érdemfelsorolás magyar fordítása Kordé Zoltántól: *Középkori históriák oklevelekben* (1002–1410). Szerk.: Kristó Gyula. Szeged, 2000.² (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 1.) 60–61. p. Erzsébet hercegnő házasságának keltezésére ld. *Wertner Mór*: *Az Árpádok családi története*. Nagybecskerek, 1892. (Történeti, nép- és földrajzi könyvtár 51.) 481. p.

39 A pannonthalmi Szent Benedek-rend története. I–XII. Szerk.: Erdélyi László–Sörös Pongrác. Bp., 1902–1916. VIII. 289–290. p. Az ügyre ld. még uo. 51. p.

40 W. XI. 440–441. p.

41 *Zsoldos Attila*: Magyarország világi archontológiája (1000–1301). Bp., 2011. (História Könyvtár. Kronológiák, adattárak 11.) (a továbbiakban: *Zsoldos*, 2011.) 118., 302. p. Györffy tévesen tartja azonosnak az ekkor már régen zágrábi püspökként tevékenykedő Türije nb. Fülöppel, ld. *ÁMTF* IV. 633. p.

(anyai nagyapja viselte a Sol nevet, aki karakói ispán volt).⁴² A harmadik férfitestvér, Tamás fényes egyházi pályát futott be: óbudai prépostként, székesfehérvári prépostként és királyi alkancellárként, 1254–1256 között pedig választott, majd megerősített kalocsai érsekként tevékenykedett.⁴³ Bizonyára nem függetleníthető ettől, hogy Sol első ismert egyházi tisztsége a bácsi olvasókanonoki stallum volt (1255–1256),⁴⁴ hiszen Bács a kalocsai főegyházmegye másik székhelyeként szolgált.

Az oklevélkritika által egy 1257–1261 közé keltezett oklevélben fordul elő először dömösi prépostként. E dokumentum szerint fivére, a kalocsai érsek adósa maradt Dénes ispánnak 15 márkával. Ezt a nádor és más előkelők döntése alapján Sol prépost és a harmadik fivér, Atyusz kiegyenlítette. Ezt a veszprémi káptalan oklevéllel tanúsította. Egy állítólag 1264-ben, Roland nádor, pozsonyi ispán (1248–1260) számára írt feljegyzésben Dénes ispán (?) tanúsítja, hogy Tamás érsek anyja és fiverei kifizették a számára járó 30 márkát. Roland hivatalviseléséből látható, hogy ez a nyugta csak 1260 előtt keletkezhettek, tehát jópár évvel szűkíthető ennek az oklevélnek a keletkezési időpontja.⁴⁵

1262-ben egy D. kezdbetűs prépost, ifjabb királyi kápolnaispán szerepel egy gyanús, de inkább hamis oklevélben, amely — mások mellett — Dömös helembei halászáinak halászati jogáról szólt. Miután még jóval később is Sol a dömösi prépost, ezt az alább még tárgyalandó diplomát a prépost nevének kezdbetűje miatt is a hamisított dokumentumok közé utalhatjuk.⁴⁶ Egy dátum nélküli

42 *Karácsonyi János*: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. Bp., 1900. (Reprint: 1995.) (a továbbiakban: *Karácsonyi*, 1995.) 568–569., 576–577. p.; *Tóth*, 2003. 270–271. p.; *Nemes Gábor*: Az Atyusz-nemzetség. In: *Tanulmányok évszázadok történelméből*. Szerk.: J. Újváry Zsuzsanna. Piliscsaba, 2006. (Pázmány Történelmi Műhely. Történelmi Tanulmányok 2.) 13–39. p., különösen: 30., 39. p. Györffy megint tollhibát vét, amikor Sol prépostot Atyusz-genusbelinek nyilvánítja, ld. ÁMTF IV. 633. p.

43 *Udvardy József*: A kalocsai érsekek életrajza (1000–1526). Köln, 1991. (*Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae XI.*) 145–147. p.

44 A zichi és vásonekeői gróf Zichy család idősb ágának okmánytára. I–XII. Szerk.: Nagy Iván et al. Bp., 1871–1931. (a továbbiakban: *Zichy-okm.*) I. 8–9. p.; *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*. I–XI. Stud. et op. Georgii Fejér. Budae, 1829–1844. (a továbbiakban: *F.*) IV/2. 407–408. p.

45 A két oklevelet ld. *F.* IV/3. 250., 251. p. Datálásukra ld. *Karácsonyi János*: A hamis, hibáskeltő és keltezetlen oklevelek jegyzéke 1400-ig. Bp., 1902. 100. p. (68. sz.). Roland nádor hivatalviselésére ld. *Zsoldos*, 2011. 20. p.

46 *Mon. eccl. Strig. I.* 471–472. p. Szentpétery Imre gyanús hitelűnek tartotta az oklevelet (*Id. Reg. Arp.* 1795. sz.), *Zsoldos* Attila pedig egyenesen hamisnak (*Zsoldos*, 2011. 121. p.). Györffy

oklevél szerint Sol mester és fivére, Atyusz részt vettek nemzetségüknek egy ősi, Sopron vármegyében fekvő nyolc ekényi földjét érintő vitájában. Karácsonyi János 1260 körülre datálta az ügyről tudósító diplomát.⁴⁷ 1274 táján Dénes nádor, oklicsi ispán, kunok bírása a zalai Egregy birtokot iktatta újra Sol prépostnak és az éppen a veszprémi ispáni tisztséget betöltő Atyusznak.⁴⁸ 1277-ben egy még említendő dömösi prépostság-beli birtokzálogosítás kapcsán kerül elő két oklevélben is Sol *magister*, prépost neve.⁴⁹ 1280-ban a dömösi káptalan földet nyert Vid ispántól, a nyitrai püspök testvérétől. A szintén később még tárgyalandó ügyről szóló oklevélben Sol nevén kívül még olvasható Máté dömösi éneklőkanonok és Gyula őrkanonok neve is.⁵⁰ 1283-ban Pál a dékánkanonok, Gyula, Péter és két Pál pedig kanonokok a dömösi egyházban.⁵¹ Sol (Saul) még 1295-ben is dömösi prépost volt, miként azt az egyháza és a veszprémi püspök közötti tizedvitáról szóló dokumentumok igazolják.⁵² Az 1290-es évek végén, a veszprémi püspök és Dömös dézsmavitája idején Máté mester éneklőkanonok, István pedig kanonok volt a prépostságban.⁵³

1295–1297 közé keltezik azt levelet, amelyikben egy G. kezdőbetűs nevű prépost mentegetőzik B[enedek] (1289–1309) veszprémi püspök előtt, hogy a saját kérésére elhalasztott tanácskozáson sem jelent meg ügye megtárgyalása végett. A levél minden bizonnyal a fenti tizedvita idején születhetett.⁵⁴ 1297-ben a Becsegergely nemzetség Komárom vármegyei tagjai perelték bizonyos Pál fiait a Csepel-szigeten fekvő Becse birtok tárgyában. III. András király (1290–1301) a genus tagjainak ítélte a földet, az ítéletlevélben a nyertes fél bemutatta — más káptalanokéi mellett — a dömösi vizsgálatot elrendelő (vagy arról beszámoló) oklevelét (*exhibuerunt litteras ... Demesiensis ... capitulorum inquisitorias nobis*

György hitelesként kezelte Helemba helység történetének ábrázolásakor, ld. ÁMTF II. 199–200. p. A kérdésre alább visszatérek.

47 Karácsonyi, 1995. 584. p.

48 W. IX. 111–112. p.

49 Uo. 191., 192. p.

50 F. V/3. 49–50. p.

51 Mon. eccl. Strig. II. 163–164. p.

52 Magyar Országos Levéltár. Diplomatikai Fényképgyűjtemény (a továbbiakban: DF) 200054. Itt köszönöm meg Körmendi Tamás barátomnak az oklevél értelmezésében nyújtott nélkülözhetetlen segítségét.

53 Mon. eccl. Strig. II. 425. p.

54 DF 200069. Ennek az oklevélnek az értelmezésénél is nélkülözhetetlen segítséget nyújtott Körmendi Tamás.

transmissas).⁵⁵ Ez csak azért érdekes, mert ezt az irattípust hiteleshelyek állították ki, míg közhelyszámba megy a hazai középkorkutatásban az a megállapítás, hogy Dömösön — kieső fekvése, valamint az óbudai és esztergomi hiteleshelyek közelsége miatt — sohasem működött közhitelű írásbeliséget ellátó szerv.⁵⁶ Azonban a fenti — az általam vizsgált korszakból egyedülinek minősíthető — adat legalábbis egyszeri közhitelű tevékenységet bizonyít.

A kora Anjou-kort a dömösi prépostság vonatkozásában két, az akkori olvasókanonokra vonatkozó adat nyitja meg: Máté mester 1302-ben bírótárs volt Kárácsony győri prépost mellett a veszprémi püspök, prépost és káptalan, valamint az esztergomi stefanita lovagrend konventje közötti perben, de Dömös és Veszprém (tized?)vitája miatt személyét a veszprémiek nem fogadták el.⁵⁷ Ez történt az 1303-ra elhalasztott tárgyalás idején is.⁵⁸ I. Károly korának első dömösi prépostja, Miklós 1310-ben kerül a szemünk elé. Ekkor kiadott oklevelében beszámol arról, hogy a korszak talán leghatalmasabb oligarchái, a Kőszegiek (Henrik fia János) elűzték őt és egyházát birtokaiból, de egy Kőszegi-familiáris, István dombóvári várnagy révén és pénzért visszaszerezték birtokaikat. A prépost ezért sokak (kanonokjai, egyházi jobbagyok, fogott bírák) tanácsára a prépostság — egyébként a XII. század eleje óta birt — Ravaszd (*Rwuozoud*) nevű üres földjét a várnagynak adta, aki négy éven át köteles bérleti díjat és descensusként háznépneként természetbeni juttatásokat fizetni a prépostságnak.⁵⁹ István várnagy egyébként a kora Anjou-kor egy ismert figurája, „Bogár” melléknevet viselt. A bizonynyal a Zsidó-nemzetségből származó Máréi (Gunyafi) család tagjaként (kényszerű?) Kőszegi-familiáris volt, óbudai, dombói várnagy, majd 1316-tól I. Károly király

55 Reg. Arp. 4128. sz. Az ügyre ld. ÁMTF IV. 196. p.

56 Ld. pl. *Kosztá László*: Dömös. In: Korai magyar történeti lexikon. (9–14. század). Főszerk.: Kristó Gyula. Szerk.: Engel Pál–Makk Ferenc. Bp., 1994. 173. p.; *Kosztá*, 2001. 204. p.

57 Hazai Okmánytár. I–VIII. Kiad.: Nagy Imre et al. Győr–Bp., 1865–1891. (a továbbiakban: Hazai okm.) IV. 100–101. p.; Anjou-kori Oklevéltár. I–XV. (1301–1331), XVII. (1333), XIX–XXVIII. (1335–1344), XXXI. (1347). Szerk.: Almási Tibor–Blazovich László–Géczi Lajos–Kőfalvi Tamás–Kristó Gyula–Makk Ferenc–Piti Ferenc–Sebők Ferenc–Tóth Ildikó. Bp.–Szeged, 1990–2012. [Az 1338. évi kötetet szerkesztője, Piti Ferenc barátom lekötelező szívességéből nyomdakész állapotban használhattam!] (A továbbiakban: Anjou-oklt.) I. 308. sz.

58 Hazai okm. IV. 102–103. p.; Anjou-oklt. I. 362. sz.

59 Magyar Országos Levéltár. Diplomatikai Levéltár (a továbbiakban: DL) 86913.; Anjou-oklt. II. 893. sz.

(1301–1342) híveként tolnai ispán, márói várnagy. 1329-ben tűnik el a kútfők-ből.⁶⁰ A prépostság története során még találkozunk vele.

Miklós prépost 1311–1312-ben egy botrányos konfliktusba keveredett. Háb váci püspök (1294–1311) halála után az ottani székeskáptalan bizonyos tagjai — jogellenesen — püspökké választották⁶¹ néhány kanonok és a király tudta nélkül, de 1312 augusztusában V. Kelemen pápa (1305–1314) is beleavatkozott az ügyben. Miklóst a megválasztás idején alkalmatlannak, tudatlannak, sőt kiközösítettnek tudta, akit Tamás esztergomi érsek-metropolita (1305–1321) nem erősített meg váci püspökségében, viszont kormányzónak megtette. Váci kanonokok tiltakoztak a választás ellen, erre az érsek az ügyet a Szentszék elé utalta. Miklós nem jelent meg a pápa előtt, a király és a váci kanonokok képviselője viszont igen. Kelemen pápa utasította az esztergomi metropolitát, hogy Miklóst függessze fel a váci püspökség kormányzásától, azt bízva alkalmas személyre, és Tamással maga elé idéztette a dömösi prépostot.⁶² A pápai oklevélből kiderül, hogy valójában a királynak is problémái voltak Miklós préposttal (nem ő lehetett a püspökjelöltje, és talán a Köszegekkel és familiárisaikkal való kapcsolat miatt is neheztelt rá). Az ügy folytatásáról nem maradt fent több részlet, végül 1318-tól a korábbi váci prépost, Lőrinc irányította egy évtizeden át püspökként a váci egyházmegyét. Kinevező iratában a pápa Miklós megválasztását érvénytelennek mondta. XXII. János (1316–1334) a kinevezést — a szokásoknak megfelelően — közölte a székeskáptalannal, a várossal, az egyházmegyei klérussal, és még néhány más tényezővel.⁶³ Magam az ügghöz csak annyit tehetek hozzá, miszerint Tamás érsek Miklós megbízásakor biztosan jogellenesen cselekedett, az egyházmegyéek ideiglenes kormányzóit (*procurator, administrator*) a XIV. század elején már kizárólag a pápának állt jogában kinevezni.⁶⁴

60 Engel Pál: Magyarország világi archontológiája (1301–1457). I–II. Bp., 1996. (História Könyvtár. Kronológiák, adattárak 5.) (a továbbiakban: Engel, 1996.) I. 175., 206., 304., 365., 379. p., II. 154. p.

61 Augustinus Theiner: Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia. I–II. Romae, 1859–1860. (a továbbiakban: Theiner) I. 443. p.; Anjou-oklt. III. 348. sz.

62 Theiner I. 443–444. p.; Anjou-oklt. III. 350. sz.

63 G. Mollat–G. de Lesquen: Jean XXII (1316–1334). Lettres communes. I–XVI. Paris, 1904–1947. II. 6932. sz.; Anjou-oklt. V. 96–99. sz.

64 Thoroczkay Gábor: Az esztergomi érsekség kormánya a XIII–XIV. század fordulóján. (A XIV. századi krónikakompozíció 188. fejezetének kritikájához). In: *Uő: Írások az Árpád-korról. Történeti és historiográfiai tanulmányok*. Bp., 2009. (TDI-könyvek 9.) 143–149. p. (Első megje-

Egy 1317. évi — mindenképpen hiteles, de magányos — adat szerint *Panich* vagy *Panith* Péter a dömösi prépost.⁶⁵ Személyével többé nem találkozunk a forrásokban. Miklós prépost, a váci püspökválasztási ügy szereplője addigra elhunyt. 1321-ben viszont egy Dömössel kapcsolatos igen fontos ügyben szólt meg XXII. János pápa. Közölte István veszprémi püspökkel (1311–1322): I. Károly magyar király király arra kérte, hogy a visegrádi vár uralkodóellenes lázadása során megsérült dömösi társasegyház, amelynek helyreállítására nincs remény, amely elszegényedett, elnéptelenedett, méghozzá olyannyira, hogy csak egy pap él benne, egyesítse a szintén az ő kegyurasága alá tartozó, a tatárjárás alatt tönkrement, elszegényedett, de lelkigondozást végző óbudai Szent Péter-plébániaegyházzal (*parochialis ecclesia Sancti Petri de Veteribuda*). A két egyház egy testületet (*collegium*) alkosson, élén a Szent Péter-egyház prépostja álljon, Dömösre pedig egy káplán kerüljön, hogy ellássa a lelki feladatokat. A pápa gondos vizsgálatra utasította a veszprémi püspököt, és meghagyta: tájékoztassa őt, hogy dönteni tudjon a kérdésben.⁶⁶ Érdekes módon a visegrádi katonák lázadását, amely a dömösi egyház pusztulását okozta (volna), a fontosabb ide vonható modern köztörténeti összefoglalók nem tárgyalják, Györffy György pedig a Csák Máté oligarchával 1315-ben Visegrádért folytatott küzdelemmel azonosítja azt.⁶⁷ A pápa valószínűleg túlzó állásfoglalást tett, Dömös prépostságát ekkor bizonyosan nem csak egy pap alkotta.

Az egyesítés nem sikerült a későbbi fejlemények tükrében, de egy adat annak — részbeni és időleges — megvalósulását mutatja: az óbudai káptalan egy 1325. évi, adásvételt igazoló oklevelének tanúnévsorában az óbudai olvasó-, éneklő-, örkanonok és még öt kanonok és karpap felsorolása után teljesen szokatlanul Péter dömösi olvasó-, Jakab dékánkanonok, valamint János, egy másik János *magisterek*, Lőrinc és Jakab mester, szintén dömösi kanonokok következnek.⁶⁸

lenése: Genesia. Tanulmányok Bollók János emlékére. Szerk.: Horváth László et al. Bp., 2004. 385–391. p.)

65 DF 209904.; Anjou-oklt. IV. 678. sz.

66 Theiner I. 476. p.; Anjou-oklt. VI. 335. sz.

67 *Engel Pál: Az ország újraegyesítése. I. Károly küzdelmei az oligarchák ellen (1310–1323).* In: *Uő: Honor, vár, ispánság. Válogatott tanulmányok.* Bp., 2003. (Millenniumi magyar történelem. Historikusok) 320–408. p. (Első megjelenése: Századok 122. [1988] 89–147. p.); *Kristó Gyula: I. Károly harcai a tartományurak ellen.* In: Századok 137. (2003) 297–347. p. Györffy György véleményét ld. ÁMTF IV. 633. p.

68 Zichy-okm. I. 273–274. p.; Anjou-oklt. IX. 576. sz.

Ezt nem lehet másképpen értelmezni, mint a két káptalan egy testületté való ideiglenes összeolvadását.

1322-ben komoly konfliktus alakult ki a már említett Bogárnak mondott István várnagy és a név szerint nem ismert ekkori dömösi prépost között. Károly király mind a székesfehérvári káptalant, mind a pécsváradi apátságot megbízta: a királyi emberek mellé delegálja saját képviselőjét, hogy kivizsgálhassák: igaz-e, hogy a prépost maga elé idézte Bogár Istvánt, és azon a napon Ravasz faluját kirabolta, a népet elűzte, gyilkosságok történtek, összesen 1000 marka kár esett.⁶⁹ A két egyházi testület lényegében igazolta a fentieket, a prépost által elkövetett hatalmaskodás tényét, 500 marka kár és két asszony megölését jelentve az uralkodónak.⁷⁰ Bizonyára anyagi természetű viták, Ravasz bérlete körüli problémák vezettek a befolyásos Bogár István elleni préposti cselekményhez.

1325-ben XXII. János pápa Anjou Klemencia (1293–1328) özvegy francia és navarrai királyné, a magyar király húga kérésére az esztergomi érsek alá tartozó dömösi prépostságot *Aymo* székelyispán fiának, Simon mesternek, a királyné udvari papjának és familiárisának adta. Beiktatását is megparancsolta a pécsi püspöknek, a kalocsai prépostnak és egy francia (arrasi) kanonoknak.⁷¹ *Aymo* azonosítható Kacsics nembeli Simon székelyispánnal (1320–1327).⁷² Több híradást jelenleg nem ismerünk Simon prépostról.

Az adatok 1329-től sorakoznak az általam vizsgált korszak utolsó dömösi prépostjáról, aki még az 1350-es években is hivatalban volt. Először 1329-ben említik.⁷³ Márton prépost egyben a pozsonyi társaskáptalan kanonokja is volt, miként az több kütfő is bizonyítja. 1338-ban a pozsonyi egyház képviselője egyik kanonoktársával együtt egy, a sápi nemesekkel folytatott birtokvitában,⁷⁴ ugyanabban az évben a pozsonyi káptalan képviselője a Bazini Sebes mesterrel folytatott birtokperben.⁷⁵ Egy évvel később János és András ispánokkal volt peres ügye a pozsonyi káptalan oklevele szerint, itt is dömösi prépostként és pozsonyi kano-

69 Zichy-okm. I. 211–212., 212–213. p.; Anjou-oklt. VI. 439., 440. sz.

70 Zichy-okm. I. 211–212., 212–213. p.; Anjou-oklt. VI. 468., 475. sz.

71 Theiner I. 504. p.; Anjou-oklt. IX. 504., 505. sz.

72 *Engel*, 1996. I. 192. p.

73 Mon. eccl. Strig. III. 142–143. p.; Anjou-oklt. XIII. 38. sz.

74 Mon. eccl. Strig. III. 319–320. p.; Anjou-oklt. XXII. 411. sz.

75 Anjoukori Okmánytár. Szerk.: Nagy Imre–Tasnádi Nagy Gyula. I–VII. Bp., 1878–1920. (a továbbiakban: Anjou-okm.) III. 512. p.; Anjou-oklt. XXII. 492. sz.

nokként szerepelt.⁷⁶ 1342-ben — az általam vizsgált korszak utolsó esztendejében — VI. Kelemen pápa (1342–1352) Miklós egri, Meskó veszprémi és Mihály választott váci püspököt bízta meg annak kiderítésével: igaz-e, hogy *Pert*-i Márton dömösi prépost ellentéte Pataki (*de Potok*) László ottani olvasókanonokkal és más dömösi kanonokkal, valamint klerikusokkal továbbra is fennáll. Ugyanis Márton a mondott kanonokat, klerikusokat egyszer már elűzte javadalmaikból és megfosztotta jövedelmeiktől, és ez a helyzet már több, mint tíz éve létezett. László már az esztergomi szentszék és az apostoli szentszék előtt is perbe hívta a prépostot, aki erre Lászlót megsebesítette, az örkanonokkal együtt fogságba vetette, és bár többször rendezték a közöttük lévő viszályt, Márton mindig újra kezdte a jogtalanságokat. Mártont végül az apostoli szentszék bírái kiközösítéssel sújtották, ebből a dömösi egyháznak is kára származott. Az olvasókanonok és a többiek a pápát a helyzet rendezésére kérték, aki a három püspököt bízta meg a kérdés elintézésével, és meghagyta nekik: Mártont pedig idézzék meg a színe elé.⁷⁷

A továbbiakban a dömösi prépostság anyagi hátterének (birtokok, tizedek, egyéb jövedelmek) alakulását tekintem át a XII. század elejétől a XIV. század közepéig. Néhány esetet már a prépostság intézményi-személyi viszonyainak változásánál említettem, ezekről itt részletesebben is szó fog esni. 1138 után elsőként 1215-ben említenek dömösi javakat: II. András király (1205–1235) egy kiadatlan oklevele a Tolna megyei Kulcsárt (*Golchar*), mint a dömösi egyház birtokát hozza szóba.⁷⁸ 1219-ben András király az esztergomi kanonokoknak adományozta az erdélyi Vincet, ez is határos volt a dömösi egyház földjével. Felvinc — amelyről itt szó van — a Maros mellett a XII. század elején adományozott erdélyi sóbányászok otthona lehetett.⁷⁹ 1233-ban a II. Béla király adományozta Komárom megyei Mecsődöt említik mint Vatacsanak falu északi szomszédját. Megemlítik, hogy ez a település a dömösi egyház népé.⁸⁰ 1236-ban a Hont megyei Csepel, szintén II. Béla adománya, kerül a szemünk elé. Jób dömösi dékánkanonoknak és Hont-Pázmány nembeli Kázmérnak Tomaj nembeli Dénes nádor (1235–1240) előtti pereskedéséből kiderül: 1236 előtt Kázmér testvére, Lambert a dömösi egy-

76 DL 37471.; Anjou-oklt. XXIII. 470. sz. [A regeszta Mártonra vonatkozó, „a káptalan testvére” megfogalmazása javítandó „kanonoktárs”-ra!]

77 Mon. Rom. Ep. Vespr. II. 382–383. p.; Anjou-oklt. XXVI. 503. sz.

78 DF 200962.

79 Mon. eccl. Strig. I. 221–223. p.; Reg. Arp. 354. sz. Ld. még Szabó, 1954. 39. p.

80 W. VI. 530–532. p. Ld. még ÁMTF III. 439. p.

ház itteni népeit tönkretette és három ekényi földjét elvette. Kázmér visszaadta az elfoglalt földeket és még egy berket, valamint az Ipoly folyót [!], és a föld határait is leírták.⁸¹ A nádori döntést 1240-ben IV. Béla király is megerősítette.⁸² Az 1236. évi oklevelet teljes terjedelmében, a királyi oklevelet pedig tartalmilag az esztergomi káptalan 1283-ban átírta.⁸³ Mindezek a tatárjárás (1241/1242) előtti adatok. A mongolok pusztítása bizonyos mértékig szétzilálhatta a dömösi prépostságnak a XII. század elején oly nagy gonddal kialakított, döntően az ország középső részein elterülő birtokszervezetét és népeit, bár az erre utaló adataink szerfelett kisszámúak.

1250-ben Béla király Szák nembeli Albeus fia Konrád egykori királynéi pohárnokmesternek, későbbi győri ispánnak adta a komáromi Terjén, a somogyi Gyalán és a tolnai Várong birtokokat, amelyek az uralkodóra háromlottak. A határok leírásánál Gyalánál említik a dömösi egyház Örs és Gyalán földjét, valamint a dömösi egyház jobbágynak a földjét. Marosd határjárásánál is említ az oklevél dömösi földeket.⁸⁴ Gyalán és Örs faluban harangozók és esztergályosok éltek az 1138. évi diploma szerint. Itt, a somogyi-tolnai vidék egy részén tehát kimutatható Dömös egyházának zavartalan birtoklása 1242 után is.

Gyanús, sőt hamisnak tekinti a hazai oklevélkritika azt a már említett ifjabb királyi diplomát, amely a dömösi prépostság Hont megyei, helembai szolgálonépei és az esztergomi káptalan dióspataktói népei, erdőővői és halászaik között, helyi nemesek közvetítésével létrejött megegyezését tartalmazza. Helemba az Ipoly dunai torkolatánál fekszik. A nagytekinélyű Szentpétery Imrénak az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzékében elősorolt kétségei mellé magam fentebb D. dömösi prépost, ifjabb királyi kápolnaispán szerepeltetését helyeztem, akinek 1262. évi működése ütközik Sol prépostságával. Györffy György viszont hitelesként kezelte a diplomát. Elképzelhető, hogy a hamisított oklevél valós viszonyokat tükröz a XIII. század későbbi időszakából. A megegyezés felosztotta a dunai halászatot (a dömösieket két dunai szigetvég alatt halászhattak, míg az esztergomiak a két szigetvég és Esztergom között), és a földek és erdők megosztása is megtörtént Helemba határában. A két sziget — véleményem szerint — a Garam

81 Mon. eccl. Strig. I. 317–318. p. Ld. még ÁMTF III. 187. p.

82 Reg. Arp. 683. sz.

83 Mon. eccl. Strig. II. 163–164. p.

84 Hazai Oklevéltár (1234–1536). Szerk.: Nagy Imre et al. Bp., 1879. 16–18. p.; Reg. Arp. 924. sz. Konrádra ld. *Zsoldos*, 2011. 319. p.

torkolatánál fekvő szigettel és a valamivel nagyobb, délebbi Helemba-szigettel azonosítható.⁸⁵

1277-ben egy elnéptelenedett dömösi birtokkal találkozunk, amelynek pusztulását talán a tatárjárás hatásának tudhatjuk be. Sol prépost — megtanácskozáva a dolgot egyházi jobbágyaival — a dömösi egyház bizonyos szükségleteinek ki-elégítése miatt (*pro quibusdam necessitatibus ecclesie sublevandis*) a székesfehérvári johannita konvent előtt négy évre elzálogosította készpénzért Méhesi (*de Mehus*) Sándor ispánnak és Edelényi (*de Edelyn*) Miklós fiainak, Simonnak és Jánosnak Dömös elnéptelenedett Alkulcsár (*Olkulchar*) birtokát négy évre, amelyet ezután, de csak ezután visszaválthat. Viszont ha nem tudja ekkor kiváltani, akkor már csak annak kétszereséért tudja visszaszerezni.⁸⁶ A zálogosításról a székesfehérvári johannita konvent is bizonyáglevelet állított ki.⁸⁷ Tehát a somogyi-tolnai birtoktömb területén elpusztult falut is ki lehet mutatni 1242 után.

1280-ban a prépostság a Hont megyei Szob mellett, Zebegény (akkor Almás) szomszédságában szerzett 1 ekényi földet a nyitrai püspök fivéréből, Vid ispántól. A földdarab korábban per tárgyát képezte az alországbíró előtt, végül fogott bírói ítékezés után megegyeztek, és a prépostságé lett a birtok. A föld birtoklásának jogossága felől két dömösi kanonoknak is esküt kellett tennie.⁸⁸ 1282-ben a XII. század óta birtokolt Somogy megyei Örs volt a prépostság tulajdonában.⁸⁹

Az 1290-es években tizedügyben került egymással ellentétes oldalra Dömös és a veszprémi püspökség. Lodomér esztergomi érsek és esztergomi örökös ispán (1279–1298) 1295. május 21-i, Háb váci püspöknek írt levele szerint Benedek veszprémi püspök, királynéi kancellár, illetve a dömösi prépost és káptalanja között négy éve, azaz 1291 óta per folyik a Marót nevezetű három falu (ma Pilismarót) tizede miatt. Az érsek megparancsolta a veszprémi püspök által kijelölt Gergely fehérvári örkanonoknak (a későbbi esztergomi választott érseknek), a dömösiek által dezinált Háb püspöknek és a Lodomér által kijelölt Imre honti főesperesnek, hogy augusztus 27-én Budán üljenek össze döntésre. Háb erről levelet kapott az érsektől. Augusztus 27-én Háb, Sol dömösi prépost és Gergely

85 Mon. eccl. Strig. I. 471–472. p.; Reg. Arp. 1795. sz. Ld. még ÁMTF III. 199–200. p.

86 W. IX. 191. p.

87 Uo. 192. p.

88 F. V/3. 19–20. p. Ld. még ÁMTF III. 225., 224. p.

89 Hazai okm. VI. 281–282. p.; Az Árpád-házi hercegek, hercegnők és a királynék okleveleinek kritikai jegyzéke. Regesta ducum, ducissarum stirpis Arpadianae necnon reginarum Hungariae critico-diplomatica. Szerk.: Szentpétery Imre–Zsoldos Attila. Bp., 2008. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 45.) (a továbbiakban: Reg. duc. Arp.) 202. sz.

mester megjelentek, a 27-i határnaptól számítva pedig még hat egymást követő napon. A hatodik napon a veszprémi püspök nevében megjelenő Gál mester, kanonok és Péter ispán, püspöki tisztartó (*officialis*) a veszprémi püspök nevében bemutatták Fenenna királyné augusztus 21-i levelét Háb püspöknek, miszerint Benedek püspök nem tud megjelenni augusztus 27-én és megparancsolja: bírság kiszabása nélkül tegyék át a pert szeptember 11-re, amikor is a veszprémi főpap meg tud jelenni. Háb — a veszprémi püspök által delegált és az esztergomi érsek által kijelölt bíró, illetve a felperes távolléte miatt — nem tudott dönteni, jöllehet a dömösiek elfogadták volna ítéletét. Mindezek miatt az ügyet 1295. szeptember 2-án az esztergomi érsek elé utalta, hatánap kijelölése nélkül, amelyet a dömösiek méltatlankodva (*inter se altercantibus*) vettek tudomásul.⁹⁰

Egy keltezetlen, 1290-es évekbeli oklevélben, amely a fenti eseményeket követően keletkezhetett, Lodomér érsek a fenti tizedügyet a veszprémi püspök és a dömösi prépost által delegált képviselők kérésére saját — bizonytalannal tartományi — zsinatára halasztotta, hogy az ott jelenlévő két fél által a tizedvita eldöntésére kijelölt fogott bírák (*arbitratores super eisdem decimis*) ítéljenek a peres ügyben.⁹¹ A dézsmavita valamelyik későbbi fázisában születhetett az a már említett levél, amelyben Sol utóda, G. prépost mentegetőzött Benedek veszprémi püspök előtt, hogy a saját kérésére elhalasztott tárgyaláson sem jelent meg.⁹² A tizedvita még 1302–1303 táján is fennállhatott a veszprémi és dömösi egyházak között, amint arra két, már idézett oklevél is utalt.⁹³

1298-ban újabb régi, igaz, a XII. századnál később elnyert jövedelmét szerezte vissza a dömösi prépostság. III. András király a Leusták-sziget (a Garam torkolatánál) és az Ipoly dunai torkolata között (*ab insula Leustachii usque ad Ipultu*) közötti szakasznak korábban általa részlegesen a (nagy)marosi királyi hospeseknek adományozott részét visszaadta a prépostságnak, mivel meggyőződött arról: II. András ezt Dömösnek juttatta a közönségesen *tana*-nak nevezett vízahalászattal és [más] halak halászatával (*cum piscationibus usonum, qui vulgariter tana dicitur et piscium*) együtt. Korábbi, a marosi polgároknak szóló oklevelét érvénytelenítette, és örök hallgatást rendelt el az ügyben.⁹⁴ Egy nem sokkal később kelt oklevelében megerősítette fenti rendelkezését, és megparan-

90 DF 200054. Fenenna oklevelét ld. Reg. duc. Arp. 273. sz.

91 Mon. eccl. Strig. II. 425. p.

92 DF 200069.

93 Hazai okm. IV. 101–102., 102–103. p.; Anjou-oklt. I. 308., 362. sz.

94 Mon. eccl. Strig. II. 454. p.; Reg. Arp. 4191. sz. Ld. még ÁMTF IV. 272. p.

csolta a marosi hospeseknek: ne zavarják a prépostságot a halászatban, különben a visegrádi várnagy birsággal fogja őket sújtani.⁹⁵

Az Árpád-kor legvégéről is maradt fenn adat a dömösi prépostság birtokviszonyairól. A nógrádi vár alatti város délkeleti sarkát Szentendrei-szigeten birtokos nemesek 1299 előtt átadták a váci püspökségnek, ahol is a dömösi káptalan birtoklását is felelmeleti a vonatkozó oklevél.⁹⁶ Szakirodalmi említésből ismerem azt az adatot, amely szerint 1299-ben a Nógrád megyei Talmácsban bírt birtokrészt Dömös bérbe adta két váci német polgárnak.⁹⁷

Az Anjou-kori adatokat az a már ismertett oklevél nyitja, amelyben a dömösi prépost 1310-ben az elnéptelendett Ravaszdot bérbe adják Bogár Istvánnak, aki négy éven át köteles bérleti díjat és descensusként háznépneként természetbeni juttatásokat fizetni a prépostságnak.⁹⁸ A település is a somogyi-tolnai határvidéken fekehetett,⁹⁹ elnéptelenedése talán, de semmiképpen sem bizonyosan kapcsolatba hozható a tatárokkal. Később a bérlet körül komoly problémák merülhettek fel, erre utal a dömösi egyház feje által évekkel később elkövetett, már tárgyalt hatalmaskodási eset. 1316-ban is valószínűleg Somogy megyében emlitenek dömösi egyházhhoz tartozó földeket.¹⁰⁰ 1318-ban a Pomáz melletti, mára már elpusztult Aszófőn volt a dömösi egyháznak birtoka, ez még XII. századi eredetű volt.¹⁰¹ 1320-ban pedig Esztergom-Újfalunál (Szentdomokos) tesznek említést a dömösi káptalan földjeiről, ezek 1138 utáni szerzemények lehettek.¹⁰² 1326-ban [Békás]megyer határában voltak Dömösnek földjei budavári apácák szántói és telkei szomszédságában.¹⁰³

1329-ben az fentebb már részletesen bemutatott Márton prépost privilegialis formában átíratta és megerősítette az uralkodóval a dömösi egyház számára szóló 1138. évi oklevelet, amelyet szükség esetén a hártya és a pecsét régisége miatt

95 Mon. eccl. Strig. II. 455. p.; Reg. Arp. 4200. sz.

96 *Kubinyi Ferenc*: Árpádházi oklevelek (1095–1301). Bp., 1867. (Monumenta Hungariae Historica I.) 174–177. p. Ld. még ÁMTF IV. 277–281. p.

97 ÁMTF IV. 308., 314. p.

98 DL 86913.; Anjou-oklt. II. 893. sz.

99 *Szabó*, 1954. 18. p.

100 *Borsa Iván*: Csepelyi falukép 1412-ből. In: Somogy megye múltjából. Levéltári évkönyv 18. (1987) 3–39. p., különösen 22–23. p.; Anjou-oklt. IV. 325. sz.

101 Anjou-okm. I. 484–485. p.; Anjou-oklt. V. 289. sz. Ld. még ÁMTF IV. 594–595.

102 F. VIII/2. 283–285. p.; Anjou-oklt. V. 777. sz. és Mon. eccl. Strig. 778–780. p.; Anjou-oklt. V. 868. sz. Ld. még ÁMTF II. 286–287. p.

103 DL 29999.; Anjou-oklt. X. 169. sz. Ld. még ÁMTF IV. 658–659. p.

(*propter sui vetustatem, tam charte, quam sigilli*) nem lehetett volna szállítani.¹⁰⁴ A prépost előrelátásának köszönhető, hogy ez a páratlan fontosságú dokumentum szinte változtatás nélkül korunkra maradt. 1337-ben egy birtokvita igazolja számunkra, hogy a tolnai Hidegkút (Álmos egykori adománya) még mindig a prépostság birtokában volt, mivel falunagya, a Nyálasnak (*Nialas*) mondott Jakab ellentmondott egy, a szintén tolnai Bedeget és *Twfেকেleu*-t érintő bejárásnál. A vita egyébként a fenti két falu birtoklása felett folyt három egyház: a veszprémi püspökség, a fehérvári, illetve a dömösi prépostság között.¹⁰⁵ 1342-ben a királyi család rokonságába tartozó Meskó veszprémi püspök (1334–1343) és Márton dömösi prépost a szintén tolnai, még Álmos herceg által adományozott Csát birtokon osztoztak meg. A vita régebbi keletű volt a két egyházi vezető között, ahogyan az a vonatkozó oklevélből kiderül. A prépostságnak 9 telek, szőlő, erdő, szántók és rétek jutottak, miként az I. Károly király birtokosztályt elrendelő oklevelében olvasható.¹⁰⁶ Az esztergomi káptalan az uralkodóváltás miatt már I. (Nagy) Lajos királyunknak (1342–1382) jelentette a birtok felosztását.¹⁰⁷ A veszprémi püspök kérésére a fenti oklevelet az uralkodó átírta és megerősítette, és privilégium kiadását ígerte.¹⁰⁸

A kora Anjou-korban működő pápai tizedszedők 1332-ben 60 márkányi jövedelmet állapítottak meg a dömösi prépostságnál (maga a prépost 2 márkát fizetett be). Ez az óbudai káptalan jövedelmének (200 márká) kevesebb mint a harmada volt, ami tükrözi a két káptalan jelentősége, tehetősége közötti különbséget.¹⁰⁹

A dömösi egyház 1342-ig terjedő históriája bemutatásának a végére jutottam. Megállapítható, hogy a páratlanul kedvező birtokállománnyal javadalmozott prépostság jelentőség tekintetében az ország központi területén, a „medium regni”-ben elhelyezkedő három társasegyház (Fehérvár, Óbuda, Dömös) közül mégiscsak csupán a harmadik helyet szerezheti meg. Prépostjai ritkán kerültek a királyi udvari írásbeliség vezető posztjaira, akkor is itteni egyházi tisztségüket csak karrierjük indulásakor viselték. Kevéssé jelentékeny mivoltát a lelkipásztori tevékenység, illetve a hiteleshelyi működés hiánya is jellemzik. Feltűnő, hogy

104 Mon. eccl. Strig. III. 142–143. p.; Anjou-oklt. XIII. 38. sz.

105 DF 200175.; Anjou-oklt. XXI. 326. sz.

106 Mon. eccl. Strig. III. 483–484. p.; Anjou-oklt. XXVI. 300. sz.

107 Mon. eccl. Strig. III. 483–485. p.; Anjou-oklt. XXVI. 412. sz.

108 Mon. eccl. Strig. III. 483–485. p.; Anjou-oklt. XXVI. 630. sz.

109 Rationes collectorum pontificiorum in Hungaria (1281–1375). Bp., 1885. (Monumenta Vaticana historiam Regni Hungariae illustrantia I/1.) 198. p.; ÁMTF IV. 592. p.

már korszakunkban is meg akarták szüntetni, más egyházi intézménybe kívánták beolvasztani. Ez utóbbit — bár forrásszinten egyelőre nem igazán igazolható — jórészt birtok- és szolgálónépi szervezete egy részének szétzilálódása okozhatta, amelyet bizonynyal a mongol betörés hatásának tulajdoníthatunk. Templomának napjainkban is megtekinthető romjai, az alapításáról fennmaradt híres oklevél azonban máig érdekessé teszik a tragikus sorsú Álmos herceg által alapított dömösi társaskáptalan történetét.

CSÁKÓ JUDIT

A KÖZÉPKORI MAGYAR TÖRTÉNETI HAGYOMÁNY MESÉS ELEMEL ALBERICUS TRIUM FONTIUM KRÓNIKÁJÁNAK TÜKRÉBEN

Az Árpád-kori magyar történelem nyugati forrásai ritkán festettek részletes képet a kereszténység keleti határain elterülő királyságról.* Míg az elsősorban irodalmi alkotásoknak tekinthető *chanson de geste*-ekben felbukkanó magyar motívumok arra engednek következtetni, hogy a francia területek élénk érdeklődést mutattak a ránk maradt szövegekben nem egyszer távoli és furcsa vidékként jellemzett terület iránt,¹ addig a krónikákban és évkönyvekben alig találkozhatunk hosszabb magyar vonatkozású feljegyzésekkel.² A korai magyar–francia érintkezések egyik

* Jelen tanulmány *Az Árpád-kori Magyarország a francia területen keletkezett kútfők tükrében* címmel az ELTE BTK Történelemtudományi Doktori Iskolájának Történelem Segédtudományi Doktori Programján készülő disszertáció részese, illetve a Történelem Segédtudományi Doktori Program 2012. március 23-i felolvasónapján *A középkori magyar történeti hagyomány csodás és mesészerű elemei Albericus Trium Fontium krónikájának tükrében* címmel elhangzott előadásom írott változata. Témavezetőmnek, Körmendi Tamás adjunktusnak (ELTE BTK Történelem Segédtudományi Tanszék) ezúton is köszönöm a dolgozat megírása során nyújtott segítségét. Köszönettel tartozom továbbá Mikó Gábornak a kézirat figyelmes átolvasásáért, valamint Palágyi Tivadar egyetemi docensnek (ELTE BTK Romanisztikai Intézet) és Vadas Andrásnak értékes tanácsaikért.

- 1 A korai francia irodalom magyar utalásairól ld. többek között: *Eckhardt, Alexandre*: Les Hongrois dans la Chanson de Roland et les croisés français en Hongrie. In: *Uő*: De Sicambria à Sans-Souci. Histoires et légendes franco-hongroises. Paris, 1943. (A továbbiakban: *Eckhardt*, 1943.) 73–90. p. (Bibliothèque de la Revue d'histoire comparée 2.); *Uő*: Les sept dormants, Berthe aux grands pieds et la Manekine. In: *Eckhardt*, 1943. 91–104. p.; *Uő*: Souvenir épique des Hongrois conquérants. In: *Eckhardt*, 1943. 105–112. p.; *Csernus Sándor*: A középkori francia nyelvű történetírás és Magyarország (13–15. század). Bp., 1999. (A továbbiakban: *Csernus*, 1999.) 133–143. p. (Doktori mestermunkák); *Szabics, Imre*: De Peire Vidal à Bálint Balassi. Études sur les contacts poétiques franco-hongrois du Moyen Âge et de la Renaissance. Bp., 2003.
- 2 A nyugati történeti irodalom magyar vonatkozású utalásaival kapcsolatban ld. *Körmendi Tamás*: Az Imre, III. László és II. András magyar királyok uralkodására vonatkozó nyugati elbeszélő források kritikája. Doktori értekezés (kézirat). 2008. (a továbbiakban: *Körmendi*, 2008.), különösen 14–15. p.; *Csukovits Enikő*: Források, műfajok, lehetőségek: a középkori Magyarország-kép elemei. In: *Korall*, 10. (2009) 38. sz. 5–29. p., különösen 13–14. p.; *Körmendi Tamás*: A magyarság ábrázolása a nyugat-európai elbeszélő forrásokban a 13. század végéig. In: *Korall*, 10. (2009) 38. sz. 30–46. p. A német nyelvű elbeszélő források vonatkozásában ld. *Radek*,

területét képező keresztes hadjáratok beszámolóinak nem egyszer igen színes magyar vonatkozású passzusai³ mellett ezért is különösen érdekes számunkra a ciszterci Albericus Trium Fontium (Albéric de Troisfontaines, Aubri de Trois-Fontaines, Troisfontaines-i Alberik) világkrónikája,⁴ hiszen a magyar históriáról a francia területen keletkezett kútfők sorában az egyik legrészletesebb és két-ségkívül legérdekesebb beszámolót nyújtja. A champagne-i történetíró 1227 és

Tünde: Das Ungarnbild in der deutschsprachigen Historiographie des Mittelalters. Frankfurt am Main, 2008. (Budapester Studien zu der Literaturwissenschaft 12.); *Uő*: A középkori német nyelvű historiográfiai magyarsággépéről egy imagológiai kutatás nyomán (1150–1534). In: Korall, 10. (2009) 38. sz. 47–78. p.; *Uő*: A magyarsággép jellemzőiről a középkori német nyelvű történetírásban. Imagológiai megközelítés. In: A magyarsággép változásai a közép-európai tankönyvekben a 20. században. Szerk.: Hornyák Árpád–Vitári Zsolt. Pécs, 2009. 69–98. p. [Kutatói Füzetek 14.]

- 3 Erről ld. pl. *Borosy András*: A keresztes háborúk és Magyarország. I–II. In: Hadtörténelmi Közlemények, 109. (1996) 1–2. sz. 3–41., 11–54. p. = *Uő*: Hadakozás, keresztesek, hadi érdemek a középkori Magyarországon. Válogatott tanulmányok. Bp., 2010. 178–252. p. (A Hadtörténelmi Intézet és Múzeum könyvtára); *Uő–Laszlovsky József*: Magyarország, a Szentföld és a korai keresztes hadjáratok. In: Magyarország és a keresztes háborúk. Szerk.: Laszlovsky József–Majorossy Judit–Zsengellér József. Máriabesnyő–Gödöllő, 2006. (a továbbiakban: Magyarország és a keresztes háborúk, i. m.) 75–90. p.; *Veszprémy László*: II. András magyar király keresztes hadjárata, 1217–1218. In: Magyarország és a keresztes háborúk, i. m. 99–111. p. Az első keresztes hadjárat kútfőivel foglalkozik továbbá *Plumtree, James*: Forming the first crusade: the role of the Kingdom of Hungary in western crusading discourse. MA Thesis in Medieval Studies (kézirat). 2010. Online dokumentum: http://www.etd.ceu.hu/2010/plumtree_james.pdf. (Letöltés időpontja: 2012. 06. 02.)
- 4 *Chronica Albrici monachi Trium Fontium, a monacho Novi Monasterii Hoiensis interpolata*. Ed.: Paulus Scheffer-Boichorst. In: Monumenta Germaniae Historica. Scriptores. I–XXXVIII. Hannoverae–Lipsiae, 1826–2000. (a továbbiakban: MGH SS) XXIII. 631–950. p. (a továbbiakban: *Albericus*) Paul Scheffer-Boichorst bevezető tanulmányát ld. 631–673. p. A szöveg magyar vonatkozású részeinek latin nyelvű kiadását ld. *Gombos, Albinus Franciscus*: Catalogus fontium historiae Hungaricae aevo ducum et regum ex stirpe Arpad descendunt ab anno Christi DCCC usque ad annum MCCC. I–IV. Bp., 1937–1943. (a továbbiakban: CFH) I. 107. sz., 23–34. p. A forrással kapcsolatban ld. *Molinier, Auguste*: Les sources de l’histoire de France — Des origines aux guerres d’Italie [1494]. I–VI. Paris, 1901–1906. (a továbbiakban: SHF) II. 1705. sz., 155. p.; Repertorium fontium historiae medii aevi I–XI/4. Ed.: Potthast, Augustus–Morghe, Raffaello–Arnaldi, Girolamo. Roma, 1962–2007. (a továbbiakban: RF) II. 167–168. p.; *Almási Tibor*: Albericus Trium Fontium. In: Korai magyar történelmi lexikon (9–14. század). Főszerk.: Kristó Gyula. Szerk.: Engel Pál–Makk Ferenc. Bp., 1994. (a továbbiakban: KMTL) 35. p.; *Körmendi*, 2008. 151–157. p.; *Rech, Régis*: Alberich of Troisfontaines [Aubrey]. In: The Encyclopedia of the Medieval Chronicle. Ed.: Dunphy, Graeme et al. I–II. Leiden–Boston, 2010. I. 23. p.

1251 között keletkezett munkája — kompilatív jellege⁵ és meglehetősen tömör, iskolás latinsága miatt — kevésbé keltette fel a nyugati medievisztika érdeklődését,⁶ a hazai krónikakutatás azonban annál több figyelmet szentelt a szöveg magyar adatainak.⁷ A champagne-i kútfőt hosszan elemző Hóman Bálint 1925-ben még írásbeli forrást sejtett Albericus magyar vonatkozású passzusai mögött,⁸ ám Latzkovits László nyomán ma már az értesülések szóbeli jellegét hangsúlyozza a törtéénészszakma.⁹ A kútfő korai, XI. századi történelmünkkel kapcsolatos ada-

- 5 Míg a szerzetes a munka első felében számos elbeszélő kútfőből — így Otto Frisingensis (Freisingi Ottó), Sigebertus Gemblacensis (Sigebert de Gembloux, Gembloux-i Sigebert; SHF II. 2193. sz., 310–312. p.; *Geschichtsquellen des deutschen Mittelalters* [Salimbene de Adam — Sunthaym, Ladislaus, 33–38. p.] Online dokumentum: <http://www.repfont.badw.de/S.pdf>. Letöltés időpontja: 2012. 05. 29.) vagy Helinandus Frigidimontis (Hélinand de Froidmont; SHF III. 2159. sz., 89–90. p.; RF V. 405–406. p.) krónikáiból — kölcsönöz gyakorta terjedelmes passzusokat, addig a XII–XIII. század fordulójától szinte egyetlen forrásává válik a francia királykrónika, vagyis Guillelmus Armoricus (Guillaume le Breton, Breton Vilmos) gestája: a II. Fülöp uralkodásáról szóló beszámoló később a Saint-Denis-ben összeállított *Grandes Chroniques de France*-ba is beépült. Albericus utoljára az 1219. esztendőnél hivatkozik a senlisi kanonok írására (Albericus 909. p.): minden bizonnyal a *Gesta Philippi regis* harmadik, az elbeszélésében 1220-ig jutó redakciója állhatott rendelkezésére. (Guillelmus Armoricus történeti munkájával kapcsolatban ld.: SHF III. 2212. sz., 3–4. p.; *Pysiak, Jerzy*: Philippe Auguste. Un roi à la fin des temps. In: *Annales. Histoire, Sciences sociales* 57, [2002] 5. sz. 1165–1190. p.; *Touati, François-Olivier*: Faut-il en rire? Le médecin Rigord, historien de Philippe Auguste. In: *Revue historique* [2003] 2. sz. 243–265. p.) A troisfontaines-i történetírő önállónak tekinthető, valószínűleg főként szóbeli forrásból származó értesülései tehát a XII–XIII. század fordulóján már egyértelmű túlsúlyban vannak, 1219 után pedig alig-alig egészülnek ki elbeszélő kútfőből származó tudósításokkal.
- 6 Ld. pl. *Schmidt-Chazan, Mireille*: Aubri de Trois-Fontaines, historien entre la France et l'Empire. In: *Annales de l'Est*, 36. (1984) 163–192. p.; *Uő*: L'Empire et l'histoire universelle de Sigebert de Gembloux à Jean de Saint-Victor (XIIe–XIVe siècle). Paris, 1999. 360–369. p.
- 7 Említi Albericus krónikáját: *Marczali Henrik*: A magyar történet kútfői az Árpádok korában. Bp., 1880. 83–86. p.; *Erdélyi László*: Krónikáink atyja Kézai. Szeged, 1933. 47. p.
- 8 *Hóman Bálint*: A Szent László-kori Gesta Ungarorum és XII–XIII. századi leszármazói. Forrástanulmány. Bp., 1925. (a továbbiakban: *Hóman*, 1925.) 5–32. p. Hóman nyomán szintén írásbeli forrást feltételeztek többek között: *Gerics József*: Legkorábbi gesta-szerkesztéseink keletkezésrendjének problémái. Bp., 1961., kül. 53–56. p. (Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat 22.); *Csóka J. Lajos*: A latin nyelvű történeti irodalom kialakulása Magyarországon a XI–XIV. században. Bp., 1967. (a továbbiakban: *Csóka*, 1967.) 647–672. p. (Irodalomtörténeti Könyvtár 20.)
- 9 *Latzkovits László*: Alberik világkrónikájának magyar adatai. Forrástanulmány. Szeged, 1934. (a továbbiakban: *Latzkovits*, 1934.) 85–92. p. (Kolozsvári–szegedi értekezések a magyar művelődéstörténelem köréből 23.); *Erdélyi László*: Krónikáink kritikai ismertetése. Szeged, 1943. 13–

tainak vizsgálatára, a ciszterci szerzetes lehetséges forrásainak tárgyalására nemrégiben magunk is vállalkoztunk. Arra a megállapításra jutottunk, hogy a korai Árpád-korról tájékozódó champagne-i történetíró előtt, aki Latzkovits napjainkig mérvadónak elfogadott álláspontjának megfelelően sem használhatott összefüggő elbeszélő forrást, szóbeli informátora(i) révén ismert lehetett a hazai krónikás-hagyomány néhány apró részlete.¹⁰ Jelen írásban a troisfontaines-i szerzetesnél olvasható magyar híreket egy másik aspektusból kívánjuk górcső alá venni: azokkal az információkkal foglalkozunk, amelyek valamilyen, a hazai történeti hagyomány által közvetített mesés elemet öriztek meg számunkra. Azt is be szeretnénk továbbá mutatni, hogy hogyan illeszkednek ezek a szakaszok az adatgazdag, de kevés eredetiséggel és irodalmi értékkel bíró kompiláció egyéb értesülései közé.

I.

Albericusnak a *különös* iránti vonzódása végigkíséri az egész világkrónikát: a munkában számos olyan szöveghelyet találhatunk, amely — talán szóbeli hagyományt közvetítve — valamilyen csodás elemet tartalmaz. Nem célunk most kitérni Albericus ilyen jellegű, a külhoni történelmet érintő passzusainak részletesebb vizsgálatára; mindössze egyetlen példával kívánjuk érzékeltetni, milyen szövegkörnyezetbe ékelődtek be a történetíró azon magyar hírei, amelyek korai

19. p.; *Kristó Gyula*: Egy 1235 körüli Gesta Ungarorum körvonalairól. (Riccardus és Albericus tanúsága). In: Középkori kútforrások kritikus kérdései. Szerk.: Horváth János–Székely György. Bp., 1974. 229–238. p., különösen 235–237. p. (Memoria Saeculorum Hungariae I.) (a továbbiakban: *Kristó*, 1974.) A magyar adatok vonatkozásában is elmondhatjuk, hogy Albericus nem egyszer valamely más külhoni elbeszélő kútforrásból vette át híreit. Vannak azonban a világkrónikában közvetlenül magyar földről szerzett értesülések is: a munkában elszórtan megtalálható információk egy részét a champagne-i szerzetes egy, a rendelkezésére álló királylistából meríthette, a lejegyzett hírek legnagyobb része azonban ciszterci rendtársainak köszönhetően jutott birtokába: a generális káptalanokra ellátogató szerzetesek informálhatták a Magyarországra iránt meglehetősen nagy érdeklődést tanúsító történetírót. Albericus királylistájáról ld. még *Veszprémy László*: A korai magyar évkönyvekről. Kapcsolatok és kölcsönzések az évkönyvek, krónikák és krónikakivonatok között. In: Aktualitások a magyar középkorkutatásban. Szerk.: Font Márta–Fedeles Tamás–Kiss Gergely. Pécs, 2010. 11–22. p., különösen 16–17. p.

10 *Csákó Judit*: Néhány megjegyzés Albericus Trium Fontium krónikájának magyar adataihoz. In: Tiszteletkőr. Történeti tanulmányok Draskóczy István egyetemi tanár 60. születésnapjára. Szerk.: Mikó Gábor–Péterfi Bence–Vadas András. Bp., 2012. 515–526. p. (a továbbiakban: *Csákó*, 2012.)

históriánk kapcsán mondai tradíciót vagy valamely később elterjedt szóbeszédet rögzítettek.

A vonatkozó — Gary Dickson által nemrégiben elemzett — szöveghely a gyermekek 1212. évi keresztes hadjáratáról¹¹ számol be: míg Albertus Stadensis (Albert von Stade, Stadi Albert)¹² meglehetősen egyszerű, túlzásoktól mentes beszámolót közöl az eseményekről, addig Dickson a champagne-i krónikát azon kútfők közé sorolja, amelyek mitizálják a történetet. A troisfontaines-i krónika maga is csodásnak írja le a históriát (*Expeditio infantium satis miraculose undique convenientium facta est hoc anno.*), és olyan elemekkel színesíti beszámolóját, mint az ártatlan gyermekereget megfertőző gonoszokra (*associati et mali homines*), az árulóként (*traditores*) bemutatott marseille-i kereskedőkre vagy a tengeren odaveszett mártírok tiszteletére alapított egyházra (*ecclesiam Novorum Innocentum*) történő utalások. A misztikumot kedvelő Albericus — az amerikai kutató interpretációja szerint — egy, a szóbeli hagyományban folyamatosan duzzadó elbeszélést jegyezhetett itt le, és beszámolójával, amelyben a valós és valótlan elemeket ma már nehéz lenne elkülöníteni egymástól, egyfajta hőstörténetet teremtett a vértanúságot szenvedett vagy a szaracénok fogságára jutott gyermekek számára.¹³

A magyar adatok bemutatása előtt érdemes talán arról is szólnunk, hogy mennyire tekinthető sajtáságosnak Albericus világkrónikája a középkori nyugati elbeszélő irodalomban. Krónikásunk történeti munkák és gyakran teljes terjedelmükben idézett oklevélszövegek mellett regényekkel vagy arthuriánus mondákkal is dolgozik.¹⁴ Az anekdoták és a furcsaságok iránti vonzódás, a vegyes eredetű, nem egyszer mesés elemet tartalmazó információk átvétele — bár ezek a vizsgált műben meglehetősen nagy számban fordulnak elő — korántsem számít egyedülállónak a kor historiográfiájában.¹⁵ Mennyire vélhetjük ugyanakkor különösnek azt, hogy

11 *Runciman, Steven: A keresztes hadjáratok története.* Bp., 2002. 745–749. p.

12 RF II. 175. p., *Körmendi*, 2008. 134–136.; *Geschichtsquellen des deutschen Mittelalters* (Ackermann–Aytinger, 37–38. p.). Online dokumentum: <http://www.repfont.badw.de/A.pdf>. Letöltés ideje: 2012. 05. 29.

13 *Albericus* 893–894. p.; *Dickson, Gary: The Children's Crusade.* Medieval History, Modern Mythistory. New York, 2008. (a továbbiakban: *Dickson*, 2008.) 11–13., 52., 143–148. p.

14 *Dickson*, 2008. 143. p. Albericus krónikájának a Bretagne-i mondai hagyománnyal való kapcsolatról ld. *Moisan, André: Aubri de Trois-Fontaines et la « Matière de Bretagne ».* In: *Cahiers de civilisation médiévale*, 31. (1988) 121. sz. 37–42. p.

15 A középkori historiográfiában megjelenő szóbeli hagyományról ld. *Guenée, Bernard: Histoire et culture historique dans l'Occident médiéval.* Paris, 1980. 78–85. p. (Aubier collection

egy nyugati krónikás intenzív érdeklődést tanúsít egy olyan ország iránt, amely a kereszténység keleti határán fekszik? Az a Sigebertus Gemblacensis (Sigebert de Gembloux), akinek XII. századi világkrónikája minden bizonnyal Albericus egyik legfőbb mintájául szolgálhatott, maga sem csak az észak-francia vidékekről, hanem meglehetősen távoli területekről, összesen 12 királyságról szerzett értesüléseket;¹⁶ magyar híreinek mennyisége azonban csekély az Albericusnál 837 és 1241 között előforduló, 87 különböző évhez bejegyzett adathoz képest.¹⁷ A champagne-i krónikásnak a Magyar Királyság iránti vonzalmát, a történetíró jólinformáltságát hangsúlyoznunk kell akkor is, ha azt vizsgáljuk meg, mennyire ismeri vajon Albericus a környező kelet-európai államokat. Nemrégiben hívtuk fel a figyelmet arra, hogy a krónikás lengyel és magyar információi egy igencsak különös kapcsolódási pontot mutatnak: a lengyel történelem szereplőinek Ulászló nevét ugyanabban a torz *Logescelaus* alakban jegyzi le a champagne-i történetíró, mint Szent László királyunkét.¹⁸ Ha megnézzük, hány alkalommal foglalkozik a francia szerzetes a lengyel területekkel, akkor megállapíthatjuk, hogy a hírek száma elenyésző: a *Polonia* országnév mindössze öt olyan krónikarészletben fordul elő, amely Lengyelország vonatkozásában érdemi adatot tartalmaz.¹⁹

II.

Bár — ahogyan arra fentebb utaltunk — Albericus igencsak pontos ismeretekkel rendelkezik saját korának Magyar Királyságáról,²⁰ ezek a passzusok sem mentesek a furcsaságoktól. A dolgozatunk szempontjából érdekes forráshelyek számbavételekor meglehetősen tágan értelmezzük a *mesés* fogalmát: összegyűjtjük itt nem

historique) A *chanson de geste*-eknek a történetírára gyakorolt hatásáról ld.: Noble, Peter: Epic Heroes in Thirteenth-Century French Chroniclers. In: The Medieval Chronicle III. Proceedings of the 3rd International Conference on the Medieval Chronicle. Doorn / Utrecht, 12–17 July 2002. Ed.: Kooper, Erik. Amsterdam–New York, 2004. 135–148. p.

16 Goetz, Hans-Werner: On the Universality of Universal History. In: L'histoire médiévale en Europe. Actes du colloque organisé par la Fondation Européenne de la Science au Centre de Recherches Historiques et Juridiques de l'Université Paris I du 29 mars au 1er avril 1989. Ed.: Genet, Jean-Philippe. Paris, 1991. 247–261. p., különösen 253. p.

17 CFH I. 103. sz., 23–34. p.

18 Vö. Albericus 798., 803., ill. 921. p.; Csákó, 2012. 522–526. p.

19 Albericus 834., 838., 873., 887., 921., (1005.) p.

20 Latzkovits, 1934. 83. p.

csupán azokat a részleteket, amelyek akár lejegyzett, akár szóbeli hagyományban szereplő mondai elemeket őriztek meg számunkra, de foglalkozunk azokkal a hírekkel is, amelyeket — bármilyen okból kifolyólag — *különösnek* érezhettünk. Nem tárgyaljuk viszont azokat a momentumokat, amelyeket Albericus valamely más kútfőből (csaknem szó szerint) vett át: így nem térünk ki a Skóciai Szent Margitra és az angol uralkodóház magyar összeköttetéseire vonatkozó, már Helinandus Frigidmontis (Hélinand de Froidmont) munkájában is szereplő elbeszélésre vagy a keresztes hadjáratokkal, illetve a Kelettel kapcsolatos, a nyugati krónikáshagyományban számos alkalommal előforduló elemekre.²¹

Álljon itt most — egy általunk alkalmazott csoportosításban — azon meglepőnek tekinthető adatok jegyzéke, amelyek a történetíró évkönyvszerű tudósításaiban fellelhetők.²²

1. A korai magyar történelemre vonatkozó adatok

- Az Álmos fejedelemségére vonatkozó hagyomány: „Ekkoriban a magyarok népe — Álmos nevű első fejedelme idejében — Szkítiából kivonulva megszerezte lakóhelyül Pannóniát.” (893)²³

21 István Ágota nevű lányáról, valamint Skóciai Szent Margitról ld. *Albericus* 781., 814. p.; *Döry Ferenc*: Szent István családi története. In: Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján. Szerk.: Serédi Jusztián. Bp., 1988. 556–583. p., különösen 573–574. p.; *Bárany Attila–Laszlovsky József–Papp Zsuzsanna*: Angol–magyar kapcsolatok a középkorban I–II. Máriabesnyő, [2008]–2011. (A továbbiakban: Angol–magyar kapcsolatok, i. m.) I. 63–90. p. (A vonatkozó fejezet Laszlovsky József munkája.) Több elbeszélő forrásban is felbukkan annak históriája, hogy a Szentföldről hazatérő Oroszlánszívű Richárd álruhában fordult meg magyar földön. Erről ld. *Albericus* 869. p., Angol–magyar kapcsolatok, i. m. I. 186–188. p. (A vonatkozó fejezet Laszlovsky József munkája.) A kunokra vonatkozó hírek kapcsán megjelenik a világkrónikában a János pap mitikus keleti országaról szóló hagyomány: *Albericus* 911–912. p., *Latzkovits*, 1934. 55–56. p.; *d’Avezac*: Notice sur les anciens voyages de Tartarie en général, et sur celui de Jean du Plan de Carpin en particulier. In: Relation des Mongoles et des Tartares par Jean du Plan de Carpin. Ed.: d’Avezac. Paris, 1838. 3–206. p., különösen 151–167. p.

22 A magyar földről származó adatok számbevételekor Latzkovits eredményeire támaszkodunk: *Latzkovits*, 1934. 71–83. p. A megfelelő passzusokat a főszövegben magyar fordításban közöljük. A hírek mellett zárójelben azokat az éveket tüntetjük fel, amelyekhez a krónikás bejegyezte őket. A jegyzetben valamennyi esetben feltüntetjük — az eredeti latin szöveg mellett — azt is, hogy Latzkovitsnál (*Latzkovits*, 1934) hol szerepel az idézett részletek magyarra áültetett változata: ezeket a fordításokat azonban nem minden esetben követjük teljes egészében. Amennyiben újabb fordítás is rendelkezésünkre áll, úgy azt adjuk meg.

23 *Albericus*. Ford.: Kordé Zoltán. In: A honfoglalás korának írott forrásai. Olajos Teréz, H. Tóth Imre és Zimonyi István közreműködésével szerk.: Kristó Gyula. Szeged, 1995. 263–264. p. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 7.) Ld. még: *Latzkovits*, 1934. 39., illetve 73. p. Csú-

- Az augsburgi csatából hazatérő hétmagyarral, valamint a magyar nemes-ség és szolgaság eredetével kapcsolatos tradíció: „És azon hét magyar közül, akik megmaradtak, egy király lett. Ők hazatérve az egész népet, amely nem ment velük a háborúba, szolgaságra vetették; azok pedig, akik ama héttől születtek, ma nemes férfiak Magyarország földjén, jóllehet az ő nemességük nagy szolgaságnak van alávetve.” (957)²⁴
- Istvánt Szent Adalbert keresztelte meg: „Szent Adalbert prágai püspök István királyt a hitre megtérítette és megkeresztelte” (1010);²⁵ „Róbert esztergomi érsek pedig a gyermeket megkeresztelte a Szent Adalberttől ott megkeresztelt első király, István emlékére.” (1239)²⁶
- István prédikálásával térítette a magyarokat keresztény hitre: „(...) a király a magyarokat maga térítette meg prédikálásával (...)” (1010)²⁷
- Gizellát gonoszságaiért István király halála után meggyilkolták: „ama Gizella királyné, úgy mondják, sok rosszat cselekedett azon a földön, és végül a szent király halála után érdemei szerint megölték.” (1010)²⁸
- István Álmosnak, a magyarok első fejedelmének a hetedik leszármazottja volt: „(...) magyarországi Szent István király, az első keresztény, Géza fia és az első fejedelemtől, Álmostól a hetedik (...)” (1041)²⁹

pán az Álmos fejedelemségére vonatkozó betoldás tekinthető Albericus önálló értesülésének: ezt az információt egy Freisingi Ottótól származó részletbe illesztette be. „Hiis diebus gens Hungarorum sub primo duce suo nomine Alino ex Scithia egressa (...) Pannoniam inhabitare cepit.” (*Albericus* 748. p.)

- 24 *Latzkovits*, 1934. 73. p. „Et de illis septem Ungaris, qui remanserunt, unus ex eis factus est rex. Hii venientes in terram suam totum populum, qui non exierat cum eis ad bellum, in servitutum redegerunt; qui autem de istis septem nati sunt, ipsi sunt modo viri nobiles in terra Ungarie, quamvis eorum nobilitas magne servituti subiaceat.” (*Albericus* 767. p.)
- 25 *Latzkovits*, 1934. 74. p. (...) sanctus Adalbertus Pragensis episcopus regem Stephanum ad fidem convertit et baptizavit (...)” (*Albericus* 779. p.)
- 26 *Latzkovits*, 1934. 78–79. p. „Episcopus autem Strigoniensis Robertus puerum baptizavit ob memoriam sancti regis Stephani primi in partibus illis a beato Alberto baptizati.” (*Albericus* 947. p.)
- 27 *Latzkovits*, 1934. 74. p. „(...) ipse rex sua predicatione Ungaros convertit (...)” (*Albericus* 779. p.)
- 28 *Latzkovits*, 1934. 74. p. „illa Gisla regina, ut dicunt, multas malitias in terra illa fecit et ad extremum post mortem sancti regis meritis exigentibus interfecta fuit” (*Albericus* 779. p.)
- 29 *Latzkovits*, 1934. 74. p. „Sanctus rex de Ungaria Stephanus primus christianus Ieche filius et a primo duce Almo septimus” (*Albericus* 786. p.)

- Imre herceg István egyetlen fia volt: „(...) egyetlen fia volt egy Imre nevű szent férfiú (...)” (1041)³⁰
- Gizella Péter király nővére volt: „(...) az a Péter király (...) annak a Gizella királynénak volt a fivére, akiről fentebb szoltunk.” (1041)³¹

2. A XII–XIII. századi adatok mesés, csodás vagy más módon meglepőnek tartható elemei

2.1. Gyilkosságok az Árpád-házban: III. Béla és Meráni Gertrúd halála

- „A húsvét előtti csütörtökön meghal Béla, Magyarország királya; bizonyos Kalán püspök ellen az a gyanú támadt, hogy ő itatta meg méreggel.” (1196)³²
- „Magyarország királynéját, Gertrúdot, András király feleségét az előkelők és bárók összeesküvése meggyilkolja; három fiú és két leány marad utána. Ennek a királynénak a haláláról pedig közismert János esztergomi érsek kétértelmű levele, amelynek kettős szerkezete van, olyképpen, hogy az egyik révén úgy tűnik, hogy az érsek beleegyezik a királyné megölésébe, a másik révén pedig, hogy szót emel ellene. Ez utóbbi révén menekült meg — úgy mondják — a pápa ítéletétől. Levelének tartalmát a következőképpen adják elő: A királynét megölni nem kell félnetek helyes, ha mindenki beleegyezne én nem ellenzem.” (1213)³³

30 *Latzkovits*, 1934. 74. p. „(...) filium habuit unicum virum sanctum nomine Hemericum (...)” (*Albericus* 786. p.)

31 *Latzkovits*, 1934. 74. p. „(...) rex iste Petrus (...) frater dicitur fuisse illius regine Gisle de qua superior diximus” (*Albericus* 786. p.)

32 III. Béla emlékezete. Vál., ford., bev. jegyz.: Kristó Gyula–Makk Ferenc, a képanyagot vál.: Marosi Ernő. Bp., 1981. 112. p. Ld. még: *Latzkovits*, 1934. 66. p. „Rex Hungarie Bela moritur in Cena Domini, de cuius potionatione contra quendam episcopum Calanum orta fuit suspicio.” (*Albericus* 873. p.)

33 A fordítást ld. *Körmendi Tamás*: A Gertrúd királyné elleni merénylet a külhoni elbeszélő forrásokban. In: *Történelmi Szemle*, 51. (2009) 2. sz. 155–193. p. (a továbbiakban: *Körmendi*, 2009.): 174. p. Ld. még *Latzkovits*, 1934. 75. p. „Regina Hungarie Gertrudis, uxor regis Andree, per conspirationem principum et baronum de Hungaria interficitur, tribus filiis et filiabus duabus superstitionibus relictis. De morte autem huius regine quedam archiepiscopi Iohannis Strigoniensis publicate sunt littere ambifolice, duplicem habentes constructionem, ita quod per unam illarum videbatur idem archiepiscopus consentire neci regine et per aliam contradicere. Unde per istam summi pontificis iudicium dictus est evasisse. Cuius tenor litterarum talis esse perhibetur: «Reginam interficere nolite timere bonum est, et si omnes consenserint, ego solus non contradico.»” (*Albericus* 898. p.)

2.2. Magyarországi szentek: Lukács és Róbert érsekek

- „Ebben az időben virágzott Magyarországon Lukács esztergomi érsek (...)” (1171)³⁴
- „Ezen érsek öregén és kiérdemülten meghalt és az égbe vitetett. Testén kínzóövet találtak s a kemény bűnbánatnak más jeleit szekrényében.” (1239)³⁵

2.3. Helyi néphagyomány: a kerci vörös törpék mondája

- „Ugyanezen évben Erdélyben, Kerc mellett — úgy mondják — démoni káprázat jelent meg: vörös emberek jelentek meg, akik egy hegyből jöttek ki vörös lovaikon, kisebb termetűek, mint amilyenek a mieink, nagyjából 200 ember, akik lovaikon fel-alá nyargaltak, a nép pedig bámult. Mikor azonban kirohantak ellenük a városbéliek, barlangjukba mentek, és azután nem jöttek elő; egy pedig, akit rövid időre megragadott egy ember a városból, teljesen vörössé tette ennek a kezét, és így menekült el; a másíknak a keze pedig, míg csak élt, vörös maradt.” (1235)³⁶

2.4. Időjárási tényezők, természeti jelenségek és csapások: sáskaeső a Dráva–Száva közén, Esztergom és Buda égése, állatvész

- „Valami emlékezetes dolog történet ez évben Magyarországon, ugyanis ősszel egy napon a Dráva és a Száva közt igen sűrű sáskaeső volt.” (1194)³⁷

34 *Latzkovits*, 1934. 66. p. „Floruit hoc tempore in Hungaria vir sanctus archiepiscopus Lucas Strigoniensis (...)” (*Albericus* 854. p.)

35 *Latzkovits*, 1934. 79. p. „Qui archiepiscopus senex et emeritus peracta quindena mortuus est et ad celestia translatus. Inventum est cilicium ad carnem eius et alia dure penitentiae indicia inventa sunt in scrinio illius.” (*Albericus* 947. p.)

36 *Körmendi*, 2008. 156–157. p. Ld. még: *Latzkovits*, 1934. 77. p. „Eodem anno ultra silvas iuxta Kerte apparuit quedam, ut dicitur, demonem ludificatio, apparuerunt rubei homines, qui de montana quadam exierunt in equis rubeis, minoris tamen stature, quam sint nostri, homines fere CC, qui discursus varios spectante populo faciebant. Irruentibus contra eos illis de oppido, caveam suam intraverunt, nec postea comparuerunt, unus tamen, aliquantulum ab uno de oppido retentus, fecit eius manum omnino esse rubeam et sic effugit, que quamdiu vixit rubea permansit. Fere omnes illi, qui eos viderunt, aliquod infortunium eodem anno incurrerunt” (*Albericus* 938. p.)

37 *Latzkovits*, 1934. 74. p. „Memorable quiddam contigit hoc anno in Hungaria, quia in autumpno quadam die fuit inter Dravum et Savum pluvia locustarum densissima.” (*Albericus* 872. p.)

- „Magyarországon véletlenül tűz pusztította el Esztergomot és Buda várát.” (1223)³⁸
- „Egy igen nagy állatvész, amely Keletről jött Görögországon keresztül, átvonult ebben az évben Magyarországon, és a következő évben Németországban volt, a rákövetkezőben pedig Franciaországban.” (1224)³⁹

2.5. *A magyar hírekben fellelhető egyéb mondai elemek*

- II. András kincseket küld a Hegyek Vénjének: „Lajost, Bajorország hercegét megölte egy orgyilkos asszasszin, akit a Hegy Véne küldött. Ezt meghallván a magyar király ugyanennek a Vénnek sok mindent küldött aranyban és ezüstben, és kiérdekelte és megszerezte annak vendégbarátságát és kegyét.” (1231)⁴⁰
- A Meótisz mocsarainak említése a vereckei ütközetről szóló leírásban: „A tatárok ellen pedig [ti. IV. Béla] elküldte az erdélyi ispánt, aki a meótiszi mocsarak valamely szűk átjárójában először úgy letörte azoknak szarvát, hogy többen hátranézve úgy vélték, azokon a részekén még az emlékezetök is elvész.” (1239)⁴¹

A hírek első csoportja a magyar őstörténettel, illetve XI. századi históriáinkkal kapcsolatos: még ha szóbeli értesülésként jutottak is Albericus birtokába — erre utal a tulajdonneveknek a magyar krónikákban lejegyzettől sokszor eltérő alakja, valamint az a tény, hogy közvetlen filológiai egyezések nem mutathatók ki a hazai elbeszélő irodalommal —,⁴² olyan információkról van szó, amelyek nagyrészt, még ha kissé más formában is, felbukkantak írott hagyományunkban. Ezeket az információkat — így a Szent István uralkodására vonatkozó szövegrészeket —

38 *Latzkovits*, 1934. 75. p. „In Hungaria ignis casualis Strigonium et Boduarium devastavit.” (*Albericus* 913. p.)

39 *Latzkovits*, 1934. 75. p. „Mortalitas maxima animalium, veniens a partibus Orientis per Greciam, eodem anno transivit per Hungariam, et anno sequenti fuit in Alemannia et sequenti anno altero in Francia.” (*Albericus* 914. p.)

40 *Körmendi*, 2008. 155–156. p.; *Latzkovits*, 1934. 76. p. „Dux Bavarie Ludovicus a quodam sicario Assacino occiditur, a veteri de Montana transmisso. Quod audiens rex Hungaria eidem veteri multa transmisit in auro et argento exenia et eius gratiam impetravit et optinuit.” (*Albericus* 929. p.)

41 *Latzkovits*, 1934. 78. p. „Contra Tartaros vero misit comitem Ultrasilvanum, qui in quodam angusto transitu paludum Meotidarum ita confregit primum cornu illorum, quod ceteris retro respicientibus iam in illis partibus perisse putabantur memoria eorum cum sonitu.” (*Albericus* 946. p.) Vö. Zsolt 9,7.

42 *Latzkovits*, 1934. 89. p.

azért tűntethettük fel mesés elemként, mert elsősorban későbbi, nem a XI–XII. század fordulóján lejegyzett, így a történeti igazságot torzító hagyományt öriztek meg számunkra. A kiemelt passzusok közül a legnagyobb érdeklődésre minden bizonnyal a Gizella királyné alakját negatív színben bemutató momentum tarthat számot. Kristó Gyula vizsgálatai nyomán tudjuk, hogy az első királyunk feleségét gonosztevéként ábrázoló tradíció 1213 után, a Gertrúd-merénylet hatására jelent meg Magyarországon: II. András szintén idegen származású feleségének vétkeit ruházták egy két évszázaddal korábban élt történeti szereplőre.⁴³ Bár a korabeli gestaszövegben is jelen lehetnek az Albericusnál fellelhető motívumok — Gizella a szent király halála után sok rosszat cselekedett, és állítólagos testvéröccsét, az idegenből érkezett Péter királyt támogatta –,⁴⁴ a hasonlóan a XIII. század első felére datált Magyar–Lengyel Krónika megjegyzése⁴⁵ mellett Albericus műve az

43 Kristó, 1974. 235–237. p.; Kristó Gyula: Szent István és családja az Árpád-kori történetírásban. In: *Uő*: Írások Szent Istvánról és koráról. Szeged, 2000. 195–227. p., különösen 221–224. p. (A tanulmány Gizellára vonatkozó részletei megjelentek még: *Uő*: Gizella királyné az Árpád-kori történetírásban. In: Vár ucca tizenhét, 8. [2000] 1. sz. 93–97. p.); *Uő*: Magyar historiográfia I. Történetírás a középkori Magyarországon. Bp., 2002. (a továbbiakban: Kristó, 2002.) 65–66. p. (A történettudomány kézikönyve)

44 Körmendi Tamás: A Gertrúd királyné elleni merénylet a magyar gestaszerkesztményben. In: *Auxilium historiae. Tanulmányok a hetvenesztendős Bertényi Iván tiszteletére*. Szerk.: *Uő*–Thoroczkay Gábor. Bp., 2009. 195–205. p.: 201. p.

45 „Transactis vero post partum filiorum sex mensibus uxor sancti Stephani regina Ungarie mortua habito consilio principum accepit de Theutonia sororem regis Almanie, cum qua intravit minor frater nomine Henricus. (...) Elapso autem regiminis sui anno, regina invidie et odii fomitem contra principem Albam, quod ipse regimine dignior esset, quam dux Henricus germanus regine, contraxit. Que ut vipera repleta veneno malitie dolere cepit, quod nullum puerum parere potuit; cogitare cepit et secum vovere, quomodo fratri suo duci Henrici [sic!] regnum Ungarie perpetuo possidendum traderet, et sue potentie usurparet, filios regis Stephani, quos Kaul princeps fovebat, in flumen proiceret, et vitam eorum morti dare, et memoriam eorum deleret. (...) Regina vero audita morte fratris pre nimia tristitia subitanea morte mortua est.”
Ld. Karácsonyi Béla: *Chronica Hungaro-Polonica. Pars I. Textus cum varietate lectionum*. In: *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae. Acta Historica XXVI*. Szeged, 1969. 3–75. p. (a továbbiakban: *Chronica Hungaro-Polonica* 1969.): 55–56., 60–61., 65. p.; *Chronicon Hungarico-Polonicum*. Ed.: Deér, Iosephus. In: *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum. Edendo operi praeiit Emericus Szentpétery Emericus. I–II*. Bp., 1937–1938. (a továbbiakban: SRH) II. 289–320. p. (a továbbiakban: *Chronicon Hungarico-Polonicum* 1938.): 315., 317., 319. p. Tóth Péter magyar nyelvű fordítása (*Tóth Péter: A lengyel–magyar vegyes krónika*. In: *Publicationes Universitatis Miskolciensis. Sectio Philosophica* 9. [2004] 4. sz. 223–242. p., a bevezető tanulmányt ld. 223–225. p.) után nemrégiben szlovák nyelvre áttültetve is napvilágot látott a szöveg: *Homza*,

első olyan ránk maradt történeti munka, amely már ezt a hagyományt tartalmazta. A Nagylegenda vagy a Hartvik-legenda szövegének torzulása nyomán létrejött, az Imrét Szent István egyetlen fiaként bemutató és a champagne-i kútfőben is olvasható momentum ugyancsak több alkalommal bukkan fel történeti irodalmunkban.⁴⁶ A kései tradíció részét képezheti az Istvánnak a magyarság közötti térítő szerepére vonatkozó részlet is,⁴⁷ azonban a Szent Adalberttel kapcsolatos, egyébként téves elképzelés — Albericus szerint ő keresztelte volna meg első királyunkat — már korai legendairódalmunkban is létezhetett.⁴⁸

A második csoportban, vagyis a XII–XIII. századról szóló tudósításokban olyan mesés elemeket és furcsa részleteket találhatunk, amelyeknek nem leljük párhuzamát a magyar történeti irodalomban: a ciszterci szerzetesek saját korukról hírt adva már nem tájékoztathatták Albericust lejegyzett szövegek alapján. A különös iránt vonzó történetírónkat meglehetősen érdekelní látszanak a király- és királynégyilkosságok (2.1.): nem csupán a Gertrúd elleni merényletről számol be — egyébként igencsak szűkszavúan, a más külhoni kútfőkből megismerhető történethez újabb információt hozzá nem téve⁴⁹ –, de feljegyzí azt a meglepő tradíciót is, miszerint III. Bélával mérget itattak volna. Ilyen jellegű információkat Albericus nem kizárólag a magyar történelemmel kapcsolatban hoz.

Martin: Uhorsko–poľská kronika. Nedocenený prameň k dejinám strednej Európy. Bratislava, 2009. A datálás problematikájával kapcsolatban ld. *Grzesik, Ryszard:* Legitimierungsfunktion der ungarisch–polnischen Chronik. In: The Medieval Chronicle. Proceedings of the 1st International Conference on the Medieval Chronicle. Driebergen/Utrecht, 13–16 July 1996. Ed.: Kooper, Erik. Amsterdam–Atlanta, 1999. 144–153. p.; *Uő:* Kronika węgiersko–polska. Z dziejów polsko–węgierskich kontaktów kulturalnych w średniowieczu. The Hungarian–Polish Chronicle. Studies of the Polish–Hungarian culture relationship in the Middle Ages. Poznań, 1999. (a továbbiakban: *Grzesik*, 1999.) 208–212. p. (Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk Wydział Historii i Nauk Społecznych Prace Kimosy Historycznej 56.); *Kristó*, 2002. 57–58. p.; *Veszprémy László:* Utószó. In: Anonymus: A magyarok cselekedetei — Kézai Simon: A magyarok cselekedetei. Ford.: Veszprémy László–Bollók János. Bp., 2004. (a továbbiakban: Anonymus–Kézai, i. m.) 155–161. p. (a továbbiakban: *Veszprémy*, 2004.), különösen 160. p. (Millenniumi magyar történelem. Források)

46 *Csóka*, 1967. 654–656. p.; *Bollók János:* Szent Imre alakja középkori krónikáinkban. In: Művelődéstörténeti tanulmányok a magyar középkorról. Bev.: Köpeczi Béla, szerk.: Fügedi Erik. Bp., 1986. 61–75., különösen 74–75. p.; *Rokay Péter:* Krónikatanulmányok. Debrecen, 1999. 152–155. p.

47 *Csóka*, 1967. 652–653. p.; *Kristó*, 2000. 221–222. p.

48 *Körmendi Tamás:* Szent István király nagyobb legendájának nyelvezete. In: *Fons*, 10. (2003) 1. sz. 65–118. p., különösen 82–83. p.

49 *Körmendi*, 2009. 174–175. p.

1197-nél olvashatjuk például, hogy „Szicíliában meghalt Henrik császár — úgy mondják, feleségétől, Konstanciától megmérgezve.”⁵⁰ Krónikásunk az uralkodói dinasztiákban bekövetkezett halálesetek mellett szorgosan feljegyzi azt is, ha — mai kifejezéssel élve — a kor értelmiségének valamely tagja vagy valamely előkelőség távozik az élők sorából. Történetírók és tudósok, egyházi és világi méltóságviselők egész *necrologium*át állíthatnánk össze a munka alapján, amely említi például a neves teológus, Alanus de Insulis (Alain de l’Isle) (1202)⁵¹ vagy a keleti keresztes államokról is tudósító Iacobus de Vitriaco (Jacques de Vitry) (1240) halálhírét.⁵² Nem szoltunk még a Gertrúd-gyilkosságnál szereplő, a János esztergomi érseknek tulajdonított mondásról: az utóbbihoz hasonló versikék szintén nem egy alkalommal bukkannak fel a világhírlapok lapjain. 1237-nél Fülöp párizsi kancellár építáriumát olvashatjuk,⁵³ míg 1241-nél egy, a balkáni história kapcsán elmondott mesébe ágyaz történetírónk egy versbe foglalt jövődőlést.⁵⁴ Albericustól megtudhatjuk azt is, hogy a XIII. századi magyar hagyomány szentként tisztelte az 1160-as évek trónharcainak, illetve III. Béla korának nagyformátumú egyéniségét, Lukács esztergomi érseket. A liège-i származású Róbertet a champagne-i krónikás nem nevezi ugyan szentnek, de feljegyzése, miszerint az

50 „(...) moritur in Sicilia imperator Henricus ab uxore sua Constantia, ut dicitur, toxicatus” (*Albericus* 875. p.).

51 „Apud Cistertium mortuus est hoc anno magister Alanus de Insulis, doctor ille famosus et scriptor Anticlaudianus, qui in theologia fecit quandam artem predicandi, et contra Albigenes, Valdenses, Iudeos et Sarracenos libellum edidit succinctum ad Guillelmum Montispezzulani domnum; et alia quedam ipsius habentur opuscula.” (*Albericus* 881. p.)

52 „Magister Iacobus de Vitriaco quondam episcopus Aconensis, modo cardinalis Tusculanensis, Kalendis Maii Rome obiit. Cuius ossa post aliquantulum temporis translata apud Ognies Leodiensis dyocesis et ibi honorifice tumulata.” (*Albericus* 948. p.)

53 „In die nativitatis Domini obiit cancellarius Parisiensis, satis adprobatus theologus et philosophus optimus et apud fratres Minores est sepultus titulo istiusmodi supposito: Sensus, divite viventi quid valere? / Si caream requie, nil possunt illa valere. / Me modo terra tegit; teget et te. Te precor, ora / Ut mihi sit requies, sit hec tibi mortis in hora. / Qui me novisti, nunc hic scis membra recundi, / Dicere cuique potes: Sic transit gloria mundi.” (*Albericus* 940. p.)

54 „Ante paucos annos quidam bonus magister et sapiens venit Constantinopolim. Qui rogato quorundam per suas incantationes coegit demonem respondere sibi certa et vera, cui demon tale dedit responsum: ‘Rex inimicos / Perdet iniquos / non per amicos.’ Quo dicto demon obmutuit, et ulterius non respondit. Interrogatus vero magister de interpretatione versus, dicebat: ‘Quoniam vos ipsi per vos cito interpretationem videbitis et cognoscetis sine iudicio alicuius.’ Creditur autem quod in adventu Comanorum illud vaticinium sit completum: Nam rex celestis perdet et destruet iniquos inimicos imperii Constantinopolis, videlicet Vastagium et Alsanum, non per amicos, id est Comanos, qui sunt infideles, nec sunt amici Christi.” (*Albericus* 949. p.)

érsek halála (1239) után testén vezeklőövet, szekrényében pedig más kínzóeszközöket találtak, szintén a hagiográfiai irodalom fordulatait idézi (2.2). A XIII. századi magyar adatok sorában legmeglepőbbnek számunkra az 1235. évhez bejegyzett hír tűnhet: a Kercen megjelenő, a hegyekből lovon érkező vörös törpékre vonatkozó hagyomány egy helybéli, talán a kunokkal kapcsolatos mondát őrizhetett meg. A szöveg jelzi számunkra, hogy Albericushoz nem csupán az országos jelentőségű eseményekről kapott tájékoztatást: az egyes ciszterci közösségek — így a kerciek is — igyekezhetek a történetírót a saját vidékük históriája szempontjából fontos momentumokról informálni.⁵⁵ Külön egységben (2.4.) kezeltük a természeti jelenségeket és csapásokat leíró passzusokat: bár ezek nem kifejezetten mondai hagyományt őriztek meg számunkra, a fent tárgyalt részletekhez hasonlóan mégis azt a célt szolgálhatták, hogy a történetíró színesítse elbeszélését. A Dráva–Száva közti sáskaesőről tudósító részletet Albericustól a XV. században lejegyzett *Chronicon Belgicum magnum* (Nagy Belga Krónika) is átvette: míg a francia szerzetes emlékezetesnek (*memorable*) írja le az eseményt, addig utóbbi már — bizonyára a *scriptor* tévedése révén — csodálatosnak (*mirabile*).⁵⁶ Ehhez hasonló feljegyzést máshol is találunk a troisfontaines-i krónikában: az 1227. évnél olvashatjuk, hogy a Szent János ünnepét megelőző napon az osztrák tartományokban véreső hullott — a csodás esemény talán Frigyes herceg ütköztét jelezte előre.⁵⁷ Az utolsó csoportba (2.5) két, a korábbiakkal nem rokonítható elbeszélést soroltunk. Az első történet egy kevés hitellel bíró história:⁵⁸ a magyar király a forrásrészlet szerint kincset küldött volna a Lajos bajor herceg haláláért is felelőssé tehető asszaszinok számára. Másik hírünk a tatárjárás korával kapcsolatos, és jegyzékünkbe a magyar mondai hagyománnyal is összefüggésbe hozható, a Meótisz mocsaira vonatkozó utalás miatt került be.

A továbbiakban a champagne-i szerzetes egy korábbi, illetve két kései adatát kívánjuk részletesebben is görcső alá venni. A 957., az 1196., illetve az 1239. évnél szereplő szövegrészletek vizsgálata talán közelebb vihet minket annak meg-

55 Latzkovits, 1934. 82. p.; Körmendi, 2008. 156–157. p.

56 „Item mirabile quiddam contigit in Ungaria hoc anno, quia in autumnno, quodam die, fuit inter Dravum et Savum pluvia locustarum densissima.” Ld. CFH I. 1236. sz., 523–526. p.: 525. p. A forrásról ld. SHF V. 4764. sz., 51. p.; RF III. 283. p.; Körmendi, 2008. 127. p.

57 „In partibus Austrie pluit sanguis in vigilia sancti Johannis, videlicet in Carentana et in diocesi Pataviensi. Et eodem tempore fuit bellum exheredati ducis Austrie apud Cremes super Danubium dirum et forte nimis.” (*Albericus* 942. p.) Az állatvésszel, illetve Buda és Esztergom égésével kapcsolatban ld. Körmendi, 2008. 11–12., 154. p.

58 Körmendi, 2008. 155–156. p.

értéséhez, hogy hogyan is épültek be a meglehetősen vegyes eredetű értesülések a troisfontaines-i krónikáiró munkájába.

III.

Különösen érdekes lehet számunkra a troisfontaines-i forrásban a 957. évhez bejegyzett információ: ezzel kapcsolatban már Hóman Bálint megállapította, hogy az augsburgi csatából (955) hazatérő gyászmagyarokra vonatkozó tradíció mosódott itt össze a hét magyar törzsfőről és a tőlük származó előkelő nemzetségekről szóló hagyománnyal.⁵⁹ Arra a problémára, amelyet a passzus második fele vet fel, Szűcs Jenő, illetve Györffy György is felhívták a figyelmet.⁶⁰ A champagne-i történetíró szerint a kalandozó hadjáratoktól távol maradókbl alakult volna ki a hazai szolgaréteg: ugyanezt a magyarázatot adja az alávetettek eredetére Kézai Simon is az 1280-as években.⁶¹ A következőkben azt kívánjuk bemutatni — a szakirodalomban megfogalmazott álláspontokat⁶² összegezve és, ahol lehetséges, árnyalva —, hogy vajon miféle közvetett kapcsolat lehetett a két forrásszöveg között. Élhetett-e a szolgaság eredetére vonatkozóan a IV. László-kori történetíró

59 Hóman, 1925. 7., 23–26. p.; Latzkovits, 1934. 89–91. p.

60 Szűcs Jenő: Társadalomelmélet, politikai teória és történet szemlélet Kézai Simon Gesta Hungarorumában. 1–2. In: Századok, 107. (1973) 3–4. sz. 569–643., 823–878. p. (a továbbiakban: Szűcs, 1973.), különösen 587–589. p.; Uő: Teoretikus elemek Kézai Gesta Hungarorumában (1282–1285). Adalék az eszmei struktúrák „európai szinkronjának” kialakulásához. In: Valóság, 17. (1974) 8. sz. 1–24. p. (a továbbiakban: Szűcs, 1974.), különösen 16–18. p.; Györffy György: Krónikáink és a magyar őstörténet. Régi kérdések — új válaszok. Bp., 1993. (a továbbiakban: Györffy, 1993.) 190. p.

61 „Antequam ergo baptizati fuissent Hungari et effecti Christiani, sub tali voce praecones in castris ad exercitum Hungarorum adunabant: „Vox Dei et populi Hungarici, quod die tali unusquisque armatus in tali loco praecise debeat comparere communitalis consilium praeceptumque auditurus.” Quicunque ergo edictum contempsisset praetendere non valens rationem, lex Scitica per medium cultro huius (sic!) detruncabat, vel exponi in causas desperatas, aut detrudi in communium servitutum. Vitia itaque et excessus huius (sic!) unum Hungarum ab alio separavit, alias cum unus pater et una mater omnes Hungaros procreaverit, quorum (sic!) unus nobilis, alter innobis diceretur, nisi victus per tales casus criminis haberetur.” Simonis de Keza Gesta Hungarorum. Ed.: Domanovszky, Alexander. In: SRH I. 129–194. p. (a továbbiakban: Simonis de Keza Gesta Hungarorum, i. m.): 147–148. p. Vö. Anonymus–Kézai, i. m. 93–94. p.

62 A kérdés irodalmával kapcsolatban ld. Veszprémy László jegyzeteit: Anonymus–Kézai, i. m. 130. p.: 74–75. jegyzet.

tollából ismert monda a XIII. század eleji Magyarországon, vagy talán Albericus fogalmazta át a hazai ciszterciektől származó tudósítást?

a) A Kézai történeti munkájával foglalkozó Szűcs Jenő 1973-ban a *Századok* hasábjain fejtette ki azon tézisé, miszerint IV. László udvari papjának munkájába a francia szokásjog — talán Philippe de Beaumanoir jogkönyve alapján — került volna be a szolgaságra vonatkozó tétel. A hun–magyar történetet részletesen tárgyaló *gesta*, amely minden kétséget kizáróan árulkodik a szerző római jogi műveltségéről is, Szűcs vélekedése szerint egy olyan tradíciót vett át, amely a francia vidékeken az irodalmi hagyományból, a *chanson de geste*-ekből került be a *coutume*-jogba. Kézai forrása aligha lehetett egy létező *lex Scitica* — a krónikás maga ugyanis erre hivatkozik —: a történetíró tudatosan törekedhetett arra, hogy „római jogi ismereteit ’hun–szkíta’ köntösbe”⁶³ öltöztesse. Szűcs a francia krónikás megjegyzését is beillesztette koncepciójába. Albericus idejében Magyarországon még nem létezhetett annak teóriája, hogy az alávetettek rétege a katonai szolgálatot nem vállalókból alakult volna ki. Hóman alapján azonban feltételezi, hogy a francia történetíró előtt írott forrás feküdt: a szolgasággal kapcsolatosan már a XI. századi gestaszöveg is őrzött volna tehát valamiféle hagyományt. Ez azonban eltérhetett a Kézainál szereplő magyarázattól, és minden bizonnyal az Anonymusnál, Spalatói Tamásnál és Ricardusnál olvasható passzussokkal mutatható rokonságot: utóbbiak azt a tradíciót rögzítették, miszerint a magyarok az egykor a Kárpát-medencében talált népességet vetették alá. A champagne-i szerzetes tehát egyetlen mondatba sűrítette a gyászmagyarokra, a hét törzsfőre és a szolgákra vonatkozó, általa kissé félreértett hagyományt. Forrását ő maga egészíthette ki a francia földön közismert nézettel: az alávetettek azokból lettek, akik nem vettek részt a hadjáratokban.⁶⁴

b) 1993-ban megjelent monográfiájában Györffy György mindössze egy rövid megjegyzést szentelt a kérdésnek. Felhívta a figyelmet arra, hogy Kézainál egy, a fent ismertetettől eltérő magyarázat is olvasható a szolgaság eredetéről: eszerint a foglyokból lettek az alávetettek.⁶⁵ Úgy vélekedett, hogy a római *ius*

63 Szűcs, 1974. 17. p.

64 Szűcs, 1973. 581–597. p.

65 „Centum enim et octo generationes pura tenet Hungaria et non plures. Aliae autem, si quae ipsis sunt coniunctae, advenae sunt vel ex captivis oriundi, quum ex Hunor et Mogor in palude Meotida centum et octo progenies absque omni missitalia fuere generatae.” Hasonlórol olvashatunk a későbbiekben is: „Factum est, quod cum Hungari possessa Pannonia Christianos et paganos more gentium quosdam captivos occiderant resistentes, aliquos ex captivis virtuosos ad praelium deducentes secum, aliquam ipsis portionem de spoliis erogarent, quosdam vero

gentiummal is összefüggésbe hozható állítás lehetett a IV. László-kori krónikás saját álláspontja, míg a Szűcs szerint a francia forrásokkal rokonítható megjegyzést Kézai egy korábbi, bizonyos részleteiben a hun–magyar történetet is taglaló elbeszélő munkából, a szintén kiemelkedő jogi képzettséggel rendelkező Ákos mester művéből vehette át. Utóbbi azonban csak a szittya hagyományra történő utalás motívumával egészítette volna ki azt a tradíciót, amely — Albericus tanúsága szerint — talán már a XIII. század eleji Magyarországon (és a champagne-i krónika forrásául szolgáló korabeli *gestában*?) is meglehetett.⁶⁶

Magunk a Szűcs, illetve Györffy képviselte, egymástól eltérő álláspontokhoz csupán kisebb megjegyzéseket kívánunk fűzni:

a) Számunkra igen meggyőzőnek tűnik Szűcs Jenő azzal kapcsolatos érvelése, hogy Albericus maga kapcsolhatta össze a hazai hagyományban szereplő mondát a francia területeken elterjedt tradícióval. Azt, hogy a korai magyar történetünkre vonatkozó információk és a *chanson de geste*-ek közvetítette hagyomány ily mértékben összemosódhattak a 957. évnél szereplő feljegyzésben, jól magyarázza Latzkovits László Szűcs előtt ismeretlen, a troisfontaines-i krónikás értesüléseinek szóbeli jellegével kapcsolatos tézise is.⁶⁷ Azt, hogy a champagne-i történetíró valóban találkozhatott az egyébként nem egy forrásban meglévő tradícióval, maga a krónikaszcveg is igazolja. Szűcs tanulmányában annak a Lemaître-nek az 1914-ben publikált eredményeire hivatkozott, aki a szolgaság eredetére vonatkozó hagyomány első előfordulását a XIII. század elején keletkezett *Chanson de Gui de Bourgogne*-ban rögzítette.⁶⁸ A katalán jogtudósok munkáit vizsgáló Paul Freedman azonban egy korábbi szöveget nevezett meg az alávetett rétegekkel kapcsolatos teóriák forrásaként: a feltehetőleg a XII. század első felében lejegyzett, majd 1202 táján ófranciára is lefordított, meglehetősen nagy népszerűség-

diversis servitiis mancipando in proprietatem circa sua tabernacula solerent conservare.” Ld. Simonis de Keza Gesta Hungarorum, i. m. 146., 192. p.; vö. Anonymus–Kézai, i. m. 93., 122. p. Szűcs, 1974. 17. p.

66 Györffy, 1993. 189–190. p.

67 Latzkovits, 1934. 85–92. p.

68 Lemaître, Henri: Le refus du service d’ost et l’origine du servage. In: Bibliothèque de l’école des chartes, 75. (1914) 231–238. p.

nek örvendő Pseudo-Turpinus-féle krónikát.⁶⁹ Talán kevésbé lepődünk meg, ha Albericus világtörténetének a Karoling-korra vonatkozó feljegyzéseit fellapozva azt tapasztaljuk, hogy a troisfontaines-i történetíró — Sigebertus Gemblacensis, Helinandus Frigidmontis és Otto Frisingensis mellett — támaszkodott az említett Nagy Károly-vitára is.⁷⁰ A champagne-i szerzetes tehát jól ismerte és nem egy helyen szó szerint idézte azt a szöveget, amelynek az alávetett rétegekkel kapcsolatos elképzelését a magyar történelemre vonatkozó egyik feljegyzésébe is átültethette.

b) Györffy azt sugallja, hogy a Kézainál olvasható hagyomány már az 1280-as éveket megelőzően is létezhetett Magyarországon: a francia történetíró akár olyan históriát is rögzíthetett, amelyet hazai informátoraitól hallott. Emellett a lehetőség mellett szólna a korábban vázolt teóriának egy meglehetősen furcsasága: Szűcs szerint IV. László korában éppen egy olyan elem épült volna be a francia tradícióból a magyar krónikáshagyományba, amelyet egy fél évszázaddal korábban a champagne-i szerzetes is beillesztett egy, az országgal kapcsolatos passzusba. Györffy — ahogyan ezt jeleztük is — Hóman nyomdokain járva egy Szent László-kori *gestát* sejtett Albericus magyar adatai mögött.⁷¹ A korai elbeszélő hagyományban viszont — bár Horváth János⁷² annak lehetőségét is felvetette, hogy Kézai utalásai esetleg az ősi székely tradícióra vonatkoznának — véleményünk szerint aligha kerülhetett lejegyzésre az, hogy a kalandozó hadjáratok alatt otthon maradó magyarok sülyedtek szolgasorba. Szűcs nyomán elfogadva azt, hogy az elképzelés valóban nyugatról érkezett Magyarországra, két eshetőséget vázolhatunk fel. Feltehetjük, hogy a szolgaságra vonatkozó tézis a XIII. század első felében szóbeli elbeszélésekben keringett, és hamarosan a magyar történetre is alkalmazni kezdték: így építhette azt be tudósításába Albericus informátora, és kerülhetett be

69 *Freedman, Paul*: Catalan lawyers and the origins of serfdom. In: *Uő: Church, Law and Society in Catalonia, 900–1500*. Aldershot–Brookfield, 1994. (a továbbiakban: *Church, Law and Society*, i. m.) 288–314. p. (XIV.) (a továbbiakban: *Freedman*, 1994.), különösen 306. p. (Variorum Collected Studies Series); *Uő*: Cowardice, heroism and the legendary origins of Catalonia. In: *Church, Law and Society*, i. m. 3–29. p. (XVI); *Spiegel, Gabrielle M.*: *Romancing the Past. The Rise of Vernacular Prose Historiography in Thirteenth-Century France*. Los Angeles–Oxford, 1993. 55–98. p.: 55., 86. p.

70 „Item Turpinus archiepiscopus, tangens illa gesta breviter, que de Karolo Magno scribere omittebat, inter cetera dicit (...)” (*Albericus* 721. p.) (*Albericus* forrásaira ld. a dolgozat 4. jegyzetét.)

71 *Györffy*, 1993. 5., 190. p.

72 *Horváth János*: A hun-történet és szerzője. In: *Irodalomtörténeti Közlemények*, 67. (1963) 4. sz. 446–476. p. (a továbbiakban: *Horváth*, 1963.), különösen 473. p.

később az V. István-kori *gest*ába is. Kevésbé látjuk azonban valószínűnek, hogy egy ilyen hagyomány — legalábbis annak a magyar történelemre vonatkoztatott változata — írásbeli lejegyzés nélkül tört volna magának utat a szóbeliségbe. A 957. évnél szereplő krónikarészlet alapján is elképzelhetőnek tartjuk tehát, hogy a troisfontaines-i történetíró a hazai história kezdeteiről a XIII. század eleji írásbeli tradíciót, esetleg a krónikakompozíció II. András-kori redakciós fázisát⁷³ jól ismerő ciszterci rendtársak tudósíthatták. Bár — Freedman alapján — a *Historia Karoli Magni et Rotholandi* XII. századi szövegét tekinthetjük a hagyomány egy-fajta ősforrásának, a mitikus magyarázat Magyarországon talán csak a XIII. században bukkanhatott fel: ekkor örvendett népszerűségnek a teória a francia és a katalán területeken.⁷⁴ Közvetítői talán azok a francia származású egyházi személyek⁷⁵ lehettek, akik II. András felesége, a champagne-i krónika tanúsága szerint⁷⁶ Egresen eltemetett Jolánta királyné környezetében érkeztek Magyarországra.

A 957. évhez bejegyzett információ felvetette kérdésre egyértelmű választ aligha sikerült tehát kapnunk. Albericus — egyik forrása, Turpinus révén — minden bizonnyal maga is tudott a szolgaság eredetének a *chanson de geste*-ekből a szokásjogba is átültetett mitikus magyarázatáról: nem tarthatjuk tehát kizártnak, hogy magyar híreibe egy, a nyugati történeti tradícióban élő elemet vegyített. Ugyanakkor nem vethetjük el annak lehetőségét sem, hogy a Kézainál szereplő hagyomány esetleg már korábbi elbeszélő irodalmunkban is felbukkant, és így a champagne-i krónikás értesülése valóban magyar kútfőből származott.

IV.

Amikor Albericus beszámol arról, hogy III. Béla 1196 nagycsütörtökjén meghalt, a hírhez egy további információt illeszt hozzá: értesülései szerint felmerült annak gyanúja, hogy az uralkodót Kalán pécsi püspök mérgezte meg.⁷⁷ Nyilvánvalóan

73 Kristó, 1974. 229., 234., 238. p.; Kristó Gyula: A történeti irodalom Magyarországon a kezdetektől 1241-ig. Bp., 1994. 19. 42–43. p. (Irodalomtörténeti füzetek 135.); Kristó, 2002. 44–49., 65–66. p.

74 Freedman, 1994.; Szűcs, 1973. 593–595. p.

75 Ezzel kapcsolatban ld. Koszta László: Egy francia származású főpap Magyarországon. Bertalan pécsi püspök (1219–1251). In: Aetas, 10. (1994) 1. sz. 64–88. p.

76 Albericus 933. p.

77 A témáról ld. Marton Szabolcs: Királyok mérgezési esetei a középkori Magyarországon. In: Középkortörténeti tanulmányok 5. Az V. Medievisztikai PhD-konferencia (Szeged, 2007. júni-

téves információval, korabeli pletykával van itt dolgunk. Feltehetjük azonban a kérdést, miért terjedhetett el ez a legenda, miért állhatott érdekükben a champagne-i krónikást tájékoztató magyar cisztercieknek, hogy királygyilkosként tüntessék fel azt a Kalánt, aki 1193-tól a dalmát–horvát kormányzói méltóságot is betöltötte.⁷⁸

A püspök életpályáját nemrégiben felvázoló Szeberényi Gábor leírja, hogy a püspököt a kizárólag Albericusnál szereplő méregkeverés mellett vérfertőzéssel is megvádolták. Míg azonban utóbbi motívum az 1204–1205. évi érsekválasztási vita során is felbukkant, addig a királygyilkosság históriájával mindössze a harminc esztendővel később lejegyzett troisfontaines-i krónikában találkozhatunk. Azt a Szeberényinél is megjelenő feltételezést, miszerint a III. Béla halálával kapcsolatos híresztelés a XIII. század elején még nem létezhetett, egy további megfontolás is alátámaszthatja. III. Béla halála után alig egy évtizeddel, Imre udvarában, ahol a vérfertőzés vádja 1203–1204 táján először merült fel a püspökkel szemben, aligha kelthették annak hírét, hogy a regnáló uralkodó atyja gyilkosság áldozata lett volna.⁷⁹

Úgy tűnik tehát számunkra, hogy a XIII. század elején a püspökkel szemben megfogalmazott gyanú az 1230-as évekre torzult még súlyosabb váddá, királygyilkossággá. Nem tartjuk valószínűnek, hogy a forrásait kevés kritikának alávető Albericus színezte volna ki az eredeti hírt. Sokkal inkább feltételezhetjük, hogy az információt a ciszterciek közvetítették ebben a formában a champagne-i krónikásnak. Ezzel kapcsolatban két adatra szeretnénk itt felhívni a figyelmet. Amikor a fent említett érsekválasztási vita folyamán a pápa kérésére megvizsgálták a pécsi püspök életét, az eljárásban egy alkalommal a csanádi püspök mellett Cikádor ciszterci monostorának apátja is vett részt,⁸⁰ 1213-ban pedig a cikádoriak kerültek

us 7–8.) előadásai. Szerk.: Révész Éva–Halmágyi Miklós. Szeged, 2007. 93–104. p., különösen 94–95. p.

78 Kalán 1192 és 1218 között töltötte be a pécsi püspöki méltóságot (*Zsoldos Attila: Magyarország világi archontológiája 1000–1301.* Bp., 2011. 94 p. [História könyvtár, Kronológiák, adattárak 11.])

79 *Szeberényi Gábor*: „Kalán, Isten kegyelméből palliámos pécsi püspök, egész Dalmácia és Horvátország kormányzója”. Újabb szempont a horvát–magyar perszonálunió 12. századi történetének kérdéséhez. In: *Tanulmányok Pécs történetéből 10–11–12. Az Előadások Pécs történetéből '98, '99 és 2000. c. konferenciák válogatott előadásai.* Szerk.: Varga Lajos–Vonyó József. Pécs, 2002. 229–241. p. (a továbbiakban: *Szeberényi*, 2002.), különösen 231–233. p.

80 *Sweeney, James Ross*: III. Ince és az esztergomi érsekválasztási vita. A Bone Memorie II. dekretális történeti háttere. In: *Aetas*, 8. (1993) 1. sz.: 147–169. p., különösen 153. p.

összetűzésbe Kalánnal a bortermés utáni tized kérdésében. A püspök a szerzetesek ellen III. Incénél is panaszt tett, és a pápa megfenyegette az apátságot: ha nem bocsátja a tizedet Kalán rendelkezésére, elveszítheti kiváltságait.⁸¹ Természetesen a pécsi püspökkel szembeni vádak a korban köztudomásúak lehettek, és nem csupán a XIII. század eleji vizsgálatban részt vevő apát szerzetesközössége ismerhette a vérfertőzés legendáját. Az 1213. évi konfliktus alapján túlzás lenne azt felteletelnünk, hogy egyértelműen a cikádoriak közvetítették volna a hírt a francia területek felé. Mindenesetre elképzelhetőnek tartjuk, hogy a generális káptalanon magukat több alkalommal is képviseltető konvent tagjai igyekeztek minél negatívabb színben feltüntetni az őket kellemetlen helyzetbe hozó püspököt.

Hipotézisünket még egy tény látszik alátámasztani. Hóman Bálint is felfigyelt arra, hogy az 1194. évnél krónikánk nem országos jelentőségű eseményről, hanem egy Dráva–Száva közti saskajárásról tudósít.⁸² Mivel Cikádornak voltak birtokai ezen a vidéken, Hóman is Albericus lehetséges informátorai között említette az itteni cisztercieket.⁸³ A krónikás két egymást követő magyar adata tanúskodhatna tehát amellet, hogy — a szövegben ténylegesen megnevezett kerci és egresi⁸⁴ ciszterci közösségek mellett — a cikádoriak is szerepet kaphattak a champagne-i történetíró tájékoztatásában.

81 *Békefi Remig*: A cikádori apátság története. Pécs, 1894. 37. p.; *Szeberényi*, 2002. 233. p.

82 A délvidéki saskajárásról nem csupán Albericus világkrónikájában olvashatunk. A további forrásokat számba veszi *Kiss Andrea*: Időjárási adatok a XI–XIII. századi Magyarországról. In: „Magyaroknak eleiről”. Ünnepi tanulmányok a hatvan esztendő Makk Ferenc tiszteletére. Szerk.: Piti Ferenc. Szeged, 2000. 249–263. p., különösen 262. p. Az, hogy az információ a champagne-i kútfő (illetve az annak a hagyományát felhasználó *Chronicon Belgicum magnum*) mellett Vítus Arnpeckiusnál (CFH III. 5121. sz., 2631–2637. p.: 2632. p.) vagy a Klosterneuburgi Évkönyv 3. folytatásában (*Continuatio Claustro-neoburgensis III.*, CFH I. 1754. sz., 763–765. p.: 764. p.) és az abból az adatot kölcsönző *Annales canonici Sambiensis*-ben (CFH I. 239. sz., 115. p.) is szerepel, arra engedne következtetni, hogy — a fent kifejtettekkel szemben — talán nem is feltétlenül magyar földről származó hírről van dolgunk: Albericus egy Európa-szerte emlegetett eseményt illeszthetett elbeszélésébe. Egy tény mégis erősítheti azonban az információ magyar — esetleg éppen cikádori — eredetének hipotézisét. Míg Vítus Arnpeckius *Hungariát*, *Croatiát* és *Styriát*, a *Klosterneuburgi Continuatio* pedig *Ungariát*, *Marchiát* és *Carniolát* adja meg a saskajárás helyszínéeként, addig a troisfontaines-i szerzetes pontosabb adattal rendelkezik: az emlékezetes természeti jelenséget a Dráva–Száva közére lokalizálja.

83 *Hóman*, 1925. 30–31. p.

84 *Albericus* 933. p.

V.

A másik krónikarészlet, amelyről szólni kívánunk, egy, a tatárjárás korával kapcsolatos feljegyzés. „A tatárok ellen pedig [ti. IV. Béla] elküldte az erdélyi ispánt, aki a meótszi mocsarak valamely szűk átjárójában először úgy letörte azoknak szarvát, hogy többen hátranézve úgy vélték, azokon a részekén még az emlékezetök is elvész” — olvashatjuk az 1239. évnél Albericus beszámolójában.⁸⁵ Latzkovits László a passzus elemzésekor arra a következtetésre jutott, miszerint a forrásrészletben a nádori csapatok és a tatárok verekei megütközésének (1241) híre mosódhatott össze az oroszok és a kunok krími vereségéről (1223) szóló tudósításokkal — utóbbi területet említi Meótszsként a csodaszarvas mondája is.⁸⁶

Vajon valóban arról lenne szó, hogy a Fekete-tenger vidékéről szóló híradások keveredtek itt össze a magyar adatokkal? Elméletileg három lehetőséget képzelhetünk el azzal kapcsolatban, hogyan juthatott Albericus az idézett mondatban szereplő információk birtokába:

a) A krónikásnak magyar rendtársai beszámoltak a verekei ütközetről, Albericus pedig az információ lejegyzésekor — egyszerű tévedésből — össze-cserélte az összecsapást egy másik, szintén a tatárok ellen vívott csatával: utóbbi a Meótsz vidékén zajlott le, és erről szintén kaphatott a történetíró valamiféle tájékoztatást.

b) Ahogyan azt Latzkovits is sugallja,⁸⁷ a magyar ciszterciek nem csupán a nádor vezette csapatok harcáról ejthettek szót, de megemlíthették — akár a magyar őstörténet, akár pedig az őshaza keresésére induló domonkosok kapcsán — a Meótsz mocsarait is. Albericus ez alapján vélhette azonosnak az erdélyi hágó környékét az ingoványos területtel, és gondolhatott arra az ütközetre, amely egy évtizeddel korábban ezen a vidéken zajlott le.

c) Feltehető ugyanakkor az is, hogy a szerzetes mindössze az 1241. év hazai eseményeiről kapott híreket igyekezett itt lejegyezni, és saját maga vélte úgy, hogy a csata helyszíne a Meótsisszal lenne azonos — a földrajzi nevet tehát ő illeszthette elbeszélésébe.

85 Ld. a 41. jegyzetben.

86 Latzkovits, 1934. 83. p. A csodaszarvas mondájával kapcsolatban ld. Horváth, 1963. 455–458. p.; Kristó, 2002. 14., 72–73. p.

87 Latzkovits, 1934. 83. p.

Albericus — egyébként téves, vereség helyett győzelmet említő — megjegyzését olyan szövegkörnyezetben találjuk, amelynek információi egyértelműen magyar tudósítóra vallanak: a francia krónikában ugyanitt olvashatunk a tatárok támadására készülve az erdélyi gyepterületet megerősítő magyar uralkodóról vagy Kötöny meggyilkolásáról.⁸⁸ Meglehetősen különösnek — bár természetesen korántsem kizárhatónak — tartanánk, ha a troisfontaines-i szerzetes ezekhez a híradásokhoz egy távoli vidékről szóló beszámolót illesztett volna hozzá. Ennek megfelelően az általunk felvázolt *a)* lehetőséget kevésbé tartjuk valószínűnek. *A b)* eshetőség részletesebb vizsgálatokor ki kell térnünk annak kérdésére, vajon ismert lehetett-e Magyarországon a Meótisz megnevezés a XIII. század első felében, bekerült-e a terminus a hazai őstörténetről szóló hagyományba. Bár a már az ókorban is ismert földrajzi név számos nyugati kútfőben felbukkan, a hazai írott tradícióban először Kézainál találjuk nyomát: a hun–magyar történet kidolgozója jegyzi le elsőként — céljainak megfelelően átformálva — a csodaszarvas mondáját, és helyezi Hunort és Magort a Meótisz ingoványainak vidékére. Szkítia pontos elhelyezkedését az 1282 és 1285 között alkotó krónikás jól ismerhette egyik fő forrásából, Iordanes *Geticájából*.⁸⁹

Kizárhatjuk-e ugyanakkor, hogy a magyar őstörténettel kapcsolatban esetleg korábban is használták volna a földrajzi megjelölést? Kristó Gyula vizsgálatai nyomán tudjuk, hogy a hun hagyomány a harmadik keresztes hadjárat seregeinek magyarországi átvonulása nyomán már III. Béla korában megjelenhetett Magyarországon,⁹⁰ de Attila nevét (ránk maradt) hazai elbeszélő forrásban elsőként a francia tradíciót közvetlenül is ismerő Anonymusnál olvashatjuk. Bár külhoni tanulmányai során a szerző találkozhatott a Fekete-tenger vidékének Meótisz megnevezésével, a magyar történet kezdeteit elbeszélő munka Szkítia-leírásában nem találkozunk a terminussal.⁹¹ Meg kell ugyanakkor jegyeznünk, hogy a területet a

88 „Ceterum de istis Tartari predictis fama publica ita terruit regem Hungarie, quod duo castra contra eos firmavit ultra silvas et nemora in partibus illis fecit indagari, id est in plasseta redigi; postea intellexit, quod Comani sub specie Tartartorum ipsum terrere voluerunt, sed de eis viriliter triumphavit ex magna parte et cepit unum regem eorum, nomine Cutanum, et unam reginam; et multa milia ex eis pervenerunt ad baptismum, dolosa tamen.” (*Albericus* 946. p.)

89 Simonis de Keza *Gesta Hungarorum*, i. m. 144–145. p.; *Kristó*, 2002. 73. p.; *Veszprémy*, 2004. 160. p.

90 *Kristó Gyula*: Volt-e a magyaroknak ősi hun hagyományuk? In: *Uő*: Tanulmányok az Árpád-korról. Bp., 1983. 313–329. p. (Nemzet és emlékezet)

91 P. magistri, qui Anonymus dicitur, *Gesta Hungarorum*. Ed.: Jakubovich, Iosepus Aemilius–Pais, Desiderius. In: SRH 1. 13–117. p. (a továbbiakban: Anonymus, i. m.): 34–35. p.; *Deér Jó-*

nyugati hagyomány szerint átszelő Thanays és a környező mocsárvidék — név nélkül — felbukkan a gesta első *caputjában*,⁹² és a Donnal azonosítható folyót Anonymus később is említi: „(...) s ráadásként arra kérem fejedelmeteket, hogy juttasson nekem két teli korsót a Duna vizéből, s egy zsáknyi fűvet az alpári homokból, hogy kipróbálhassam, vajon édesebb-e az alpári homok fűve a szkítiainál vagy a Dentümgoyerénél, s vajon jobb-e a Duna vize a Thanays vizénél.”⁹³

Természetesen nem tudhatjuk, mi jelenhetett meg a kor szóbeli hagyományában a magyar történet kezdeteivel kapcsolatban, sem pedig azt, mit jegyezhetett le a kérdésről a krónikakompozíció XIII. század eleji redakciós fázisa. Van azonban két, Albericus elbeszélésével csaknem azonos időben keletkezett forrásunk, amely talán segítségünkre lehet a probléma vizsgálatában. Ahogyan azt Kristó Gyula, illetve Veszprémy László is megjegyzik, a Ryszard Grzesik által az 1220-as évek végére — az 1230-as évek elejére datált, a kutatásban meglehetősen csekély forrásértékűnek tekintett Magyar–Lengyel Krónika első *caputjai* azt mutatják, hogy a hunokra vonatkozó hazai hagyomány bővült Anonymus gestájának lejegyzése, illetve a IV. László-kori történeti munka születése között. A vélhetőleg szlavóniai keletkezésű, sokkal inkább irodalminak mint történetinek tekinthető alkotás azonban a forrásban Aquilaként szereplő királynak csupán az Európa különböző vidékeire vezetett hadjáratairól tesz említést.⁹⁴ Nem ír a Meótisz mocsarairól a meglehetősen pontos földrajzi megnevezéseket használó, a Julianus első útját elbeszélő Ricardus-jelentés sem (1237).⁹⁵

Egyértelműen nem jelenthetjük ki, hogy a nyugati hagyomány, így az Attilát magyar uralkodónak tekintő Viterbói Gottfried történeti műve nyomán nem jelenhetett meg a XIII. század eleji Magyar Királyságban a Szkítiára vonatkoztatott *palus Meotis* megnevezés,⁹⁶ írott forrásaink alapján azonban valószínűbbnek tarthatjuk, hogy az ingovány csupán a Iordanest használó Kézai révén került be a magyar őstörténetről szóló elbeszélésekbe.

zsef: Szkítia leírása a Gesta Ungarorumban. In: Magyar Könyvszemle. Új évfolyam, 37. (1930) 3–4. sz. 243–263. p.

92 Szkítiával kapcsolatban olvashatjuk: „A tergo autem habet flumen, quod dicitur Thanais, cum paludibus magnis (...)” (Anonymus, i. m. 34. p.) Vö. Anonymus–Kézai, i. m. 10. p.

93 Anonymus–Kézai, i. m. 20. p. Vö. Simonis de Keza Gesta Hungarorum, i. m. 54. p.

94 Chronica Hungaro–Polonica 1969. 9–22. p.; Chronicon Hungarico–Polonicum 1938. 299–305. p.; Grzesik, 1999. 208–212. p.; Kristó, 2002. 57–58. p.; Veszprémy, 2004. 160. p.

95 Relatio fratris Ricardi. Ed.: Deér, Iosephus. In: SRH II. 529–542. p.

96 A meótiszi mocsaraknak a nyugati irodalomban való megjelenéséről és arról, hogy hogyan is kerülhetett Viterbói Gottfried művébe ez a hagyomány, ld. Kristó, 1974. 232–233. p.

Nyitva marad ugyanakkor annak kérdése, miért beszélhetett Albericus a tatárjárás kapcsán egy, a meótiszi mocsarak átjárójánál vívott ütközetről. Erre pedig meglehetősen egyszerű magyarázatot találhatunk az Albericus előtt is ismert francia elbeszélő hagyományban. A *Sicambiáról*⁹⁷ mint a frankok egykori Kárpát-medencei hazájáról beszámoló források sorában megtaláljuk Guillelmus Armoricus munkáját is, amelyet — ahogyan arra fentebb is utaltunk⁹⁸ — krónikásunk meglehetősen sokszor használt. Ennek szövegében a következőket olvashatjuk a Magyar Királyság egykori területével kapcsolatban: „Francion népével a Dunáig jutott el, felépített egy Sicambiának nevezett várost, és ott uralkodott. Ő és azok, akik őt követték, elfoglalták a teljes földet a Duna és a Thanays, valamint a meótiszi mocsarak vidékén, és nagy nemzetté váltak.”⁹⁹ A XIII. század közepén alkotó szerző, aki talán a II. Fülöp uralmáról beszámoló gesta nyomán rendelkezett mindössze hozzátétőleges ismeretekkel Európa keleti és Ázsia nyugati vidékeiről, joggal vélhette úgy, hogy a Duna mentén elterülő Magyar Királyságtól keletre már a Meótisz mocsarai húzódnak. Albericus krónikája egy korábbi passzusában egyébként maga is említést tett a frankok trójai eredetére, illetve sicambriai tartózkodására vonatkozó hagyományról; utóbbi pontos földrajzi elhelyezkedésére azonban itt alkalmazott forrásából, Sigebertus Gemblacensis *Chronographiájából* nem nyerhetett adatot.¹⁰⁰ Azt azonban, hogy a korban nem csupán a champagne-i szerzetes vélhette úgy, hogy Pannónián túl már a Meótisz mocsarai húzódnak, igazolhatja többek között — hogy csak egyetlen példát említsünk — Ekkehard Uraugiensis (Aurai Ekkehard) világkrónikájának vonatkozó részlete is: „Abban

97 A frankok mitikus fővárosának a francia elbeszélő forrásanyagban való ábrázolásával, valamint a hazai krónikásirodalomba való beépülésével kapcsolatban ld. Eckhardt, Alexandre: Sicambria, capitale légendaire des Français en Hongrie. In: Eckhardt, 1943. 11–51. p.

98 Ld. 5. sz. jegyzet.

99 „Francion, avec son peuple, parvint jusqu’au Danube, bâtit une ville, appelée Sicambrie, et y régna. Lui, et ceux qui l’avaient suivi, s’emparèrent de tout le pays aux environs du Danube et du Tanaïs, et des Palus-Méotides, et devinrent une grande nation.” (Vie de Philippe Auguste par Guillaume le Breton. In: Collection des mémoires relatifs à l’histoire de France. Rigord, Vie de Philippe-Auguste — Guillaume le Breton, Vie de Philippe-Auguste — Vie de Louis VIII — Nicolas de Bray, Faits et gestes de Louis VIII. Ed.: Guizot, François. Paris, 1825. 181–351. p.: 186. p.) Latin nyelvű kiadását ld. Gesta Philippi Augusti Francorum Regis, Ludovici Iunioris filii. Descripta a Magistri Rigordo, seu Rigoto, ipsius Regis Chronographo. In: Historiae Francorum scriptores coaetanei. V. A Philippo Augusto Rege usque ad .R. Philippi IV. dicti pulchri tempora. Ed.: Duchesne, Franciscus. Lutetia Parisiorum, 1649. 1–67. p.

100 Albericus 687. p. Vö. Chronicon Sigeberti Gemblacensis monachi. In: MGH SS VI. 300–374. p.: 302–303. p.

az időben ugyanis, amikor Aeneas Trója pusztulása után Itáliába jött, némelyek ugyanazon trójaiak közül, akik hasonlóképpen menekültek, a Meótság mocsarainak környékére jutottak, és ott megtelepedvén, a határaikat egészen Pannóniáig kiterjesztették.”¹⁰¹ A magunk részéről tehát a c) megoldást látjuk az igazsághoz legközelebb állónak: az Albericushoz a magyar őstörténetről érkezett hírekben nem szerepelhetett sem a szóbeliségben talán élő csodaszarvasmonda, sem pedig a Meótság mocsarainak vidékén definiált őshaza. A krónikás a vereckei ütközetről kapott hírt egészítette ki — saját földrajzi ismereteinek megfelelően.

Rövid elemzésünkben a forrásrészlet kapcsán éppen azt sikerült tehát kimutatnunk, hogy az magyar mondai elemet aligha tartalmaz. A Meótság mocsaraira történő utalás nem annyira a hazai tradícióval, mint inkább a frankok eredetéről keringő és számos írott forrásban felbukkanó történettel hozható összefüggésbe.

Dolgozatunkban Albericus világkrónikájának azon adatait tekintettük át, amelyek magyar történelemmel kapcsolatos részleteikben valamely meglepő vagy furcsa elemet tartalmaznak. Megállapíthattuk, hogy korai históriánk vonatkozásában olyan információkról van itt szó, amelyek a hazai elbeszélő irodalomban is előfordulnak; a kései, XII. század végi — XIII. század eleji beszámolóiba pedig igen vegyes eredetű értesülések: helyi népmondák, szóbeli híresztelések keveredtek. Három szövegrészlet filológiai elemzésével igyekeztünk illusztrálni azt, milyen nehézségekkel járhat egyes esetekben annak rekonstruálása, hogyan is illesztette egymás mellé információit a troisfontaines-i szerzetes. A 957., illetve az 1239. évi feljegyzések vizsgálata során a magyar őstörténettel kapcsolatos hagyomány kialakulásának problematikáját érintettük, míg a királygyilkosság históriájának bemutatásával annak lehetséges útjait igyekeztünk felvázolni, hogyan alakulhatott ki egy szóbeszéd a XIII. század eleji Magyarországon. A szöveghelyek felvetette kérdésekre minden kétséget kizáróan nem sikerült ugyan választ találnunk, de az egyes részletek kapcsán bemutatott hipotézisek révén is rávilágíthattunk arra, mennyire szorosan kapcsolódik a külhoni kútfő egyes fragmentumainak vizsgálata a hazai krónikakutatásban felmerülő problémákhoz. Albericus magyar vonatkozású híreit a világkrónika egészen belül igyekeztünk tanulmányozni: a kútfő

101 „Nam eo tempore, quo post excidium Troiae Aeneas Italiam venit, quidam ex eisdem Troianis simili modo profugi circa Meotidas paludes applicuerunt, ibique considentes, terminos suos usque in Pannoniam dilataverunt”. (Ekkehardi Uruguiensis Chronica. Ed.: Waitz, G[eorgius]. In: MGH SS VI. 1–276. p.: 115. p.) A krónikáról ld. RF IV. 305. p.

teljes szövegének a vizsgálatba való beemelésével nem egy esetben árnyalhatjuk a történetíró munkamódszerével kapcsolatban bennünk kialakult képet. Írásunkkal hangsúlyozni kívánjuk azt is, hogy az első pillanatra talán kevésbé értékesnek tűnő mesés adatok is igen sokat árulhatnak el a középkori elbeszélő hagyomány fejlődéséről.

SZABÓ NOÉMI GYÖNGYVÉR

A KOLOZSMONOSTORI APÁTSÁG XV. SZÁZADI SZŐLŐTIZED JEGYZÉKEI

A kolozsmonostori apátság szőlőgazdálkodásának jobb megismeréséhez fontos források állnak rendelkezésünkre. A konvent három különböző registrumkönyvében fennmaradt ugyanis három jegyzék, melyek 1453-ban,¹ 1457-ben² és 1469-ben³ keltek. Bár csak az utolsó, 1469-es nyilvántartás árulja el, hogy az apátság (feltehetően a kolozsvári) Kómál hegyéről befolyó szőlőtizedeit tartalmazza, de az iratok szerkezete, és a bennük szereplő nevek időnkénti egyezése azt sejteti, hogy a másik két irat is tizedjegyzék lehet. A három jegyzék regesztáját Jakó Zsigmond tette közzé, ő azonban csak a szőlősgazdák neveit — a második jegyzékben hiányosan — közölte, a szőlők nagyságát, és a bor mennyiségét már nem. Éppen ezért indokoltnak tartom a jegyzékek közlését, hiszen ezáltal bepillantást nyerhetünk a kolozsmonostori apátság szőlőgazdálkodásába.

Időrendben az első mutatónak már a keletzése problematikus. A lapok felső része ugyanis meglehetősen megrongálódott (elázott), így az egyes lapok felső sorai igen rosszul, vagy egyáltalán nem olvashatóak. Így van ez a jegyzéket tartalmazó lapokkal is, ugyanakkor egy korabeli kéz észlelhette a gondot, ezért a kimutatást — feltehetőleg önkényesen — utólag 1473-ra keletzte. Mivel a registrumkönyv az 1381, 1430–1431, 1450, 1453–1456, 1536–1537. évekből

-
- 1 Magyar Országos Levéltár, Diplomatikai Levéltár (= DL) 36407 58. p., n. 1. A registrumkötet ismeretlen időben a „*D minus*” nevet kapta. A papírkézirat 126 számozott lapból áll, és sok kéz írását tartalmazza. A különböző korú töredékeket (1381, 1430–1431, 1450, 1453–1456, 1536–1537. évi bejegyzések) időrend nélkül feltehetőleg a XVII. században állították össze. A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei (1289–1556) I–II. Kivonatokban közlésezi és a bevezető tanulmányt írta: *Jakó Zsigmond*. Bp., 1990. (Magyar Országos Levéltár kiadványai II., Forráskiadványok 17.) (= *KmJkv*) I. 158. p.
 - 2 DL 36405 8–11. p. A „*Michael*” névre keresztelt papírkézirat 396 számozott lapból áll. Jakó szerint több kéz írása, de elsősorban Kesztlői Sebestyén és Csomai Miklós nótáriusok és írődeákjaik munkája. A mesterségesen létrehozott kötet az 1457–1458, 1475, 1500–1503, 1507–1510, 1517–1518, 1521, 1523, 1525–1526. és 1533. évi bejegyzéseket tartalmazza. *KmJkv* I. 157. p.
 - 3 DL 36393 148–149. p. A 174 számozott lapból álló kötet több kéz írása, de nagyobb részét egyetlen személy, talán Iggyártó István nótárius írta. A registrumkönyv az 1466 és 1474 közti évek bejegyzéseit tartalmazza. *KmJkv* I. 154. p.

tartalmaz bejegyzéseket, ezért magam elfogadom a kiadó, Jakó Zsigmond 1453-ra tett keltezését. A jegyzék sajnos nem árulja el sem azt, hogy pontosan milyen jogcímen szedett — és kinek járó — borról van szó, sem azt, hogy mely szőlőhegy viszonyait rögzíti. Ugyanakkor, ez tekinthető a legteljesebb jegyzéknek, hiszen mind a szőlők nagyságát, mind a beszolgáltatott bor mennyiségét teljes mértékben rögzíti. Így 65 szőlősgazda (köztük két özvegy) összesen 83,5 hold szőlőjét mutatja, melyből 379,3 akó (azaz körülbelül 20376 liter)⁴ bor(tized) folyt be (feltehetően) az apátság pincéibe.

A második, 1457-ben kelt jegyzék a leghosszabb, sajnos azonban az irat csak a szőlősgazdák neveit (köztük 15 özvegy), és szőlőjük nagyságát — összesen 228 hold — mutatja, a beszolgáltatott bor mennyiségét, és a szőlőhegy nevét már nem. Hogy nem volt renitens fizető a 146 gazda, jelzi a mindenütt megjelenő *solvit* ige.

Az utolsó jegyzék árulja el a legtöbbet: ebben megtudjuk, hogy a Kómál hegyről az apátnak járó bortizedet rögzíti a lista. Több ismerős is felbukkan az 58 szőlősgazda között (közülük három újabb özvegy is megjelenik), a szőlőterület nagyságát azonban a jegyzék készítője nem mindenkinél jegyezte le, így mindössze 48 hold szőlőt sikerült összeszámolnom. Ekkor jó évjárat lehetett, hiszen az adózók összesen 467 akó (azaz körülbelül 25087 liter) bort szolgáltatattak be az apát tizedszedőjének.

A három jegyzék tehát első ránézésre meglehetősen problematikus, hiszen csak az utolsóról állítható teljes bizonyossággal, hogy a konvent szőlőhegyéről az apátságnak járó bortizedet tartalmazza. Mégis úgy vélem, hogy a két korábbi jegyzék is bortizedjegyzék, a beszolgáltatott bornak pedig a szerzetesek voltak a várományosai.⁵ Egyrészt a konvent érdekeltségét mutatja a jegyzékek fennma-

4 Egy akót — Bogdán István adatai alapján — 53,72 literrel számoltam. Az országos mértékek közül bár egy bécsi akó 1359 és 1556 között 35 pint volt (mely 58 liternek felel meg), azonban annak hatása inkább csak a Nyugat-Dunántúlon, és ÉNy-Magyarországon figyelhető meg, ott is inkább csak a XVI. század derekától. A másik két országos mérték közül a korszakban egy budai nagy akó 53,72 mai liternek felel meg, és ugyanennyi liternek felel meg egy pozsonyi akó is (ezek azonban az iccékben különböznek, de értékelésem szempontjából ez nem releváns). *Bogdán István: Magyarországi űr-, térfogat-, súly- és darabmértékek 1874-ig*. Bp., 1991. (Magyar Országos Levéltár kiadványai IV. Levéltartan és történeti forrástudományok 7.) 134–136., 147. p.

5 Jóllehet, nem zárható ki teljes bizonyossággal, hogy az 1453. évi és az 1457. évi jegyzékek nem tized-, hanem valójában kilencedjegyzékek lehetnek. Solymosi László hívta fel figyelmemet arra, hogy éppen az 1460. évi, a kolozsvári és kolozsmonostori szőlőbirtokosok és Bertalan *gubernator* között létrejött megállapodás — amikor is a *gubernator* a birtokosok kérésére le-

radási helyei, a registrumok. A jegyzők minden bizonnyal vajmi kevés időt szántak volna arra, hogy egy másik egyházi intézmény bortizedeit fáradságos munkával átírják a könyveikbe. A jegyzékben szereplő személyek többszöri ismétlődése, valamint a kimutatások szerkezeti egységessége arra engednek következtetni, hogy egy tulajdonos szőlőiről és az abból befolyó jövedelmeiről van szó.

További kérdést vet fel, hogy a három jegyzék tulajdonképpen hány szőlőhegyről ad tájékoztatást. Itt egyrészt a területek nagysága kis mértékben segíthet: kettő szőlőhegy tehát esetleg számításba jöhet. Az 1469. évi kimutatás sajnos hiányosan adja meg a szőlők nagyságát (hiszen kilenc gazdánál nem említi, hogy hány hold szőlő után fizették meg a tizedet), így a pontos adatok nem ismerhetők meg. Míg az első jegyzék 83,5 hold szőlőterületet írt össze, addig az utolsó csak 48 holdat, és nem gondolom, hogy a kilenc ismeretlen nagyságú területen gazdálkodó szőlősgazda be tudná hozni a „hiányzó” 35,5 holdat.

A szőlőgazdák — sajnos csak kisebb része — szerencsére nemcsak a jegyzékekben, hanem egyéb forrásokban is felbukkannak. Ezen kiegészítő adatok segítségével pedig viszonylag biztonsággal megválaszolható, hogy mely szőlőhegyek kerültek összeírásra. Az első, 1453-as jegyzék véleményem szerint a kolozsmonostori Kőmál hegyet vette számba. Erre enged következtetni egy Lukács szabóval (*Lucas sartor*)⁶ kapcsolatban tett feljegyzés. 1451 októberében ugyanis Antal apát és konventje a monostori határon, a Szamos folyón túl fekvő Kőmál hegyen azt a két hold szőlőt, amelyet keletről Czompol Miklós, nyugatról Kismester (*Kysmester*) B[?] szabó kolozsvári polgárok szőlői határolnak, 14 aranyforintért eladta *Bewlhen* Márton kolozsvári polgárnak.⁷ Czompol Miklósról tehát tudjuk, hogy a monostori Kőmálon birtokolt szőlőt. Az ő személye egyébként

mondott a *terragium* és a kilenced beszolgáltatásáról — mutathat rá arra, hogy az első két jegyzék akár kilencedjegyzék is lehet. Magam a kimutatások szerkezete, és a kilencedbeszolgáltatás — azaz a földesúri járadék fizetése — igencsak problémás története miatt inkább hajlok arra, hogy mindhárom irat valójában tizedjegyzék. Mindenesetre, ez a kérdés nem érinti a beszolgáltatott bor nagyságát, hiszen mind a kilenced, mind a tized azonos mennyiségű volt.

- 6 A könnyebbég kedvéért a gazdák neveit magyar átírásban adom meg. A magyarra fordított vezetéknevek után zárójelben feltüntettem azok tizedjegyzékben szereplő alakját is. Akiket nem tudtam magyarosítani, azok neveit *dőlt* betűvel szedtem.
- 7 1451. okt. 12.: DL 36403 59. p., n. 4. — regesztája: *KmJkv* 987. sz. Mindhárom családnév felbukkan az 1457. évi jegyzékben, de hogy nem a keresztnévek elírásáról van szó, mutatja Czompol Miklós példája, akiről tudjuk, hogy volt egy Benedek nevű testvére, aki szőlőbirtokosként feltűnik 1457-ben.

talán azonos azzal a Miklóssal, aki 1465-ben kolozsvári esküdt volt.⁸ A következő évben Gothárd kolozsmonostori apát és a konventje a Kőmálon azt a Czompol Miklós szomszédságában levő szőlőt, amelyet Tollas (*Thollas*) Péter kolozsvári polgár hosszabb ideje műveletlenül hagyott — miután a kolozsvári tanács útján többször is hiába szólították fel, hogy ezzel ne okozzon kárt a monostornak — művelésre átadták Lukács szabó kolozsvári polgárnak.⁹ Bár az említett Lukács a többi jegyzékben egyáltalán nem tűnik fel, ennek ellenére feltételezem, hogy az 1453-as jegyzék a monostori Kőmál hegyet írta össze. Sajnos olvashatatlan, hogy Lukács szabó mennyi szőlőt birtokolt, és ebből mennyi tizedet fizetett, de 1452 februárja és 1453 ősze között feltehetően újra termőre tudta fogni az — ezek szerint nem is annyira — elhagyott szőlőt.

Egy másik adatunk az 1457. évi összeírás kapcsán érdemel nagyobb figyelmet, melyből pedig látható, hogy — annak ellenére, hogy sokkal nagyobb területet és több gazdát írtak benne össze — a második jegyzék is a kolozsmonostori Kőmál hegy viszonyairól ad tájékoztatást. Néhai Sziléziai (*Sleser*) János kolozsvári polgár özvegye, Margit 1454 áprilisában végrendelkezett, amiből látható, hogy az özvegy igen figyelmes és bőkezű volt a környezetében tevékenykedő egyházakhoz. A végakarataiból megtudjuk, hogy Margitnak többek közt két és fél hold szőlője (*tertium dimidium iugerum vinearum*) volt a monostori hegyen, amely mostohafia, (azaz a néhai János fia) János pap (*vir Johannes sacerdos filius annotati quondam Johannis Schleffer*) és Balog Péter kolozsvári polgár szőlője közt feküdt. Margit úgy rendelkezett, hogy a szőlőt mostohafiára, valamint (*alteri*) János és Bertalan kolozsvári káplánokra, *Slewnyng* Jakab hitvesére, Dorottyára, *Herman Caspar* hitvesére, Katalinra és a Kolozsváron lakó Gertrúdra hagyja, azzal a feltétellel, hogy azok eladják a szőlőt, és annak árából két éven keresztül misét mondatnak érte. A történetnek csak szép adaléka, hogy az özvegy rendkívül elsiette a halálra való készülődését, és még igen sokáig élt, hiszen 1468 áprilisában teljesen új

8 Különös egyébként, hogy Miklós egyáltalán nem bukkan fel a jegyzékekben, holott egészen biztos, hogy apátsági szőlőt művelt: az 1451-es említésen kívül 1460-ban ő volt annak a különdtségnak egyik tagja, mely Bertalan kolozsmonostori *gubernator*tól a szőlők utáni járadékok fizetésének elengedését kérte. 1460. júl. 8.: *KmJkv* 1455. sz. Az esetről és a benne szereplő személyekről ld. alább. Az esküdti állásáról szóló adatot Draskóczy Istvánnak köszönöm.

9 1452. febr. 16. u.: DL 36403 74. p., n. 3. — regesztája: *KmJkv* 1010. sz. Asztalos Lajos az 1451 októberi és ezt az adatot a kolozsvári Kőmál hegyre vonatkoztatja. A jegyzőkönyvi bejegyzés ugyanakkor egyértelműen fogalmaz, hogy Kolozsmonostor határában fekszik a Lukács szabónak átadott két hold szőlő. Asztalos egyébként két másik olyan adatot is a kolozsvári Kőmálhoz sorolt, melyeket a kolozsmonostori Kőmálhoz is beidézett. *Asztalos Lajos*: Kolozsvár. Helynév-és településtörténeti adattár. Kolozsvár, 2004. 272., 567. p.

végrendeletet alkotott.¹⁰ A jegyzékek szempontjából három személy a fontos: 1457-ben *Balog Péter*, *Margit (relicta Johanni Sleser)* és *János pap (Johannes presbiter Sleser)* is feltűnik, ez utóbbi nem lehet más, mint az elhunyt János fia, azaz az özvegy Margit mostohafia. Margit szőlője kapcsán ez a két adat szépen egybecseng, hiszen mind az 1457. évi jegyzékben, mind a végrendeletben az özvegy két és fél hold szőlőjét említik.

Bár forrásaink rendkívül töredékesek, de a két adat alapján (és mindaddig, amíg ezzel ellentétes adatok nem bukkannak fel) úgy vélem, hogy mind az első, mind a második jegyzék az apátság monostori határában fekvő Kómál nevű szőlőhegyéről ad tájékoztatást.¹¹ A két jegyzékben látható eltérés (azaz, hogy a második kimutatás sokkal nagyobb szőlőterületet írt össze) véleményem szerint vagy azzal magyarázható, hogy eltérő dűlőket vettek számba, vagy — bár ennek kisebb a valószínűsége, de mégsem lehet teljesen kizárni — az első jegyzék hiányosan maradt fenn. Nyitott marad a kérdés, vajon az utolsó jegyzék valóban a kolozsvári Kómál hegy tizedeit mutatja-e. Sajnos arra nem találtam utalást, hogy Jakó Zsigmond mi alapján kapcsolta Kolozsvárhoz a mutatót. A gazdák neveit végigbongészva mindeddig nem találtam olyan kiegészítő adatot, amely cáfolná, vagy megerősítené a registrum kiadójának döntését, ezért magam elfogadom Jakó lokalizálását. Az mindenesetre egyértelműen megállapítható, hogy az 52 szőlősgazda közül tizenhárom már szerepelt vagy az első, vagy a második jegyzékben is, ami természetesen jelentheti azt is, hogy ezek a birtokosok egyszerre több helyen is műveltek szőlőt.

Ugyanakkor a két kómáli szőlőhegy kapcsán magam azt a lehetőséget is megfontolandónak tartom, hogy esetleg a két szőlőterület valójában ugyanazt takarja. Egyrészt, a források nem adnak elegendő támpontot, hogy megnyugtatóan

10 1454. ápr. 28. (1459. ápr. 29-i keltezéssel): *...nec non tertium dimidium iugerum vinearum in promontorio dictae ecclesiae nostrae Kómál vocato, in vicinitatibus vinearum discreti viri Johannis sacerdotis filii annotati quondam Johannis Schleffer [Sleser] ab una parte, siquidem ex altera providi viri Petri Balog dicti de predicta civitate Kolosvar adiacens...* Oklevéltár Kolozsvár története első kötetéhez I. Összegyűjtötte és szerkesztette: *Jakab Elek*. Buda, 1870. (= *Kolozsvár Oklt.*) 70. sz. — regesztája: *KmJkv* 1153. sz.; 1468. ápr. 30.: *KmJkv* 1802. sz.

11 A kolozsmonostori Kómál a Szamoson túl északra esett. Asztalos Lajos ezt a kolozsmonostori hegyet a kőbánya dombjának Szászfenes felőli köves, meredek oldalánál feltételezte. *Asztalos, Adattár* i. m. 567. p. Herepei János ugyanezt a Kómál hegyet az elpusztult Szentiván, Bács, Papfalva és Kolozsvár határának összetalálkozása táján feltételezi. *Herepei János*: Kolozsvár történeti helyrajza. Kolozsvár, 2004. 572. p. A kolozsmonostori szőlőterület mindenesetre meglehetősen nagy lehetett, hiszen innen több szőlőhegy-, és dűlőnevet ismerünk: *Alsobab, Mekencze, Hermann* határrész, *Bethlen, Gabo, Pethend* és Kómál.

elkülöníthessük a hegyeket, másrészt Kolozsvár képi és térképes ábrázolásai sem nyújtanak kapaszkodót a kérdés eldöntéséhez. Elképzelhetőnek tartom, hogy a Kőmál valójában egy szőlőhegy volt, csak annak egyik határa Kolozsvárra, a másik pedig Kolozsmonostorra esett. Amennyiben az újkori térképes ábrázolásokat megnézzük, nem sok alkalmas helyet találunk két szőlőhegy számára.

A három kimutatás összevetése a szőlősgazdák tulajdonviszonyait jól megvilágítja. Három személy mindhárom jegyzékben feltűnik — igaz, közülük az egyik 1469-re már meghalt, és csak az özvegye tudta teljesíteni tizedkötelezettségét. Kettő közülük viszonylag kis szőlőterületeket művelt, egyikük azonban „nagyban” gazdálkodott, hozzátevé természetesen, hogy az adatok nem egy időből maradtak ránk.¹²

Mindhárom jegyzékben szereplő szőlőbirtokosok			
	1453	1457	1469
Johannes Bachy	3 x ¼ hold, 5 akó	3 x ¼ hold	2 hold, 10 akó
Johannes Redy/Rewdy	½ hold, 4 akó	1½ hold	1 hold, 3 akó (ekkor már özvegye adta a tizedet)
Petrus Balog	5 hold, 22 akó	½ hold	2 hold, 16 ½ akó

Nagyobb számban szerepelnek azok a gazdák, akik csak két jegyzékben tűnnek fel. Tíz gazda 1453-ban és 1457-ben, négy 1453-ban és 1469-ben, és hat 1457-ben és 1469-ben is felbukkan.¹³ Megfigyelhető, hogy — kevés kivételtől eltekintve — nem tér el nagyságrendileg a két különböző időben művelt terület nagysága.

12 Az alábbi táblázatokban a nevek a jegyzékek sorrendjében szerepelnek.

13 Természetesen az azonos nevek elképzelhető, hogy más személyt takarnak, de ellenkezője sem zárható ki. Így elvi döntésként én az azonos nevűeket azonos személynek vettem. Ennek elmentmondhat, hogy két esetben azonos jegyzékben azonos neveket találtam. Mivel azonban a kérdés jelen ismereteink szerint nem dönthető el megnyugtatóan, magam az azonos név azonos személy elvet követtem.

Két jegyzékben (1453, 1457) szereplő szőlőbirtokosok		
	1453	1457
Georgius Menzarus	1 hold, 12 akó	5 x ¼ hold
Valentinus Kerekes	2 hold, 6 ½ akó	2 hold
Valentinus Zabo	1 hold, 4 ½ akó	½ hold
Johannes Polgar	2 hold, 11 akó	½ hold
Valentinus Halaz	½ hold, 2 akó	3 x ¼ hold
Michaelis Meray	½ hold, 1 ½ akó	1 hold (ekkor már özvegye adta a tizedet)
Valentinus Zekeres	2 hold, 5 ½ akó	2 hold
Petrus Bachy	1½ hold, 4 ½ akó	1 ½ hold
Johannes Kadar	9 x ¼ hold, 9 ½ akó	3 hold / 9 x ¼ hold (ebben az évben két Johannes Kadar is szerepel a jegyzékben)
Nicolaus Wermeser	½ hold, 2 akó	3 x ¼ hold

Két jegyzékben (1453, 1469) szereplő szőlőbirtokosok		
	1453	1469
Nicolaus Thakach	1 hold, 3 akó	1 hold, 16 akó
Georgius Kowach	5 hold, 7 akó	1 hold, 6 akó
Johannes Gogan	1 hold, 7 akó	1 hold, 4 ½ akó
Nicolaus Magnus	1 hold, 11 akó	½ hold, 16 akó

Két jegyzékben (1457, 1469) szereplő szőlőbirtokosok		
	1457	1469
Johannes Magnus	2 hold	2 hold, 14 akó
Anthonius Dethre	3 hold	1 ½ hold, 13 akó
Petrus Herman	1 hold	1 ½ hold, 16 akó
Johannes Parvus	1 hold / ½ hold (ebben az évben két Johannes Parvus is szerepel a jegyzékben)	1 hold, 14 akó
Petrus Thoth	2 hold	1 ¼ hold, 12 akó
Thomas Farkas	3 hold	2 hold, 11 akó

A jegyzékekben feltűnő 238 szőlősgazda nevének kiértékelése érdekes eredményt hozott. Az első kimutatásban szereplő 65 birtokos közül húsz főnek a (vezeték)neve valamilyen iparos tevékenységet takart, két személynél pedig az esetleg korábban viselt tisztsége (bíró, *villicus*¹⁴) ismerhető meg. A gazdák származása tizenhárom birtokosnál olvasható ki: kilenc — nevük alapján — német, egy sziléziai, és egy oláh (*Gogan*) szőlőbirtokos jelent meg. Környékbeli, betelepült (vagy esetleg *extraneus*) birtokos nyolc fő volt, ketten a Rődi (Rőd: Kolozs m.), hárman a Mérai (Méra: Kolozs m.), és szintén hárman a Bácsi (Bács: Kolozs m.) vezetéknevet viselték.¹⁵ Ugyanakkor a Magyar Királyság távolabbi területéről — esetleg a Szerémségből — származhatott a *Frank* és *Olaz* vezetéknevet viselő két birtokos.

Az 1457-es jegyzékben már több változatosság figyelhető meg — köszönhetően annak, hogy 146 birtokost vettek számba. Ebben ötvenegy valamilyen iparos tevékenységre utaló vezetéknevet írtak össze, két „szellemi” foglalkozásút (*Deak*, *literatus*), egy esetleg telepítő-leszármazottat (*Solthes*), valamint egy „pohárnokot” (*Bochar*). Származásukat tekintve a németek itt is kitűntek viszonylag magas számarányukkal, tizenkét gazda neve utalt ugyanis német eredetre, egynek pedig a feltüntetett városnévből következtethetünk családjá eredetére (*Neremberga*, azaz

14 A *KmJkv* mutatójában a „*villicus*” falusi bírót takart.

15 Bács és Méra Kolozsvár mellett, attól egy kissé Északnyugatra fekszik, Rőd azonban távolabb, Torda és Kolozsvár között található.

nürnbergi). Három szász és ugyanennyi sziléziai (*Sleser*) mellett egy tót (*Toth*) származású is feltűnik a jegyzékben. A Magyar Királyság több területe is feltűnik a jegyzékben: a már „szokásos” (hiszen az első jegyzékben már szerepeltek) Bácsi, Ródi és Mérai mellett egy-egy Brassói, Szászvárosi, Budai, Csetneki, Szilágyi, és Gömöri bukkan fel.

Az utolsó jegyzék rövidsége miatt nem túl informatív: az 52 gazda között tizenhat iparost, egy „sós”-t találunk, nevében három német, egy tót (aki már a második jegyzékből ismerős), és két oláh (közülük az egyik az első jegyzékben már szerepelt) származású birtokos tűnik fel. A képet színesíti Ródi János özvegye (*relict Johannis Rewdy*), egy Bácsi, két Pécsi (*Peech*) és egy Szepesi (*Zepesy*) vezetéknev.

A jegyzékekben természetesen szerepelnek azonosíthatatlan (*Jo, Longus, Parvus, Fodor*, stb.), különösebb foglalkozáshoz nem köthető (*Wadalma, Weg, Keken, Nywl*), vagy éppen jellemző kedélyállapotot (*Merges*), fizikai tulajdonságot (*Santha*) megörökítő, származását hirdető (*Magyary*) nevek is szép számmal, de olyanok is, akiknek vezetékneve nem ismert.

Eldönthetetlen kérdés, vajon azok, akiknek neve valamilyen foglalkozást takar, még a szakmájukban dolgoztak-e, vagy már csak családnévként örökölték.¹⁶

16 A probléma nem új keletű, hiszen mind a nyelvészek, mind a történészek már hosszabb ideje foglalkoznak a kérdéssel, vajon a név utalhat-e a személy származására, foglalkozására, stb. A szakemberek nem tudtak egyezsége jutni, van, aki elfogadja, hogy a XIV–XV. században még lehet következtetéseket levonni (Hajdú Mihály például), Bácskai Vera a XV–XVI. század elejéig tolta ki ezt a határt. Fügedi Erik ugyanakkor nagyobb óvatosságra intett a nevek és foglalkozások megfeleltetése kapcsán. Engel Pál szerint viszont már az 1525. évi bácskai jobbágynévsor közzététele kapcsán fejtette ki véleményét, miszerint a személynevek már nem mutatják az illető valós foglalkozását. Legutóbb Gulyás László Szabolcs foglalkozott a kérdéssel. Ő Hegyalja és szűkebb környezetének mezővárosait vette elemzése alá. Tanulmányában 1303 és 1526 közötti időszakból összesen 140 oklevelet használt fel, és így 1342 nevet tudott megvizsgálni. Arra keresett választ, vajon a mezővárosi tanácstagok között mennyi foglalkozásnevet viselő személy ült, és vajon a foglalkozás és a tanácstagság hatással volt-e egymásra. Arra a következtetésre jutott, hogy a foglalkozás befolyással van a tanácstagságra. Megállapítja — bár óvatos megfogalmazással —, hogy a „foglalkozásnevek a tárgyalt időszakban még nagy valószínűséggel kapcsolatban állhattak a polgárok valódi mesterségével.” Összefoglalásában határozottabban fogalmaz: „A 15. század közepéig a foglalkozást az oklevelekben általában latin névalakkal fejezték ki. A magyar nyelvű foglalkozásnevek is egyre inkább elterjedtek és az 1450 utáni néhány évtizedben már a latinnal azonos mértékben voltak használatosak. Nagyjából eddig mind a két nyelven írt mesterségnév teljes mértékben elfogadható, mint a valós foglalkozásra alkalmazható forrás (...) Összefoglalva a fentieket elmondható tehát, hogy adataink szerint a magyar és a latin foglalkozásnevek csaknem a teljes 15. század folyamán nagyobb tévedés veszélye nélkül felhasználhatónak tűnnek a mesterség megállapításához. A magyar kö-

Úgy vélem, azok, akiknél az iparos tevékenységet latinul tüntették fel, minden bizonnyal „szakmabeliek” voltak, akiknél viszont magyarul, ott a kérdés továbbra is nyitott marad. A három jegyzékben mindenestre igen változatos iparágakat lehet megfigyelni, melyeket az alábbi táblázatban foglaltam össze.¹⁷

Ruházati ipar		Élelmiszer-ipar		Kézművesek		Szőlővel foglalkozók	
Szabó	11	Halász	3	Kovács	3	Szőlős	1
– özvegye	1	Mészáros	4	– özvegye	1	Kádár	3
Varga	10	Szalonnás	1	'faber'	2	Borfejtő	2
Takács	6	Olajos	1	'kismester'	1		
Kesztyűs	1	Molnár	3	Lakatgyártó	1		
Szücs	1			Asztalgyártó	1		
Tímár	1			Fazekas	2		
Irhagyártó	2			Szíjgyártó	1		

Fegyvergyártók		Szállítással, szállítóeszközökkel foglalkozók		Egyéb	
Csiszár	2	Szekeres	3	'pohárnok'	1
Ágyúöntő (balistador)	1	Kerekes	2	Sós	1
Páncélos	1			'lövő'	1
Ijgyártó	2			- özvegye	1
– özvegye	1			Pénzverő	1
				seres/sörös	1

zékpor utolsó 20–30 évében azonban ilyen tevékenységre utaló forrásként már egyre inkább csak a latin jelzővel ellátott neveket használhatjuk fel.” *Gulyás László Szabolcs: Középkori mezővárosi foglalkozásneveink forrásértékéről. Századok 142. (2008) 458., 460–461. p. A téma kutatástörténetének összefoglalása ugyanitt: 435–440. p. Gulyás László nem látott törvényszerűséget abban, hogy mi alapján írták magyarul vagy latinul a foglalkozást jelölő neveket. *Gulyás, Foglalkozásneveink i. m. 446. p.**

17 Azt a személyt, aki több jegyzékben is feltűnik, a táblázatban csak egyszer szerepeltettem.

A 238 szőlősgazda közül tehát 77 fő az, akinek a neve valamilyen iparos foglalkozást takar, ez a birtokosok 32,35%-a (özvegyekkel számolva 81 fő, azaz 34%).¹⁸ Legnagyobb számban a ruházati ipar képviselteti magát, melyet az élelmiszeripar és a kézművesek követnek. E jelenséget nem érdemes szó nélkül hagyni. A feltüntetett szőlőterületek nem voltak túlzottan nagy kiterjedésűek, így egészen biztos, hogy a szőlőművelést a gazdák csak kiegészítő tevékenységként, kedvtelésből folytatták. Ugyanezt figyelhetjük meg a budai szőlők esetében, a XVI. század első felében.¹⁹ Kubinyi András rámutatott ugyanis arra, hogy a budai szőlősgazdák között megjelenő „iparosoknak a fele csupán szórakozásból, saját borszükséglete fedezésére művelte a szőlőt.”²⁰ Azt is megfigyelte, hogy a legnagyobb szőlők tulajdonosai között kereskedő, zsemlesütő, sörös, ötvös, mészáros, szabó, szűcs, számszeríjgyártó, és takács is megtalálható, tehát többnyire azon iparágak képviselői, amelyekből a leggazdagabb iparosok származtak. Hozzáteve természetesen, hogy egyazon szakmában igen nagy vagyoni különbségek lehettek.²¹ A budai szőlőbirtoklás kapcsán felvethető, hogy a polgárok nem csak „szórakozásból” birtokoltak szőlőt, hanem azért is, mert az presztízs volt a lakosság körében. Szőlőt tehát vagy saját fogyasztásra, vagy pénzügyi befektetés céljából művel(tet)tek. A szőlőművelés kockázatokkal járt, hiszen a rossz évjáratot is ki kellett gazdálkodni, ezért ezt a tevékenységet főleg csak azok engedhették meg maguknak, akik maguk is több lábon álltak, és veszteségeiket más forrásból is fedezni tudták. Erre pedig — különösen városi környezetben — az iparosnak és kereskedőnek állt módjában. A kolozsvári és kolozsmonostori szőlők természetesen egészen más dimenziót alkotnak, mint a budai viszonyok, a tendencia azonban itt annyiban egyezik, hogy viszonylag jelentős iparos réteget feltételezhetünk a szőlőbirtokosok között.²²

18 Természetesen, ez nem jelenti azt, hogy azok, akik nevükben ne hordoztak volna utalást valamilyen iparosságra, ne folytattak volna valamilyen kézműves vagy iparos tevékenységet.

19 *Kubinyi András*: Budapest története a későbbi középkorban Buda elesteig (1541-ig). In: Gerevich László–Kosáry Domokos (szerk.): Budapest története I. A későbbi középkorban és a török hódoltság idején. Bp., 1973. 127–132. p. A budai tizedjegyzéket kiadta: *Szakály Ferenc–Szűcs Jenő*: Budai törtizedjegyzékek a 16. század első harmadából. Bp., 2005. (História könyvtár, Okmánytárak 4.).

20 *Kubinyi*, Budapest története i. m. 128. p. Az viszont sajnos nem derül ki a tanulmányból, hogy a gazdák hány százaléka került ki az iparosok köréből.

21 *Kubinyi*, Budapest története i. m. 129. p.

22 A forrásokból sajnos nem olvashatjuk ki, hogy a birtokosok maguk művelték-e szőlőiket, vagy napszámosok útján. Budán mindenesetre magas volt a napszámosok aránya, feltehető, hogy a

Ha a legnagyobb szőlőbirtokosokat vizsgáljuk, akkor azt látjuk, hogy Budától egészen eltérő struktúra honosodott meg a távoli Erdélyben.²³ A hét gazda közül mindössze három esetében tételezhetünk fel iparosságot (legalábbis, nevében mindenképpen megjelenik), a legvagyonosabb gazda pedig valószínűleg német származású volt.

Legtöbb szőlőt birtoklók (5 hold és afelett)			
	1453	1457	1469
Georgius Kowach	5 hold, 7 akó		
Petrus Balog	5 hold, 22 akó	½ hold	2 hold, 16 ½ akó
Petrus Chyzar		5 ¼ hold	
Emericus Zyndy		7 hold	
relicta Petri Vinczel		6 hold	
Erasmus Angeli		10 hold	
Leonardus Bewlhen		7 hold	

A legtöbb tizedet fizetők között már nagyobb számban jelennek meg iparosok. A 29 gazda közül tizenegy fő folytathatott ilyen jellegű tevékenységet hozzátéve természetesen, hogy a többieknek sem zárható ki teljes bizonyossággal, hogy ne üztek volna valamilyen ipart, legfeljebb nem viselték mesterségük címerét.

Legtöbb tizedet fizetők (10 akó és afelett)			
	1453	1457	1469
Johannes Keresthel	2 hold, 10 akó		
Mathias Evrdekelew	1 ½ hold, 15 akó		
Georgius Menzarus	1 hold, 12 akó	5 x ¼ hold	

kolozsvári polgárok is alkalmaztak ilyen segéderőt. *Kubinyi*, Budapest története i. m. 130. p.

23 A jelenség részben az eltérő társadalmi fejlődésnek tudható be.

Legtöbb tizedet fizetők (10 akó és afelett)			
	1453	1457	1469
Johannes Stol	4 hold, 23 akó		
Johannes Polgar	2 hold, 11 akó	½ hold	
Petrus Balog	5 hold, 22 akó	½ hold	2 hold, 16 ½ akó
Michael Smythyn	1 hold, 10 akó		
Petrus Arcupar	2 hold, 12 ½ akó		
Michael Kol	3 hold, 11 ½ akó		
Nicolaus Magnus	1 hold, 11 akó		½ hold, 16 akó
Ladislaus Varga			1 hold, 12 akó
Johannes Magnus		2 hold	2 hold, 14 akó
Anthonius Dethre		3 hold	1 ½ hold, 13 akó
Laurentius Varga			1 ½ hold, 10 akó
Petrus Herman		1 hold	1 ½ hold, 16 akó
Johannes Parvus		1 hold / ½ hold (ebben az évben két Johannes Parvus van feltüntetve a jegyzékben)	1 hold, 14 akó
Andreas			1 ½ hold, 15 akó
Anthonius Vygh			1 ½ hold, 16 ½ akó
Nicolaus Thakach	1 hold, 3 akó		1 hold, 16 akó
Franciscus Zepesy			2 ½ hold, 37 akó
Johannes Zabo			23 akó
Simonis Bodogh			1 hold, 12 akó
Johannes Zabo			1 hold, 18 akó
Georgius Zabo			11 akó
Blasius Zygyartho			3 x ¼ hold, 13 akó

Legtöbb tizedet fizetők (10 akó és afelett)			
	1453	1457	1469
Petrus Thoth		2 hold	1 ¼ hold, 12 akó
Johannes Bachy	3 x ¼ hold, 5 akó	3 x ¼ hold	2 hold, 10 akó
Thomas Farkas		3 hold	2 hold, 11 akó
Sigismundus Molnar			14 akó

A források töredékes volta miatt sajnos a gazdák egyéni életútjait nem ismerhetjük meg, és kevesen vannak azok is, akik valami más ügy miatt már „ismerősnek” számítanak.

Az első jegyzékből mindössze négy személyt emelhetünk ki. Lukács szabó (*Lucas sartor*) kolozsvári polgár esetét már említettem, úgyhogy itt csak felelevenítem, hogy ő 1452-ben kerül látókörünkbe, amikor is Gothárd kolozsmonostori apáttól művelésre megkapta a Tollas (*Thollas*) Péter kolozsvári polgár által elhagyott szőlőt, mely a kolozsmonostori Kőmálon volt.²⁴ Lőr (*Lewr*) Miklós 1449 májusában Kolozsmonostor egyik esküdtpolgára volt, de „foglalkozása” sajnos nem ismert.²⁵ Loh János kolozsvári polgár a tizedjegyzék kelte után bukkan fel a forrásokban, 1468-ban ugyanis többedmagával igazolta, hogy néhai Koh János a tanács előtt kötelezte magát, hogy kártalanítani fogja István varga (*Stephanus sutor*) polgártársukat a vele szemben elkövetett jogtalanságokért. A bejegyzés még egy fontos adalékkal szolgál, ugyanis megemlíti, hogy Koh négy évvel korábban (1464-ben) tette le nagy fogadalmát, amikor is Loh esküdtpolgár volt.²⁶ Jo Ferenc szintén később bukkan fel. Először

24 1452. febr. 16. u.: DL 36403 74. p., n. 3. — regesztája: *KmJkv* 1010. sz.

25 1449. máj. 8.: DL 36391 68. p., n. 1. — regesztája: *KmJkv* 694. sz.

26 1468. júl. 2.: DL 36393 48. p., n. 3. — kiadása: *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen I–VII. (1191–1486)*. Ed.: Franz Zimmermann, Carl Wagner, Georg Müller, Gustav Gündisch, Konrad Gündisch. Hermannstadt–Bukarest, 1892–1991. (= *Ub*) VI. 343. p. — regesztája: *KmJkv* 1814. sz. Loh mellett — az igazolók között — feltűnik Tamás (*Thomas sutor*) kolozsvári polgár is, azonban nem gondolnám, hogy ő azonos lenne az 1453-as jegyzékben szereplő *Thomas Warga* nevű szőlőgazdával. Míg az egyik forrás *Wargának* említette, a másik ennek latin megfelelőjét, a *sutor* megjelölést adta neki. Véleményem szerint a *Warga* már meggyökeresedett név volt, ezért a későbbi források is így említették volna. Ugyanezen az állásponton vagyok a másik szereplő, István (*Stephanus sutor*) esetében is: az 1457-es jegyzékben szereplő *Stephanus Warga* nem azonos az itt említett kolozsvári polgárral.

1460-ban, amikor Bertalan kolozsmonostori *gubernatortól* többedmagával a szőlők után fizetendő járulékok mérséklését kérte. Majd 1469-ben, amikor Péter kolozsmonostori apát az Apáthida határában, a Szamoson épült malmát zálogba adta Feyer Miklós kolozsvári polgárnak. Az apát a monostoron lakó Jo Ferenc, Nagy (*Magnus*) János és két másik polgártársuk kezessége mellett kötelezte magát arra, hogy a malomból származó gabonát — meghatározott áron — a malom visszaváltásáig Feyernek engedi át.²⁷ Az első és a második jegyzékben feltűnő Bácsi (*Bachy*) Péter feltehetően azonos azzal a személlyel, akit 1454-ben kolozsvári polgárként említettek.²⁸

Az 1457-es jegyzékben megismert gazdák közül már többen tűnnek fel a forrásokban. A már említett 1454-ben kelt végrendeletében mindjárt egy családi kötelék bontakozik ki. A tizedjegyzék ridegen csak *relicta Johannis Slesert* említ, a testamentumból viszont megtudjuk, hogy az özvegy becsületes neve Margit volt. Férje ismeretlen időben hunyt el, akinek egy korábbi házasságából már született egy fia, aki szintén a János nevet viselte. A fiú egyházi pályára lépett, és az 1457-es jegyzékben *Johannes presbiter Sleser* névvel bukkan fel. A tizedjegyzék kelte előtt három évvel alkotott végrendeletében tehát Margit mostohafiára, János papra és több más személyre hagyta a monostori Kőmál hegyen fekvő szőlőjét, hogy azok annak árából majd két éven át a halottak miséjét mondassák érte. Margit meglehetősen tehetős özvegy volt, hiszen jelentős készpénz és viasz felett rendelkezett (melyeknek kedvezményezettjei között — az özvegy szerettein kívül — volt a Szt. Mihály plébániatemplom több oltára, a kolozsvári domonkosok, a Szt. Egyed domonkos apácakolostor, a városon kívüli Szt. Lélek ispotály, a szentmihálykövi pálos kolostor és a kolozsmonostori konvent). A készpénzen és használati tárgyain felül a kolozsvári Óvárban levő házáról, és a kolozsvári *Thwzokmal* hegyen levő két hold szőlőjéről is rendelkezett. Az özvegy még sokáig élt, hiszen 1468-ban visszavonta korábbi végrendeletét, az újból pedig fiává fogadta Bertalan papot — aki egyébként már 1454-ben is a kedvezményezettek között szerepelt — és minden ingó és ingatlan vagyonát (a *Thropomberg* nevű hegyen levő szőlőjét és az óvári házát) rá hagyta.²⁹ Az első végrendeletben szőlőszomszédként szereplő Balog Péterre alább még visszatérek.

27 1469. okt. 26. u.: DL 36393 142. p., n. 2. — regesztái: *Ub* VI. 409. p. és *KmJkv* 1929. sz. Elképzelhető, hogy az itt említett Nagy János (*Johannes Magnus*) azonos az 1457-es jegyzékben szereplő ugyanilyen nevű szőlőgazdával.

28 1454. febr. 5.: *KmJkv* 1138. sz.

29 1454. ápr. 28. (1459. ápr. 29-i keltezéssel): *Kolozsvár Oklt.* 70. sz. — regesztája: *KmJkv* 1153. sz.; 1468. ápr. 30.: *KmJkv* 1802. sz. A meglehetősen nagy készpénzvagyon arra enged követ-

Újabb családi köteléket fedezhetünk fel egy 1449-ben kelt adatból: ekkor ugyanis néhai Czompol Miklós kolozsvári polgár fiai: Miklós és Benedek ügyvédül vallották egymást.³⁰ 1453-ban ugyanez a Miklós az ellen tiltakozott, hogy testvére, Benedek házait, mézsárszékét, malomrészét és egyéb ingóságát elidegeníti Szindi (*Zyndy*) Imre, és Pogány (*Pogan*) Miklós tordai polgároknak,³¹ Hosszúmezei István kolozsvári polgárnak és hitvesének.³² A család akkor válik érdekessé, ha felidézzük, hogy Miklós szőlője a kolozsmonostori Kőmál hegyen, Lukács szabó szomszédságában feküdt,³³ ugyanakkor egyik tizedjegyzékben sem bukkan fel a neve. Nem úgy, mint testvére, Benedek (*Benedictus Z[o]mpol*), aki 1457-ben négy és fél hold szőlő birtokosaként szerepelt. Az idézett adatból jól látszik, hogy Benedek sokféle tevékenységben volt érdekelt: szőlő, mézsárszék, malomrész és több ház tulajdonosaként pedig Kolozsvár előkelő rétegéhez tartozhatott. Miklós 1453-ban tett tiltakozásában említett Szindi Imre — volt tordai sókamaraispán — szintén feltűnik az 1457. évi szőlőjegyzékben, méghozzá igen tetemes, hét hold nagyságú szőlővel.

Ebben a jegyzékben más érdekes személyek is feltűnnek. Így például Gömöri (*Gemery*) Bereck is, aki — ahogy a nevéből sejthető — igen távolról érkezett. Bereck feltehetően nem sokkal korábban költözött Kolozsmonostorra, ugyanis 1451-ben Antal apát András fia Mérai Sebestyénnek és Gömöri Berecknek a gabonatized és a katonáskodási költségek kivételével tizenkét esztendei

keztetni, hogy Margit elhunyt férje olyan tevékenységet folytatott, amelyhez biztos tőke kellett. Minden bizonnyal nem birtokszerzésben és gazdálkodásban kereste boldogulását, hanem valamilyen kereskedelmi tevékenységben.

30 1449. okt. 3.: *KmJkv* 762. sz.

31 Szindi Imre és Pogány Miklós 1447–1448-ban tordai királyi sókamaraispán volt. Imre és Miklós Hunyadi János kedvelt híveiként, a források tanúsága szerint, a török elleni harcból is kivették a részüket, ezért a kormányzó mindkettőjük tordai lakóházát és *curiáját* — azok tartozékaival együtt — a királynak járó minden rendes és rendkívüli adó és ajándékok fizetése és szolgáltatása alól felmentette. E mentességet 1453-ban V. László király, majd 1459-ben Mátyás király is megerősítette. Szindi Imre ráadásul 1448-ban a török elleni hadjárat céljaira 1500 aranyforintot kölcsönzött Hunyadi János kormányzónak. Az adatra Draskóczy István hívta fel a figyelmemet, melyet ezúton is köszönök neki.

32 1453(?) nov. 9. u.: DL 36407 42–43. p. — regesztája: *KmJkv* 1114. sz.

33 1451. okt. 12.: DL 36403 59. p., n. 4. — regesztája: *KmJkv* 987. sz.; 1452. febr. 16. u.: DL 36403 74. p., n. 3. — regesztája: *KmJkv* 1010. sz.

adómentességet adott minden szolgálat és fizetség alól, amiért Kolozsmonostor Malomszeg utcájában új házat építettek.³⁴

Hauser (*Hawsel*) Mihály kolozsvári polgár kegyességét és igazságérzetét ismerhetjük meg egy 1460-ban kelt adatból. György kolozsvári domonkos perjel és István *frater* kérésére a kolozsvári Szűz Mária domonkos kolostor testvérületének tagjai nevében Mihály többedmagával kijelentette, hogy a kolozsvári Szt. Mihály templom plébánosa, Gergely erőszakkal a plébániatemplomban temettette el a testvérület azon tagjait, akik elődeik szokását követve a domonkos kolostorban, a testvérület temetkezőhelyén kívántak nyugodni. Gergely ezzel megsértette mind a *confraternitas*, mind a szerzetesek kiváltságait. Mihály kijelentését nem sokkal később megismételte, jelezve, hogy az elhunyt eltemetése mennyire fontos kérdés — nemcsak azért, hogy az illető hol nyugszik békében, hanem azért is, hogy a temetést végrehajtó egyház bevételei mennyiben gyarapodnak. Hauser Mihály számunkra nem a testvérület és a domonkosok iránt mutatott lojalitása miatt érdekes, hanem azért, mert — az 1457-es jegyzék tanúsága szerint — bencés birtokon művelt szőlőt, és fizette a bortizedet.³⁵

Winzel Péter özvegye (*relicta Petri Vinczel*) sajnos teljesen homályban marad, de talán az alábbi három adat a férjéről ad tájékoztatást. 1440-ben Winzel Péter, valamint apósa: *Cristel*, *Peyer* Mihály és János klerikus (mindannyian kolozsvári polgárok) kijelentették, hogy — a forrás szerint testvérük — *Peyer* György a Hidutcában levő lakóházát betegágyán végrendeletileg osztatlanul rájuk hagyta. Három évvel később pedig egy közelebb meg nem határozható ügyben bukkan fel. Ekkor Szentmihályfalvi Péter bevallást tett az Egyed szabóval és Péterrel egy ezüst serleg miatt támadt ügyben. A következő évben Péter ügyvédül vallotta János prédikátort, *Feyr* István kolozsvári polgárt, Ábrahám és Miklós papokat, de hogy erre miért volt szüksége, sajnos rejtve marad előttünk.³⁶

1461-ben feltehetően azt a Szilágyi (*Zylagy*) Gergelyt vallotta ügyvédül Losonci Dezső fia néhai István fia idősebb László és Dezső vajda fia László és

34 1451. máj. 6. k.: DL 36403 42. p., n. 3. — regesztája: *KmJkv* 955. sz. Bár a forrás a dézs-mák közül csak a gabonatized fizetését írta elő (*decimis frugum et aliarum segetum ac taxis exercitualibus*), mégis elképzelhető, hogy az apát idővel a bortizedet is kérni kezdte.

35 1460. júl. 26.: DL 36392 98. p., n. 3. — regesztái: *Ub* VI. 84. p. és *KmJkv* 1465. sz.; 1460. aug. 7.: *KmJkv* 1470. sz.

36 1440. szept. 6.: DL 36390 48. p., n. 1. — regesztája: *KmJkv* 267. sz.; 1443. nov. 19.: DL 36406 10. p., n. 3. — regesztája: *KmJkv* 480. sz.; 1444. jún. 27.: *KmJkv* 500. sz.

Zsigmond, akit a négy évvel korábban kelt szőlőjegyzék egy hold szőlő kapcsán tüntetett fel.³⁷

1467-ben pedig a Kolozsmonostoron lakó Barta Györgyöt említették, aki feltehetően azonos azzal a szőlősgazdával (*Georgius Bartha*), aki 1457-ben mindössze fél hold szőlőt birtokolt.³⁸

Az utolsó adat — a nagy időtávolság miatt — meglehetősen bizonytalan, de azért érdemes megemlíteni, hogy 1440-ben *Rewker* Tamás kolozsvári polgár hitvese, Margit ügyvédül vallotta *Serthew* Péter deákot, *Feyer* István és *Belhen* Lénárt kolozsvári polgárokat. Az 1457-es jegyzékben szintén feltűnik egy azonos nevű gazda (*Leonardus Bewlhen*), de nem állítható teljes bizonyossággal, hogy a két adat ugyanazt a személyt takarja.³⁹

Szintén ügyvédvallás kapcsán tűnik fel a következő gazda, 1453-ban ugyanis Farkas János kolozsvári polgár ügyvédül vallotta István kolozsvári polgárt, Dávid főesperes káplánját és Márton *borbandi* plébánost.⁴⁰ Feltehetően vele azonosíthatjuk az 1457-es jegyzékben szereplő *Farkas* Jánost, aki két és fél hold szőlő birtokosaként került az összeíró látókörébe. És talán nem tévedek nagyot, ha a második és harmadik nyilvántartásban szereplő *Farkas* Tamás és János között rokoni kapcsolatot tételezek fel.

1460-ból fennmaradt egy olyan oklevelünk, amelyben igen sok ismerőssel találkozhatunk. Ekkor ugyanis Bertalan kolozsmonostori *gubernator* — a szőlőművelés fokozásának érdekében — a szőlőbirtokos kolozsváriakat és kolozsmonostori jobbágyokat mentesítette az apátság földjeire telepített szőlőik után hosszabb idő óta, *terragium* címen (*pro terragio montis vinearum*) holdanként követelt egy talentum viasz, a három holdanként egy aranyforint fizetése, valamint a borkilenced beszolgáltatása alól. A jövőben tehát — minden más korábbi rendelkezést érvénytelenítve — az apátság földjén levő szőlője után a konvent

37 1461. okt. 2.: DL 36392 135. p., n. 4. — kiadása: Oklevéltár a Tomaj nemzetségbeli losonczy Bánffy család történetéhez I. Szerk.: Varjú Elemér. II. Szerk.: Iványi Béla. Bp., 1908–1928. II. 48. p. — regesztája: *KmJkv* 1624. sz.

38 1467. márc.: *KmJkv* 1742. sz.

39 1440. febr. 9.: DL 36390 33. p., n. 1. — regesztája: *KmJkv* 193. sz. 1451-ben egyébként Antal apát 14 aranyforintért a kolozsmonostori Kómálon két hold szőlőt adott el *Bewlhen* Márton kolozsvári polgárnak, aki talán Lénárd testvére volt. 1451. okt. 12.: DL 36403 59. p., n. 4. — regesztája: *KmJkv* 987. sz.

40 1453.: *KmJkv* 1099. sz.

felé mindenki csak a tizedfizetéssel tartozik.⁴¹ A *gubernator* ezt az engedményt — a józan belátásán kívül — több kolozsvári polgár és kolozsmonostori lakos, így *Balog Péter* (mindhárom jegyzékben szerepelt), *Sleffer (Sleser?) Menyhért* (1457-ben egy *Sleser* Menyhért nevű gazda tűnt fel), *Bwlchyn Lénárt* (az 1457-es jegyzékben szerepelt), *Kismester (Kysmester) Lukács* (az 1457-es jegyzékben szerepelt), *Engel Erasmos* (az 1457-es jegyzékben található egy *Erasmos Angeli* nevű gazda), és a már sokat emlegetett *Czompol Miklós* kolozsvári polgárok kérésére tette. Rajtuk kívül — többek között — *Jo Ferenc* (az 1453-as jegyzékben szerepelt), *Nagy János* (az 1457-es jegyzékben szerepelt egy *Johannes Magnus* nevű gazda) és *Gebarth János* (az 1453-es jegyzékben szerepelt egy *Gebarth Tamás* nevű gazda, feltehetően János testvére) kolozsmonostori lakosok fejezték ki kérésüket Antal apát felé.⁴² *Balog Péter*, *Engel Erasmos* és *Bwlchyn Lénárt* — amennyiben azonosításom helytálló — meglehetősen érdekeltek voltak a terhek mérséklésében, hiszen jelentős szőlőterületekkel rendelkeztek. Az 1469-es tizedjegyzékben sajnos már egy olyan gazdát se találtam, aki valamilyen más ügy kapcsán szerepelne a forrásokban.

Ezek az említések egyébként sajnos arra nemigen adnak támpontot, hogy megtudjuk, a szőlősgazdáknak mi volt a „civil” foglalkozásuk, milyen iparos tevékenységet folytattak, esetleg kereskedők voltak-e, és arra se nagyon alkalmasak, hogy segítségükkel felmérjük ezeknek a gazdáknak a vagyoni helyzetét. Ugyanakkor, azt láthatjuk, hogy a kolozsvári és kolozsmonostori polgárok és egyébként, a középkori ember életében fontos tényező volt a szőlő, és a bor. Van adatunk arra, hogy birtokvásárlásnál részben bort adtak ellenértékként, hatalmaskodás után borral kárpótolták a sértett félt, de a végrendeleti hagyatékoknak is fontos része volt a bor. Hogy a polgár vagyonának is fontos tétele volt a szőlő és a bor mutatja egy 1530-ban kelt becsú. Ekkor ugyanis Gyöngyfüző (*Ghyenghfewzew*) Mihály kolozsvári esküdt társaival felbecsülte Bornemissza János hitvesének, Margitnak az előző férjétől, néhai Vajda Mártontól hátrahagyott javait. A számos használati tárgyon, állatokon, ingó- és ingatlanvagyonon kívül a Margitnál levő hetven hordó (*vasa*) bort ötszáz forintra, és tíz hold szőlőjét kétszáz forintra becsülték.⁴³ Mivel a boltban levő posztókat is felmérték, és jelentős

41 1460. júl. 8.: DL 36392 92–93. p., n. 1. — kiadása: *Kolozsvár Oklt.* 74. sz. — regesztái: *Ub* VI. 3222. sz. és *KmJkv* 1455. sz.

42 A kolozsmonostori gazdák között még említették *Zekel András*, *Nebleng Johann* és *Solar Lorenz* gazdákat, ők azonban egyik jegyzékben se szerepelnek.

43 1530. jún. 1.: DL 36404 40–41. fol., n. 2. — regesztája: *KmJkv.* 4301. sz. Csak összehasonlításul: az ott levő gabonát — melynek mennyiségét nem adják meg — kétszáz forintra becsülték.

összegű kintlévősége volt férje után Margitnak, feltehető, hogy az elhunyt Vajda Mihály kereskedő volt. Arra sajnos nem találtam adatot, hogy a szőlőbirtokosok kereskedtek-e boraikkal, vagy csak saját fogyasztásra maradt,⁴⁴ mindenesetre, ha került is bizonyos mennyiség eladásra, az inkább a helyi piacon kelt el — már csak a bor minősége miatt is.⁴⁵

A személyek után érdemes a szőlőket jobban szemügyre venni. Az átlagos szőlőterület fél és két hold között mozgott, a legkisebb szőlő negyed és a legnagyobb tíz hold volt.⁴⁶ Különös, hogy a szőlők nagysága és a tized mennyisége egyáltalán nincs hatással egymásra (v.ö. a legtöbb tizedet fizetőket bemutató táblázatot, bár ott csak a tíz akó és afeletti mennyiséget gyűjtöttem ki), nem figyelhető meg ugyanis az, hogy a nagyobb szőlőbirtokosok több tizedet fizetnének, sőt, megkockáztatom, hogy semmiféle törvényszerűség nem figyelhető meg.⁴⁷ Sajnos a rekorder *Engel Erasmus* tizedmennyiségét nem ismerjük, de a legtöbbet beszállító Szepesi (*Zepesy*) Ferenc a két és fél hold szőlőjéből tudta kiperéselni a 37 akó bort — és ez csak a tized volt. A bor minősége már más kérdés...

44 A budai tizedjegyzékek alapján Kubinyi András is arra a megállapításra jutott, hogy a birtokosok jobbra csak a saját fogyasztásukat tudták fedezni, vagy egy kevéssel a piacon megjelenni. Mindössze a birtokosoknak 7,5%-a élhetett ténylegesen a szőlőjéből. *Kubinyi*, Budapest története i. m. 128. p.

45 Bár nem kolozsvári az adat, de a „piacot” jól illusztrálja: egy 1555. máj. 6-án kelt panasz szerint Régen mezőváros polgármesterét és Kupagyártó Bálintot Kendy Ferenc erdélyi vajda Görgény várába vitette borukkal, és más jobbágyok boraival együtt, amelyért azonban nem fizette meg a törvényes árat. *KmJkv* 5368. sz. Kendy természetesen tagadta a vádakát. Mindenesetre, elgondolkodtató, hogy miért nem csak egyszerűen a bort vitte el a vajda, miért kellett a polgármestert és Bálintot is magával vinnie, hiszen az lett volna a logikus — ha már hatalmaskodik —, hogy csak a bort viszi el, így nem kellett volna két ember utaztatásával is vesződnie. Feltehető, hogy a polgármester és Bálint Görgénybe ment, hogy eladják a bort, de annak árában nem tudtak megegyezni a felek. Ezért utólag — hogy panaszuknak nyomatékot adjanak — került be a történetbe erőszakos elutaztatásuk...

46 Szűcs (*Zewch*) Miklós és Csetneki (*Chythneky*) György egyaránt $\frac{1}{4}$ – $\frac{1}{4}$ hold szőlőt birtokoltak, a legtöbbet pedig *Engel Erasmus*.

47 Elképzelhető, szőlőterületek eltérő kora okozhatja azt, hogy a termőterület nagysága és a hozam nem áll arányban egymással. Egy fiatal, új ültetés lényegesen kevesebbet terem, mint a korábbi telepítések, és több év kell ahhoz, hogy termőre forduljon. A bor mennyisége nem feltétlenül a szőlőterület nagyságától függött, inkább a tőkék számától, tehát, hogy milyen sűrűn ültették, illetve nevelték a szőlőt, valamint attól, hogy mekkora volt a termés az egyes tőkéken. A klíma esetleges befolyásoló tényezőjét a szőlőterület viszonylag kis kiterjedése miatt nem tartom valószínűnek. Nem gondolom, hogy egy hegyen olyan jelentős időjárás-eltérések lennének.

Két jegyzékből tudjuk megállapítani az apátság pincéibe tizedként befolyó bor mennyiségét. 1453-ban a 83,5 hold szőlőből 379,3 akó (azaz körülbelül 20376 liter) bor, 1469-ben pedig legkevesebb 48 hold szőlőből 467 akó (azaz körülbelül 25087 liter) borhoz jutott a konvent. Biztos, hogy az apátságnak több helyről is származott borbevétele, hiszen a szerzeteseknek másutt is voltak szőlők, de ez a két töredék adat meglehetősen beszédes. Bár nem tudjuk a konvent létszámát, így azt sem, hogy mekkora lehetett a borfogyasztásuk (a Regulában előírt napi egy *hemina* is meglehetősen homályos mértékegység), de napi fél liter azért valószínűleg elfogyott. Ha a két adatból „átlagot” számolunk, és mondjuk 22000 liter bort egy évre elosztunk, akkor körülbelül napi 60 liter jön ki. Naponta ennyit még tíz szerzetes se tudott volna meginni (különben zavar támadt volna a szertartások végzésében, és botrány a konvent körül), így szinte biztos, hogy a kolozsmonostori apátság a tizedből befolyó bor nagy részét értékesítette. Bár nincs adatunk arra, hogy a konvent nagy tételben kereskedett volna a borral, kocsmáltatási joguk viszont biztosan volt a szerzeteseknek, így a nedűt maguk — „apránként” — értékesítették. Egyébként az is különös, hogy tudjuk, Lépes György erdélyi püspök a tizedet (bortizedet is) pénzben szedte be (melyet egy ideig nem szedett be, majd amikor éppen jó pénz került a forgalomba, akkor visszamenőlegesen is követelte, ami miatt aztán 1437-ben felkelés robbant ki Erdélyben), ugyanakkor a kolozsmonostori apátság természetben követelte. Úgy tűnik, a bencéseknek volt olyan „vevőköre”, akikre bizton lehetett számítani.

A források egyenetlensége és töredékessége — amely számtalanszor kerékkötője az apátság történetének feldolgozására irányuló kutatásoknak — még számos tisztázatlan kérdést hagy nyitva, mégis ez a három tizedjegyzék, sok bizonytalan pontja ellenére, egy kissé közelebb visz a kolozsmonostori apátság szőlőgazdálkodásának jobb megismeréséhez, és adalékokkal szolgál a kolozsvári és kolozsmonostori emberek szőlőbirtoklási szokásaihoz.

A forrásközlés módja

A forrás közlése előtt érdemes néhány mondatot az átírás módszeréről ejteni. Mivel mindhárom jegyzék azonos felépítéssel került be a registrum könyvbe, ezért én is megtartottam ezt az egységet, és ahogy az eredetiben is, úgy itt is táblázatos formában adom közre a forrásokat. A sorokat mondatként értelmeztem — hiszen van alanyuk és állítmányuk —, ezért egy kivételtől eltekintve minden sor végére pontot tettem.

A jegyzékeket betűhíven írtam át, tehát például amikor arab számot használt a nótárius, vagy kiírta betűvel a szőlőterület nagyságát, azokban az esetekben megtartottam döntését. Csupán a töredékek esetében ($\frac{1}{2}$, $\frac{1}{4}$) voltam kénytelen „modern karaktereket” alkalmazni.

A jegyzékek átírása alapvetően a személynevek esetében okoztak dilemmát. Ugyanis eldönthetetlen kérdés, vajon a személyek „vezetékneveit” vajon családnévként, vagy foglalkozásuk megjelöléseként tüntették-e fel a jegyzékek készítői, és ebben az esetben én is megkülönböztessen-e a nagybetűs, és kisbetűs átírással. Elvi megfontolásból úgy döntöttem, hogy a személyek „vezetéknevét” nagybetűvel írom át, ugyanakkor azoknál a gazdáknál, akik foglalkozásnevét az eredeti forrásban is latinul adták meg, meghagytam kisbetűsnek (így például *Lucas sartor*, *Johannes carnifex*, *Johannes villicus* és *Jacobus literatus*). Véleményem szerint ugyanis ezek nem családnévként öröklődtek tovább (mint ahogy a neveket jelölő foglalkozások se szálltak át apáról fiúra), hanem csak az adott személyhez tapadtak.

I.

[1453.]⁴⁸ — *Kimutatás a kolozsmonostori Kőmál hegyen lévő szőlők után holdanként fizetett bor mennyiségéről.*

Magyar Országos Levéltár, Diplomatikai Levéltár, Q szekció. Erdélyi országos kormányhatósági levéltárakból KKOL, Protocolla Q333. Régi jelzete: Q 333/D Minus 119 3 (DL 36407 p. 58 n. 1.). Regesztája: KmJkv 1119. sz.

Item Lucas sartor de	[...] iuger[...]	urnas [...]	[solvit].
Item Thomas [Meray] de	[I] iugero	urnas [...]	[solvit].

48 Más — de korabeli — kéz írása a jegyzéket 1473-ra keltezte.

Item Nicolaus Thakach de	I iugero	urnas III	solvit.
Item Georgius Lewew de	I iugero	urnas VII ½	solvit.
Item Johannes Loh de	II iuguris	urnas IIII	solvit.
Item Johannes Keresthel de	II iuguris	urnas X	solvit.
Item Mathias Evrdekelew de	I ½ iugero	urnas XV (?)	solvit.
Item Stephanus Kompesth de	I iugero	urnas II (?)	solvit.
Item Johannes villicus de	I iugero	urnas VIII	solvit.
Item Lucas Merges de	I iugero	urnas V	solvit.
Item Johannes Irhagyartho de	II iuguris	urnas III	solvit.
Item Georgius Menzarus de	I iugero	urnas XII	solvit.
Item Valentinus Kerekes de	II iuguris	urnam VI ½ (sic!)	solvit.
Item Leonardus Desler de	½ iugero	urnas I ½	solvit.
Item Valentinus Zabo de	I iugero	urnas IIII ½	solvit.
Item Johannes Stol de	IIII iuguris	urnas XXIII	solvit.
Item Simonis Kwnch de	I ½ iuguris	urnas VI	solvit.
Item Johannes Polgar de	II iuguris	urnas XI	solvit.
Item Georgius Kowach de	V iuguris	urnas VII	solvit.
Item Johannes carnifex de	I iugero	urnas VI	solvit.
Item Thomas Gebarth de	½ iugero	urnas ½ (sic!)	solvit.
Item Johannes Nemeth de	½	urnam I unius octali	solvit.
Item Michael Thyues de	V quartalibus	urnas V	solvit.
Item Nicholaus Lewr de	I iugero	urnas VI	solvit.
Item Stephanus Swf de	I iugero	urnas II	solvit.
Item Valentinus Magyary de	½ iugero	urnas ½ (sic!)	solvit.
Item Valentinus Halaz de	½ iugero	urnas II	solvit.
Item Franciscus Jo de	I iugero	urnas VI	solvit.
Item Petrus Balog de	V iuguris	urnas XXII	solvit.
Item Michaelis Meray de	½ iugero	urnas I ½	solvit.
Item Johannes Foronthythlan de	I iugero	III ½	solvit.
Item Jacobus Frank de	I iugero	urnas VI	solvit.
Item Martinus Penzwerew de	I iugero	urnas [VII]	solvit.
Item Michael Gereb de	I iugero	urnas III	solvit.
Item Thomas Yo de	I iugero	urnas III	solvit.
Item relictia Vincentii de	½ iugero	urnas II	solvit.
Item Georgius Gerthler de	I iugero	urnas V ½	solvit.
Item Valentinus Zekeres de	II iuguris	urnas V ½	solvit.
Item Petrus Bachy de	I ½ iuguris	urnas IIII ½	solvit.
Item Johannes Kadar de	IX quartalibus	urnas VIII ½	solvit.

Item Augustinus Kovach de	II iugeris	urnas VII	solvit.
Item Thomas Warga de	I iugero	urnas VI	solvit.
Item Michael Fazakas de	½ iugero	urnas II	solvit.
Item Stephanus Fythew de	II iugeris	urnas VII	solvit.
Item relictæ Michaelis Pazman de	II iugeris	urnas VII	solvit.
Item Michael Smythyn ⁴⁹ de	I iugero	urnas X	solvit.
Item Thomas Sleser de	II iugeris	urnas VII	solvit.
Item Johannes Bachy de	½ [III] quartalibus	urnas V	solvit.
Item Benedictus Gebarth de	½ iugero	urnas VII	solvit.
Item Valentinus Mayor de	½ iugero	urnam I	solvit.
Item Johannes Redy de	½ iugero	urnas IIII	solvit.
Item Thomas Santha de	I iugero	urnas V	solvit.
Item Ladislaus Bwzas de	I iugero	urnas V ½	solvit.
Item Petrus arcupar de	II iugeris	urnas XII ½	solvit.
[Item] Nicolaus Wermeser de	½ iugero	urnas II	solvit.
[Item] Johannes Beke de	I iugero	urnas VII	solvit.
[Item] Michael Kol de	III iugeris	urnas XI ½	solvit.
[Item] Johannes Gogan de	I iugero	urnas VII	solvit.
[Item] Andreas Bachy de	½ iugero	urnas VIII	solvit.
[Item] Nicolaus Magnus de	I iugero	urnas XI	solvit.
[Item] Johannes Olaz de	II ½ iugeris	urnas IX	solvit.
[Item Petrus] Meray, Byro,			
Seres vero de	III quartalibus	I	solvit.
[Item Petrus] Rewdy de	½ iugero	urnas V	solvit.

49 kovács (Schmied)

II.

1457. — *Kimutatás arról, hogy az alábbi kolozsvári, kolozsmonostori lakosok hány hold (szőlő?) után fizetnek (tizedet?) a monostori Kőmál hegyről.*

Magyar Országos Levéltár, Diplomatikai Levéltár, Q szekció. Erdélyi országos kormányhatósági levéltárakból KKOL, Protocolla Q333. Régi jelzete: Q 333/Michael 1 1 (DL 36405 p. 8-11.). Regesztája: *KmJkv* 1277. sz.

Anno Domini millesimo MCCCCL (sic!) septimo

Prim[o] magister

Petrus Chyzar ⁵⁰ de	V iugeris et I quartali	solvit.
Item Lucas Kysmesther de	III iugeris	solvit.
Item Petrus Thoth de	II iugeris	solvit.
Item Rakos Johannes de	II iugeris	solvit.
Item Cristianus Zabo de	III iugeris	solvit.
Item Petrus similiter Zabo de	III quartalibus	solvit.
Item Johannes sutor de	I iugero	solvit.
Item Stephanus Koncz de	I iugero	solvit.
Item Paulus Panczel de	II iugeris	solvit.
Item Michael Helebranth de	I iugerum	solvit.
Item Valentinus Deak de	I iugero	solvit.
Item Nicolaus Zekeres de	I iugero	solvit.
Item Petrus Weg de	I ½ iugeris	solvit.
Item relictá Johannis Nywl de	I iugero	solvit.
Item Valentinus Kerekes de	II iugeris	solvit.
Item relictá Thome Magni de	I iugero	solvit.
Item Brictius Gemery de	tribus quartalibus	solvit.
Item Benedictus Magnus de	I iugero	solvit.
Item Johannes Olayas de	I iugero	solvit.
Item relictá Michaelis Newr de	I iugero	solvit.
Item Thomas Myznar de	tribus quartalibus	solvit.
Item Mathias Zaazwarassy de	tribus quartalibus	solvit.
Item relictá Johannis Sleser de	II ½ iugeris	solvit.

50 kardesiszár (fegyverkovács)

Item Laurentius Magnus de	I ½ iugeris	solvit.
Item Johannes Rewdy de	I ½ iugeris	solvit.
Item Thomas Farkas de	tribus iugeris	solvit.
Item relictā Michaelis Meray de	I iugero	solvit.
Item Barthos Kynaz de	I iugero	solvit.
Item Petrus Herman de	I iugero	solvit.
Item Nicolaus Vermeser de	tribus quartalibus	solvit.
Item Vincentius Keztywgyartho de	I iugero	solvit.
Item relictā Philippi Zenth de	9 quartalibus	solvit.
Item Emericus Zyndy de	septem iugeris	solvit.
Item Demetrius Fazakas de	7 quartalibus ⁵¹	solvit.
Item Petrus Bachy de	I ½ iugeris	solvit.
Item Melchior Sleser de	I ½ iugeris	solvit.
Item relictā Petri Ludwig de	I iugero	solvit.
Item Jacobus literatus de	III iugeris	solvit.
Item Ladislaus Thakach de	V quartalibus	solvit.
Item Andreas Thakach de	½ iugero et I octalibus	solvit.
Item Johannes presbiter Selser de	I ½ iugeris	solvit.
Item Georgius Zakalus de	I iugero	solvit.
Item Barthus Fridel de	I iugero	solvit.
Item Dominicus Kewer de	½ iugero	solvit.
Item Cristannus Thakach de	III quartalibus	solvit.
Item Anthonius Hamar de	III iugeris	solvit.
Item Michael Weres de	I iugero	solvit.
Item Petrus Buday de	½ iugero	solvit.
Item Valentinus Zabo de	½ iugero	solvit.
Item Benedictus Z[o]mpol de	III ½ iugeris	solvit.
Item magister Johannes Balistator ⁵² de	I iugero	solvit.
Item Johannes Farkas de	II ½ iugeris	solvit.
Item Demetrius Halaz de	I iugero	solvit.
Item Petrus Zabo de	½ iugero	solvit.
Item Michael Kolb de	III iugera	solvit.
Item Barthus Feyerdy de	½ iugero	solvit.

51 áthúzva: iugeris

52 pattantyús (ágyúöntő)

Item Georgius faber de	quinque quartalibus	solvit.
Item Paulus Berthalan de	I ½ iugeris	solvit.
Item Georgius Menzarus de	V [quartalibus]	solvit.
Item Michael Hawsel de	II iugeris	solvit.
Item relictæ Petri Korlath de	V quartalibus	solvit.
Item Paulus Zabo et Johannes Kerthweles solverunt de	V quartalibus.	
Item Michael Belkosar de	I iugero	solvit.
Item Johannes Magyary de	I iugero	solvit.
Item relictæ [...sii] de	I iugero	solvit.
Item relictæ Stephani Borfythew de	I iugero	solvit.
Item Paulus de	I iugero	solvit.
Item Johannes Bochar ⁵³ de	I iugero	solvit.
Item Gallus Thegez de	½ iugero	solvit.
Item Andreas sutor de	tribus quartalibus	solvit.
Item Michael Theles de	quinque quartalibus	solvit.
Item Georgius Zewlews de	I iugero	solvit.
Item Valentinus Zekeres de	II iugeris	solvit.
Item Gregorius Layos de	I ½ iugeris	solvit.
Item Benedictus Wadalma de	[tribus quartalibus]	solvit.
Item Johannes Esthal de	II iugeris	solvit.
Item Anthonius molendinator de	½ iugero	solvit.
Item Laurentius Irhagyartho de	I ½ iugeris	solvit.
Item Johannes Gersy de	I iugero	solvit.
Item Bartholomeus molendinator de	½	solvit.
Item Johannes Brassay de	quinque quartalibus	solvit.
Item relictæ Laurentii arcuparis de	I iugero	solvit.
Item Petrus textor de	tribus quartalibus	solvit.
Item Martinus Zabo de	I iugero	solvit.
Item Stephanus Zalonnas de	II iugeris	solvit.
Item relictæ Petri Vinczel de	VI iugeris	solvit.
Item Blasius Warga de	I quartali	solvit.
Item Anthonius Halaz de	I iugero	solvit.
Item Johannes Parvus de	I iugero	solvit.

Item Martinus carnifex de	I iugero	solvit.
Item Andreas Gwthkenth de	½ iugero	solvit.
Item Johannes Thakach de	II iugris	solvit.
Item Valentinus Halaz de	[tribus quartalibus]	solvit.
Item Anthonius Detreh de	[tribus iugris]	solvit.
Item Laurentius arcupar de	II iugris	solvit.
Item Gregorius Kwthy cum suo patre de	III iugris	solvit.
Item Johannes Kadar de	III iugris	solvit.
Item Stephanus Warga de	½ iugero	solvit.
Item Andreas Gerthler de	II iugris	solvit.
Item Johannes Magnus de	II iugris	solvit.
Item Martinus carnifex de	I iugero	solvit.
Item relictā Detrici Merthen de	II iugris	solvit.
Item Valentinus de	I ½ iugris	solvit.
Item Johannes Zaaz de	½ iugero	solvit.
Item Johannes Bachy de	tribus quartalibus	solvit.
Item Clemens Zekeres de	½ iugero	solvit.
Item Nicolaus Sprenges de	II iugris	solvit.
Item Erasmus Angeli de	X iugris	solvit.
Item Cristoforus faber de	I iugerum	solvit.
Item Gregorius Zylagy de	I iugerum	solvit.
Item Johannes Kadar de	9 quartalibus	solvit.
Item relictā Andre Zabo de	tribus iugris	solvit.
Item Laurentius Kadar de	II iugris	solvit.
Item Leonardus Bewlhen de	VII iugris	solvit.
Item Michael Geech de	II iugris	solvit.
Item Michael Farkas de	I iugero	solvit.
Item Nicolaus Kerekes de	III quartalibus	solvit.
Item Georgius Bartha de	½ iugero	solvit.
Item Anthonius Lakathgyarho de	tribus quartalibus	solvit.
Item Anthonius Solthes de	½ iugero	solvit.
Item Georgius Chythneky de	I quartali	solvit.
Item Nicolaus Henthel de	½ iugero	solvit.
Item Johannes Magnus de	I iugero	solvit.
Item Mathias Zabo de	II ½ iugris	solvit.
Item Paulus Banka	½ iugerum et octavam partem alterius	solvit.
Item Melchior Fenesy de	½ iugero	solvit.

Item Johannes Parvus de	½ iugero	solvit.
Item Gabriel de	II iugeri	solvit.
Item Gregorius Fyntha de	I iugero	solvit.
Item Barthos Zayko de	I iugero	solvit.
Item Thomas Fabian de	½ iugero	solvit.
Item Johannes Polgar de	½ iugero	solvit.
Item Gregorius Asthalgyartha de	tribus quartalibus	solvit.
Item relictia Jacobi Lenew de	½ iugero	solvit.
Item Martinus Makrancy de	½ iugero	solvit.
Item Stephanus Zaaz de	I iugero	solvit.
Item Petrus Balog de	½ iugero	solvit.
Item Michael Bew de	½ iugero	solvit.
Item Johannes Keken de	½ iugero	solvit.
Item Jacobus Longus de	tribus quartalibus	solvit.
Item Johannes Nemberga de	I iugero	solvit.
Item Thomas Magyary de	tribus quartalibus	solvit.
Item Valentinus Zaaz de	½ iugero	solvit.
Item Matthias Haas de	½ iugero	solvit.

III.

1469. — *A kolozsvári Kőmálról a kolozsmonostori apátnak bordézsát fizetők kimutatása, szőlőjük nagyságának és tizedük mennyiségének feltüntetésével.*

Magyar Országos Levéltár, Diplomatikai Levéltár, Q szekció. Erdélyi országos kormányhatósági levéltárakból KKOL, Protocolla Q333. Régi jelzete: Q 333/F 1466 153 1 (DL 36393 p. 148-149.). Regesztája: *KmJkv* 1932. sz.

Registrum super decimis vinorum in anno domini Millesimo quadringentesimo nono domino abbati provenientium

Kewmal

Item Johannes Peech de	tribus quartalibus	urnam I	solvit.
Item Nicolaus Zewch de	uno quartali	urnam I	solvit.
Item Nicolaus Thymar de	I ½ iugeri	urnas VIII	solvit.
Item Thomas Redewl de	V quartalibus	urnas VIII	solvit.

Item Michaelis Warga de	tribus quartalibus	urnas VII	solvit.
Item Johannes Peech de	tribus quartalibus	urnas VIII	solvit.
Item Urbanus de	I iugero	urnas VII	solvit.
Item Michael Marcus de	I iugero	urnas V	solvit.
Item Stephanus Modear de	II ½ iugeris	urnas VII	solvit.
Item Ladislaus Varga de	I iugero	urnas XII	solvit.
Item relictā Cristel de	I iugero	urnas IIII ½	solvit.
Item Thomas Emreh de	I iugero	urnas V	solvit.
Item Johannes Magnus de	II iugeris	urnas XIII	solvit.
Item Anthonius Dethre de	I ½ iugeris	urnas XIII	solvit.
Item Laurentius Varga de	I ½ iugeris	urnas X.	
Item Jacobus Hoom de	½ iugero	urnas IIII ½	solvit.
Item Lucas Varga de		urnas II ½	solvit.
Item Petrus Herman de	I ½ iugeris	urnas XVI	solvit.
Item Nicolaus Magnus de	½ iugero	urnas XVI	solvit.
Item Laurentius Warga		urnas II	solvit.
Item Johannes Parvus de	I iugero	urnas XIII	solvit.
Item Andreas de	I ½ iugeris	urnas XV	solvit.
Item Anthonius Vygh de	I ½ iugeris	urnas XVI ½	solvit.
Item Andreas Thwrsol de	½ iugero	urnas II	solvit.
Item Petrus Balogh de	II iugeris	urnas XVI ½	solvit.
Item Nicolaus Thakach de	I iugero	urnas XVI	solvit.
Item Franciscus Zepesy de	II ½ iugeris	urnas XXXVII	solvit.
Item Johannes Zabo		urnas XXIII	solvit.
Item Stephanus Fodor de	½ iugero	urnas VI	solvit.
Item Martinus Soos		urnas VII	solvit.
Item Georgius Kowach de	I iugero	urnas VI	solvit.
Item Simonis Bodogh de	I iugero	urnas XII	solvit.
Item Demetrios Dwl de	½ iugero	urnas I ½	solvit.
Item Johannes Zabo de	I iugero	urnas XVIII	solvit.
Item Georgius Zabo		urnas XI	solvit.
Item relictā Laurentii Kowch		urnas I ½	solvit.
Item Blasius Zygyartho de	III quartalibus	urnas XIII	solvit.
Item Petrus Thoth de	I iugero et quartali	urnas XII	solvit.
Item Paulus Begler		urnas III	solvit.
Item Albertus de	I ½ iugeris	urnas VIII	solvit.
Item Cozma Polgar		urnas IIII	solvit.
Item Johannes Soldos de	III quartalibus	urnas III ½	solvit.

Item Johannes Bachy de	II iugeris	urnas X	solvit.
Item relictā Johannis Rewdy de	I iugero	urnas III	solvit.
Item Nicolaus Zelew		urnas VI	solvit.
Item Georgius Chyzar de	I iugero	urnas VI	solvit.
Item Johannes Koncz de	I iugero	urnas V	solvit.
Item Thomas Bwzas de	I iugero	urnas III	solvit.
Item Thomas Farkas de	II iugeris	urnas XI	solvit.
Item Johannes Gogan de	I iugero	urnas IIII ½	solvit.
Item Anthonius Gogan de	I iugero	urnas V ½	solvit.
Item Sigismundus Molnar		urnas XIII	solvit.

.

KELÉNYI BORBÁLA

KANIZSAI DOROTTYA VÉGRENDELETE ÉS A BAJCSI PÁLOSOKNAK TETT ADOMÁNYAI*

„Mint a sötét asszony a mohácsi téren,
úgy jár a Felejtés köztünk, és egyenként
elhantolja holtainkat.
Szolgái fáklýákat tartanak kezökben
és a fáklýa fénye a lombokra föccsen
s különös árnyakat ingat...”¹

Jelen tanulmány Kanizsai Dorottyának a Baranya megyei pálosok számára tett adományait vizsgálja három forrás: Kanizsai Dorottya végrendelete (1525), valamint két, az adományokat megerősítő nádori, illetve királyi oklevél (ld. Függelék) alapján.² A végrendelet már csak másolatban olvasható, bár Takáts Sándor még ismerte az eredeti példányt, mely a Nádasdy levéltárban (akkor még Bécsben) maradt fenn.³ A két oklevél a bajcsi pálosoknak tett adományok hitelességét volt hivatott bizonyítani, mivel a hosszú, jelenleg ismert végrendelet érvényessége nem bizonyítható; a pálosok feltehetőleg ezért eszközölték ki először a nádornál,

* A dolgozat a szerzőnek Kanizsai Dorottya végrendeletével foglalkozó kutatása része. A tanulmány elkészítésében nyújtott segítséget köszönöm Érszegi Géának és Draskóczy Istvánnak.

1 Babits Mihály: Kanizsai Dorottya. In: Babits Mihály összes versei. 1902–1937. Bp., 1942. (Babits Mihály összegyűjtött munkái I.) 336. p.

2 Magyar Országos Levéltár, Diplomatikai Levéltár (A továbbiakban: DL) 24152; DL 24153.

3 Magyar Országos Levéltár, Diplomatikai Fényképgyűjtemény (A továbbiakban: DF) 286364 (Österreichisches Staatsarchiv, Finanz- und Hofkammerarchiv, Wien Hoffinanz: Ungarn, ROTE I B 219237). A Nádasdy család levéltárába azáltal került, hogy Dorottya vagyona Kanizsai Orsolyára szállt, aki Nádasdy Tamás felesége lett. A Nádasdy vagyon és ezzel együtt a Kanizsai levéltár pedig a Wesselényi-összeesküvés leleplezése után Nádasdy Ferenc elítélésével került Bécsbe. Az Ungarische Akten gyűjteményéhez tartozott nagyszámú magyar oklevél, továbbá a Wesselényi-féle összeesküvés résztvevői elleni per anyagából Nádasdy Ferenc és Zrínyi Péter családi irataira vö. *Buzási János*: Haus- Hof- und Staatsarchiv, Bécs: Ungarische Akten: Allgemeine Akten: Tematikus repertórium. Bp., 1977. (Levéltári leltárak 70.) 6. p. Kanizsai Dorottya végrendeletének a bécsi adatok alapján a Magyar Országos Levéltárban kellene lennie, de jelenleg nem fellelhető.

majd a királynál az adomány oklevélbe foglalását. A végrendeletből csak a bajcsi pálosokra vonatkozó részletet emeltem ki.

Bevezetés

A középkori ember egyik legfontosabb célja saját és családja lelki üdvének biztosítása volt.⁴ Ha valaki végrendelet nélkül, azaz *intestate* halt meg, arra úgy tekintettek, mintha gyónás nélkül halálozott volna el.⁵ Ennek megfelelően a végrendeleten belül fontos rész volt az egyházi intézmény(ek) vagy személy(ek) örökösként való megnevezése;⁶ igen sokszor a végrendelkező leggyakoribb lakóhelyéhez közel eső egyház volt a kedvezményezett, azonban vagyonosabb testáló esetében egyéb intézmények is szóba jöhettek, általában kolostorok. Ezek legtöbbször ugyancsak a közelben voltak találhatóak, ám az is előfordult, hogy a messzebb fekvők is adományt nyertek.

A középkor korai időszakában a birtokadomány volt a legáltalánosabb örökösadási fajta, azonban a pénzadomány — főleg városi környezetben — egyre gyakoribbá vált, már csak azért is, mert a koldulórendek a középkor végéig nem fogadtak el birtokot.⁷ Míg a XIII. században a ferences kolostorokra hagyományoztak legszívesebben, a későbbiekben a pálosok lettek népszerűbbek.⁸ A pálos

4 *F. Romhányi Beatrix*: „Heremitis Sancti Pauli lego”. Közvetlen és közvetett pénzadományok a pálosoknak. In: *Testis temporum, vita memoriae*. Ünnepi tanulmányok Pálóczi Horváth András 65. születésnapjára. Szerk.: F. Romhányi Beatrix. *Studia Caroliensia* (2006) 3–4. sz. 65–70. p. (A továbbiakban: *Romhányi*, 2006.) 65. p.

5 *Bónis György*: Középkori jogunk elemei: római jog, kánonjog, szokásjog. Bp., 1972. 93. p.; *Érszegi Géza*: A pápai diplomácia kezdeti lépései Károly Róbert trónra segítéseért. Miklós pápai legátus magyarországi működéséhez. In: Károly Róbert és Székesfehérvár. Magyar királyok és Székesfehérvár II. Szerk.: Kerny Terézia–Smohay András. Székesfehérvár, 2011. 16–31. p. (A Székesfehérvári Egyházmegyei Múzeum kiadványai 6.) 24. p.

6 Ezt szabályozta az 1515. évi veszprémi zsinat. Ld.: A veszprémi egyház 1515. évi zsinati határozatai. Közzéteszi: Solymosi László. Bp., 1997. 21–22. p.; *Solymosi László*: Vallásos élet az 1515. évi veszprémi zsinodális könyv tükrében. In: *In memoriam Barta Gábor*. Barta Gábor emlékére. Szerk.: Lengvári István. Pécs, 1996. 117. p.

7 *Romhányi*, 2006. 65. p.

8 A pálosok belső fegyelme miatt a késő középkorban a rend vonzereje nőtt. Ezt támasztja alá Kapisztrán Szent János mondása is: *Ha szenteket akartok látni, menjetek Nosztrára!* (*Török József–Legeza László*: A magyar egyház évezrede. Bp., 2000. 94. p.). Lelkipásztori teendőket már a XIV. században végeztek (*Pásztor Lajos*: A magyarság vallásos élete a Jagellók korában.

rend szabályzata nem tiltotta a birtok elfogadását, ám a XIV–XV. század fordulójától egyre többször kaptak közvetett vagy közvetlen pénzádományt. Nagyobb összeget leginkább építkezésre volt szokás hagyományozni.⁹ Az ingóságokat ritkán részletezték, inkább csak utaltak rá, de természetesen részletes jegyzékre is található példa, amelyben közölték a tárgy értékét, és gyakran azt is hozzátették, hogy eladás vagy átalakítás céljából testálták. A liturgikus tárgyakat egy-egy egyházi intézményre, liturgikus használatra hagyták. Míg a XV. század eleje-közepe táján az adományok közül egy adott pénzösszeg volt gyakoribb, addig a XVI. században inkább értéktárgyak, esetleg jószágok kerültek előtérbe — természetesen az ingatlan adományozása sem tűnt el teljesen.¹⁰

Az adományozó az adományozott templomtól vagy szerzetesrendtől sokszor azt kérte, hogy misemondás közben emlékezzenek róla meg. Nevüket egy, a szószéken tartott könyvbe volt szokás beírni. Eleinte felolvasták a neveket, de ezek számának megnövekedésével már csak általánosságban emlékeztek meg róluk. A legtöbben — akik megtehették — külön misét mondatnak saját, szüleik vagy rokonaik lelki üdvéért. Igen gyakran gyászmisét mutattak be, mely az egyház tanítása szerint többet használt a halott lelki üdvének, mivel az érte való külön imákat is tartalmazta. A temetés napja mellett a Nyugaton elterjedt gyakorlat szerint a halálozás harmadik, hetedik és harmincadik napján mutattak be misét. Mivel a középkor második felétől a temetés napja egybeesett a halál utáni har-

Bp., 2000. [A továbbiakban: *Pásztor*, 2000.] 9. p.) és 1352-ben pápai engedélyt kaptak a hozzájuk közel álló világiak gyóntatására is (*Kubinyi András*: Magyarország és a pálosok a XIV–XV. században. In: *Decus Solitudinis. Pálos évszázadok*. Szerk.: Sarbak Gábor. Bp., 2007. 40–56. p. [A továbbiakban: *Kubinyi*, 2007.] 44. p.). Mivel a társadalom minden rétege körében kedveltek voltak életszentségük miatt (*Kisbán Emil*: A magyar Pálosrend története. I. köt. (1225–1711). Bp., 1938. [A továbbiakban: *Kisbán*, 1938.] 137. p.), így az uralkodók közül az Anjou királyok és Hunyadi Mátyás különösen kedvelték és támogatták a pálosokat (*Gyöngyösi, Gregorius*: *Vitae Fratrum Eremitarum Ordinis Sancti Pauli Primi Eremitae*. Szerk.: Hervay Ferenc L. Bp., 1988. [Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum. Condita a Juhász, Ladislaus. Series Nova, Tomus XI.] [A továbbiakban: *Vitae fratrum*.] 133–134. p.; *Knapp Éva*: Pálos gazdálkodás a középkori Baranya megyében. Bolla Ilona emlékének. In: *Pálos rendtörténeti tanulmányok*. Szerk.: Sarbak Gábor. Csorna, 1994. 62–103. p. [Varia Paulina I.] [A továbbiakban: *Knapp*, 1994.] 66. p.). A Kubinyi által vizsgált ötven Jagelló-kori köznemes és mágán végrendeletében kétharmaduk adományozott kolostornak — általában egyszerre többnek —, amelyből 24 ferences, 13 pálos, 6 domonkos, 2 ágostonos remete kolostor, 4 azonosíthatatlan, 4 apáca kolostor, 1 ferences beginaház volt. (*Kubinyi András*: Főúri és nemesi végrendeletek a Jagelló-korban. In: *Soproni Szemle*, 53. (1999) 334. p.; *Kubinyi*, 2007. 47. p.)

9 *Romhányi*, 2006. 66. p.

10 *Romhányi*, 2006. 68–69. p.

madik nappal, a legtöbb misealapítvány az első, a hetedik és harmincadik napot jelölte meg. Magyarországon is ezeket a szokásokat követték. Ezen napok között gyakori volt a mindennapi szentmise bemutatása. Ezt a hétnapos misesorozatot a XIV. század óta szokás volt felajánlani Krisztus szenvedéseinek emlékére, vagy Szűz Mária tiszteletére. A XII. századtól engedélyezte az egyház napi több mise tartását, a XV. században a napi 2–3 mise bemutatása is elterjedt. Külföldi példákhoz képest Magyarországon ritka volt a halál évfordulóján tartott mise. Nem volt kötelező előírás vagy hagyomány arra vonatkozóan sem, hogy milyen misét kell bemutatni. Az örökös miseadományt tevők általában a városi polgárság vagy a nemesség gazdagabb rétegéből kerültek ki, és pénz- és birtokadománnyal gyarapították a szentmise mondatásával megbízott egyházat. Gyakran előfordult, hogy a hagyományozó nemcsak a héten tartandó misék számát határozta meg, hanem azt is, hogy kinek a tiszteletére mutassák be, így Krisztus, Szűz Mária vagy valamelyik szent tiszteletére. Bár nem volt erre vonatkozó kötelezővény, lassan kialakult annak a szokása is, hogy egyes napokon Krisztust, Szűz Máriát, vagy egy adott szentet kell külön tisztelni. Elterjedt szokás volt a heti több mise mondatása is. A misealapítványok az egyházi bevételek jelentős részét tették ki.¹¹

Kanizsai Dorottya élete

Kanizsai Dorottya 1478 körül született, születési helyét nem ismerjük. Egyes források szerint Kanizsai Miklós soproni ispán leánya, de a Takáts Sándor alapján dolgozó történészek megállapítása szerint id. Kanizsai László, Miklós testvérének a lánya, amit az támaszt alá, hogy leveleiben ifj. Lászlót testvérének nevezi, ill. végrendeletében Kanizsai Jánost fivéréként említi.¹² Fögel szerint apja Kanizsai György, anyja, Rozgonyi Klára, Rozgonyi János és Lendvai Bánffy Dorottya leánya.¹³ Reiszig Ede, Engel Pál és Érszegi Géza Dorottyát Kanizsai Miklós lánya-

11 A számokat a Szentírás és a számmisztika határozta meg. Krisztus halála után 3 napig fektült a sírban, Jákob halála után 7, Mózes halála után 30 napig tartott a gyász. (*Pásztor*, 2000. 78–92. p.)

12 *Takáts Sándor*: Kanizsai Dorottya. In: *Az Újság*, (1916. máj. 10.) 130. sz. 3–4. p.; *Uő*: Kanizsai Dorottya. In: *Takáts Sándor*: Magyar nagyasszonyok. Bp., 1926. 53–91. p. (A továbbiakban: *Takáts*, 1926.) 57. p. Azonban a *frater* szó tágabb értelemben atyafit jelent. (*Fügedi Erik*: A 15. századi magyar arisztokrácia mobilitása. Bp., 1970. 91. p.)

13 *Fögel József*: II. Lajos udvartartása 1516–1526. Bp., 1917. (A továbbiakban: *Fögel*, 1917.) 34. p.

ként azonosította, testvérei, György és Katalin mellett. Apjának testvérei János, László és Lőrinc voltak. György fia László volt, akinek felesége Béltéki Drágfi Anna, gyermekeik Farkas, Katalin, Orsolya, Ferenc, és Magdolna.¹⁴ A Kanizsai család mind birtokai nagyságát, mind a nekik jutott hivatalokat tekintve nem tartozott a leghatalmasabb mágnások közé.¹⁵

Kanizsai Dorottya első férje Geréb Péter nádor, második férje Perényi Imre nádor volt. Vingárti Geréb Péter a Mátyás-kor *homo novus*,¹⁶ I. Mátyás kedvelt hadvezére, utolsó udvarmestere (II. Ulászló alatt is 1494-ig az maradt),¹⁷ 1478–1479-ben erdélyi vajda, 1486–1489-ben és 1490–1494-ben ajtónálló-mester, 1495–1500 között országbíró, 1500–1503 között nádor,¹⁸ 1501–1502 között helytartó.¹⁹ A Hunyadi család közeli rokona, ugyanis I. Mátyással unokatestvérek voltak: Szilágyi Erzsébet testvére, Zsófia volt Péter anyja.²⁰ Bár a számos Mátyás-

14 *Reiszig Ede*: A Kanizsaiak a 15. században. Második közlemény. In: Turul, 55. (1941) 3–4. sz. 71–81. p. (A továbbiakban: *Reiszig*, 1941.) 81. p.; *Érszegi Géza*: Középkor. In: Sárospatak monográfiája. Szerk.: Horváth Ferenc. Szombathely, 1978. (A továbbiakban: *Érszegi*, 1978.) 107. p. A Mohács utáni adatokat ld. *Sinkovics István*: Sárospatak társadalmi, politikai és hadtörténete 1530–1848. In: Sárospatak monográfiája. Szombathely, 1978. (A továbbiakban: *Sinkovics*, 1978.) 341–417. p.; *Engel Pál*: Magyar középkori adattár. Magyarország világi archontológiája 1301–1457. Középkori magyar genealógia. (CD Adattár) Bp., 2001. (A továbbiakban: *Engel*, 2001.) Oslinem, 5. tábla: Kanizsai. A Kanizsai család XV. század végi, XVI. század eleji történetére vonatkozó adatokat és két Kanizsai László-féle számadást ld. még *Czövek Zoltán*: Három középkori végi számadás a Nádasdy-levéltárból. In: Fons, 14. (2007) 119–166. p., Kanizsai László számadásaira pedig *Nógrády Árpád*: Kanizsai László számadáskönyve. Bp., 2011. (História Könyvtár. Okmánytárak. 8.).

15 *Érszegi*, 1978. 156. p.

16 *Kubinyi András*: Bárók a királyi tanácsban Mátyás és II. Ulászló idején. In: Századok, 122. (1988) 147–215. p. (A továbbiakban: *Kubinyi*, 1988.) 169. p.

17 *Fógel József*: II. Ulászló udvartartása 1490–1516. Bp., 1913. (A továbbiakban: *Fógel*, 1913.) 59. p.

18 *Kubinyi*, 1988. 205. p.; *Péter Katalin*: Kanizsai Dorottya. In: Szürke eminenciások a magyar történelemben. Szerk.: Szentpéteri József. Bp., 2003. 46–49. p. (A továbbiakban: *Péter*, 2003.) 48. p.; *Engel*, 2001. Kacsics nem, 6. tábla: Geréb (vingárti).

19 *C. Tóth Norbert*: Az 1501. évi tolnai országgyűlés. Adatok a királyi adminisztráció működéséhez. In: Századok, 143. (2009) 1467–1470. p.

20 *Engel*, 2001. Szilágyi (horogszegi); *Antonio Bonfini*: Rerum Hungaricarum decades I–IV. Szerk.: Fógel József–Iványi Béla–Juhász Lajos. Lipsiae, 1936–1976. (A továbbiakban: *Bonfini*, 1936–1976.) IV.8.193. IV/1. 161. p.; *Antonio Bonfini*: A magyar történelem évtizedei. Ford.: Kulcsár Péter. Bp., 1995. (A továbbiakban: *Bonfini*, 1995.) 894. p.; *E. Kovács Péter*: A Hunyadi-család. In: *E. Kovács Péter*: Mathias Corvinus. Szerk.: Mátis Livia. Bp., 1990. 23. p.; *Kubinyi*

tól kapott adomány mellett Geréb Péter az uralkodó bizalmasa,²¹ s Corvin János barátja is volt, pályája csúcsára mégis II. Ulászló idejében érkezett. Nádorrá való kinevezése után, 1500-ban kötött házasságot Dorottyával.²² Amikor Geréb Péter Valpón utolsó napjait élte,²³ Corvin János a harctérről nagybátyja halálos ágyához sietett. Ekkor Geréb az Ernusztokkal kötött örökösödési szerződését megmásítva, Corvin Jánost tette meg javainak egyetemes örökösévé. Az örökség legfőbb birtokai Vingárd, Horogszeg, Telek, a munkácsi uradalom, Fogaras vára és uradalma, Eszék városa, Valpó vára, Szombathely és Bodolya, Atya vára, Drazád, Hagymás birtokok, Gara és Darnóc várak, Czerna és Szentmiklós mezővárosok voltak.²⁴ Ám a régebbi szerződés alapján az Ernusztok is követelték részüket, sőt, a király sem szívesen mondott le a magszakadás miatt reá háramló örökösödési jogról. Végül Corvin János a per helyetti egyezség létrehozásával Enyingi Török Imrét bízta meg, s az első megállapodás Pécsen, 1503. március 19-én kötött. Eszerint Valpó és Atya várak, a szombathelyi kastély Bodolya mezővárossal Kanizsai Dorottyának jártak özvegyi tartásul, azzal a kitételrel, hogy az özvegy halála után egyenlően osztoznak. A végleges egyezséget némi változtatásokkal 1503. május 16-án, a pécsváradi konvent előtt kötötték. Corvin János a rá eső részt nem örökjogon, hanem 100 000 forint értékben, mint zálogos birtokot kapta meg. A Kanizsai Dorottyának juttatott birtokot halála után az Ernusztok Corvin Jánosnak engedték át, ezen kívül a két fél egymással kölcsönös örökösödési szerződésre lépett.²⁵ A király 1503. szeptember 18-án hagyta jóvá az egyezséget, de Drazád és Hagymás

András: Mátyás király. Bp., 2001. 16. p.; *Uő*: Hunyadi Mátyás, a személyiség és király. In: *Aetas*, 22. (2007) 3. sz. 84. p.

21 Geréb Péter és Mátyás a király halálos ágyánál is jelen volt (*Bonfini*, 1936–1976. IV.8.193. IV/1. 161. p.; *Bonfini*, 1995. 894. p.).

22 Ő ekkor negyvenes éveie elején járt, az ifjú feleség kb. 20 éves lehetett. (*Péter*, 2003. 48. p.)

23 Atyán temették el testvérei mellé (*Temesváry János*: Geréb László volt erdélyi püspök halála (1502). In: *Erdélyi Múzeum. Új folyam VI.* 28. köt. (1911). 237. p.), Csorba Csaba szerint Valpón, bár ő a halál évének 1504-et jelöli meg (*Csorba Csaba*: *Regényes váraink*. Bp., 2002. 326. p.).

24 Geréb Péter 1503 február közepe táján halt meg. (*Schönherr Gyula*: Hunyadi Corvin János 1473–1504. Bp., 1894. [A továbbiakban: *Schönherr*, 1894.] 287. p.)

25 Továbbá az Ernuszt testvéreké lett Munkács és a fogarasi vár és uradalom fele, Corviné Fogaras másik fele, illetve Vingárd, Telek, Horogszeg, Drazád, és Hagymás, az összes Valkó megyei birtokkal. Cserébe Corvin a pécsi püspökséghez tartozó ivánkai kastélyt váltotta vissza Szentpéteri Lászlótól, vagy Kis-Horvát János és Bánfi Lőrinc kezén levő larai kastéllyal kárpótolta a püspökséget, és Eszék városát közösen birtokolták. (DL 21173; DL 65537; *Schönherr*, 1894. 288–289 p.)

birtokokkal együtt kivette belőle Eszék városát, és az oklevélből — Schönherr véleménye szerint — saját kezüleg törölte ki Fogaras várát és tartozékait.²⁶

Kanizsai Dorottya második férje 1504-től Perényi Imre nádor, aki már a tisztség elnyerése előtt is jelentős szerepet töltött be a királyi udvarban.²⁷ Első felesége Bátori Borbála volt, gyermekeik: Ferenc, Péter és Borbála.²⁸ 1490–1504-ig asztalnokmester,²⁹ 1504-ben családjával megkapta Abaúj vármegye örökös ispánságát.³⁰ 1505 májusától (haláláig) nádor,³¹ 1509–1510-ben, majd 1510–1511-ben és 1515-ben, amíg II. Ulászló Prágában tartózkodott, Perényi Imre volt a helytartó.³² 1512–1513-ig horvát, szlavón és dalmát bán.³³ 1517-ben I. Miksa császár kinevezte birodalmi hercegnek (hercegi neve Sokloys, azaz Siklósi volt), ám ezt a cí-

26 DL 21173; DL 65537; *Schönherr*, 1894. 290. p.

27 1502-ben Foix-i Anna fogadóbizottságának egyik tagja volt a Dráván való átkeléskor (*Fógel*, 1913. 129., 148., 150. p.) és II. Ulászló később is gyakran kikérte tanácsát (*Fógel*, 1913. 53. p.), a Habsburg-Jagelló házassági szerződés megkötésében is nagy szerepe volt. A család Mátyás alatti történetét ld. *Tringli István*: Hunyadi Mátyás és a Perényiek. In: *Levél-tári Közlemények*, 63. (1992). 1–2. sz. 175–192. p.

28 *Reiszig*, 1941. 78. p.; *Engel*, 2001. Perényi 2. tábla: terebesi ág; *C. Tóth Norbert*: Ki kicsoda az ecsedi Bátori családban. A Bátori család ecsedi ágának tagjai 1377–1541. In: *Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle*, 44. (2009) 1. sz. 5–47. p. (A továbbiakban: *C. Tóth*, 2009.) 31., 47. p. (Bátori Borbála sok helyen Bátori Magdolna néven fordul elő, ld. *Nagy Iván*: Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal. I–XIII. Pest, 1857–1868. IX. 226. p.; *Fejes János*: Siklós múltja. Siklós, 1937. [A továbbiakban: *Fejes*, 1937.] 118. p.); *Bándi Zsuzsanna*: Északkelet-magyarországi pálos kolostorok oklevelei. In: *Borsodi Levéltári Évkönyv*, 5. (1986) 557–725. p. (A továbbiakban: *Bándi*, 1986.) 677–678. p. (Terebes 14. sz.). Perényi Imre nádor leánya 1520-ban kolostorba vonult. (*Kubinyi András*: Mágánások a középkor végén. In: *Rubicon*, (1994) 10. sz. 15. p.).

29 *Neumann Tibor*: Békekötés Pozsonyban — országgyűlés Budán. A Jagelló-Habsburg kapcsolatok egy fejezete (1490–1492). (Második közlemény). In: *Századok*, 145. (2011) 304. p.

30 *Kubinyi*, 1988. 206. p.; *Fógel*, 1913. 60. p.

31 *Bónis György*: A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon. Bp., 1971. (A továbbiakban: *Bónis*, 1971.) 356. p.

32 Részletesen adatolva ld. *C. Tóth Norbert*: Perényi Imre nádor királyi helytartóságai. In: *Aktualitások a magyar középkorkutatásban*. Szerk.: Font Márta–Fedeles Tamás–Kiss Gergely. Pécs, 2010. 141–172. p.

33 *Takáts*, 1926. 69. p., a Bajnai Both Andrással és a bánságért folytatott harcot részletesen ld. *Pálosfalvi Tamás*: Bajnai Both András és a szlavón bánság. Szlavónia, Európa és a törökök 1504–1513. In: *Honoris causa. Tanulmányok Engel Pál tiszteletére*. Szerk.: Neumann Tibor–Rácz György. Bp.–Piliscsaba, 2009. 251–300. p. (Társadalom- és Művelődéstörténeti Tanulmányok 40. *Analecta Mediaevalia* III.) (A továbbiakban: *Pálosfalvi*, 2009.)

met sem ő, sem felesége nem használta.³⁴ 1518-ban Eperjes és Kisszeben Perényi Imre nádoré, melyek 1519-ben 1000 forinttal gazdagították a királyi kincstárát,³⁵ mivel visszaadta a koronajavakat az 1518-as bácsi országgyűlésen hozott törvények értelmében.³⁶ A korábban nála levő elzálogosított Szeged is visszakerült királyi kézbe.³⁷ Perényi Imre váratlanul, 1519. február 2. és 14. között halt meg Budán.³⁸ 1518. február 23-án végrendelkezett fiai, Ferenc és Péter hozzájárulásával. Debrő, Ónod és Valpó vára, illetve Bodolya és Lippó mezővárosok második feleségére szálltak, mivel ő azt a Kanizsai Dorottya tulajdonát képező Atya vára elidegenítése révén szerezte. Amennyiben Dorottya utódok nélkül halna meg, a birtokok visszaszállnak a Perényi-fiakra.³⁹

34 *Takáts*, 1926. 67. p. A hercegi oklevelet közli: A báró Perényi család levéltára. Közzéteszi: Komáromy András. In: Történelmi Tár, I. (1900) 128–132. p. (V. sz.); A Perényi család levéltára 1222–1526. Szerk.: Tringli István. Bp., 2008. (A Magyar Országos levéltár Kiadványai II., Forráskiadványok 44.) 390–391. p. (798. sz.).

35 *Fógel*, 1917. 13. p.

36 *Fógel*, 1917. 10. p.

37 *Fógel*, 1913. 19. p. Szeged története. 1. A kezdetektől 1686-ig. Szerk.: Kristó Gyula. Szeged, 1983. 446. p.

38 *Fógel*, 1917. 32. p. 1. jegyz. Halála előtt hosszasan köszvényben szenvedett. Istvánffy szerint már 1515-ben halott volt (*Isthanvfi, Nicolaus*: Historia regni Hungariae, post obitum Matthiae Corvini regis. Libris XXXIV. Rerum in Pannonia, Dalmatia, Transylvania, Moldavia, Bosnia, Illyrico, caeterisque confinis ab anno 1490. Viennae–Pragae–Tergesti, 1758. [A továbbiakban: *Istvánffy*, 1758.] 50. p.; Istvánffy Miklós magyarok dolgairól írt históriája. Tállyai Pál XVII. századi fordításában. Sajtó alá rendezte: Benits Péter. Bp., 2001. [A továbbiakban: *Istvánffy*, 2001.] 153. p.), azonban más források bizonyítják, hogy ezen állítása tévedés, mivel csak 1519. február 2. és 14. között halt meg: február 2-án még élt (DF 282147), de február 14-én már halott volt (DL 69111). Sebestyén Béla szerint február 5-én halt meg, utóda, Bátori István 1519. február 17-én lett nádor. (*Sebestyén Béla*: Magyar archontológia 1000–1526. Kézirat.) 1519. február 23-án (DL 25602), március 20-án (DL 25603) és június 5-én (DL 25606) Valpóról küldött leveleiben Dorottya özvegynek mondta magát. Kezdetben egyébként Takáts is elfogadta az 1515-ös időpontot. (*Takáts*, 1916. 3. p) 1519. február 24-én Estei Hyppolit egri vikárius, bíboros Calcagnus Caeliust küldte a nádor özvegyéhez és fiaihoz, hogy részvétet nyilvánítson nekik a nádor elhunytá alkalmából (DL 84114).

39 *Károlyi László*: A nagy-károlyi gróf Károlyi család összes jószágainak birtoklási története. I–II. Bp., 1911. II. 127. p. A feldolgozásban a Gróf Khuen-Héderváry levéltárra hivatkozik a szerző, azonban a két forrást ott nem találtam. 1518. szeptember 20-án Újlaki Lőrinc országbíró adta ki Perényi Imre (DL 23083 és DL 23084) majd szeptember 23-án Kanizsai Dorottya bevallását ugyanezen ügyről (DL 23087 és DL 23088). 1521. április 17-én a váradi káptalan átírta az Újlaki Lőrinc által ugyanezen ügyről április 5-én kiadott oklevelet (DL 23531).

A temetés után özvegye Valpóra utazott, és innen kérvényezte a Kanizsai- és Geréb-címerek egyesítését.⁴⁰ Bár ez némileg furcsának tűnhet, egyrészt világossá teszi Dorottya két házasságához való viszonyát — második házassága ugyanis nem számított jónak a kortársak szerint sem⁴¹ –, másrészt kérvényében az özvegy hangsúlyozta, hogy nem sérti meg vele Perényi Imre iránti kegyeletét.⁴² Kanizsai Dorottya címeres levelét 1519. június 25-én, Budán adta ki a király.⁴³ Új címerében a három részre osztott pajzs alsó harmada vörös és ezüst sávózású, a felső kétharmada ketté van hasítva. A bal oldalon kék alapon arany koronából kinövő, balra forduló, mellső mancsát előre tartó, vörös nyelvét kiöltő oroszlán látható; ez eredetileg Geréb Péter címere volt. A jobb oldalon arany alapon fekete szárnyú, jobbra lépő aranymadár látható, ez pedig a Kanizsai család címerére utal. A pajzs felett szárnyas gyermekalakok arany keretben kék alapon hordozzák a D K fel-

A gyászmenetet Perényi végrendelete értelmében — amelyben kérte a királyt, hogy holttestét a Dunáig kísérje, a főrendeket pedig, hogy a pesti határokig — a Duna-partig kísérte a későbbi II. Lajos, ahonnan az egészen Terebesig folytatta az útját, ahol az általa alapított Boldogságos Szűz Mária pálos templomban temették el (*Istvánffy*, 1758. 50. p.; *Istvánffy*, 2001. 153. p.; *Takáts*, 1926. 70. p.; *Romhányi*, 2000. 68. p.). A templomban ma is megtalálható sírköve. (*Csoma-Csergheő*: A Perényiek középkori síremlékei. In: *Archaeológiai Értesítő*, 8. (1888) 300–303. p.; *Documenta Artis Paulinorum*. 3. füzet. A magyar rendtartomány monostorai T–Zs. Szerk.: Aradi Nóra. Bp., 1978. [A Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutató Csoportjának forráskiadványai XIV.] [A továbbiakban: DAP III.] 2. p.

40 *Nyulásziné Straub Éva*: Öt évszázad címerei a Magyar Országos Levéltár címereslevelein. Szekszárd, 1999. 174. p. (XLVIII. tábla); *Péter*, 2003. 47. p.

41 Nádasdi Anna, Majláth István felesége 1548-ban azt írta testvérének, hogy nem bánja, ha Perényi Péter a fogságból nem szabadul ki, mert igen rossz férj, ahogyan az apja is az volt: *Hal-lotta Kegyelmed, Péter uram atyja mint tartotta nádorispánné asszonyt és ő maga is mint lakott feleségével*. (Nádasdy Tamás nádor családi levelezése. Szerk.: Károlyi Árpád–Szalay József. Bp., 1882. 129. p.; *Péter Katalin*: Házasság a régi Magyarországon. 16–17. század. Bp., 2008. 127. p.).

42 *Ghyczy Pál*: Kanizsai Dorottya címeres levele 1519-ből. In: *Turul*, 46. (1932) 68–70. p. (A továbbiakban: *Ghyczy*, 1932.) 68. p. *Mikó Árpád*: II. Lajos címereslevelei. Egy speciális heraldikai reprezentációs forma művészettörténeti kérdései a késői Jagelló-korban Magyarországon. In: *Habsburg Mária, Mohács özvegye. A királyné udvara 1521–1531*. Szerk.: Réthelyi Orsolya, F. Romhányi Beatrix, Spekner Enikő, Végh András. Bp., 2005. 78. p.

43 DL 24773. *V. Molnár László*: Adalékok a Kanizsai-család és névadó váruk Mohács előtti történetéhez. In: *Hadtörténelmi Közlemények*, (1987) 413–439. p. (A továbbiakban: *Molnár*, 1987.) 435. p. Unokaöccse, Kanizsai László is ebben az évben kapott címeres levelet: DL 24772.

iratos szalagot.⁴⁴ Az oklevél címerleírása eltér a megvalósult képtől. A szövegben hasított pajzs és pajzsláb szerepel, elől kék alapon arany koronás, a koronából kinövő vörösnylevű oroszlánokkal, hátul sárgában fekete, szárnyas madárláb. A pajzsláb fehér vörössel kétszer vágott oroszlános mező. A címerengedélyező okirat már csak azért is különlegesség, mert különösen magasztosan beszél Dorottya számos erényéről.⁴⁵ A címeradományban pedig azt is megemlíti a király, hogy azért is kapta, mivel férjével *unanimi concordique voto pluribus annis vixit*.⁴⁶

1521-ben Dorottyát két fontos esküvőre is meghívták: Jagelló Anna és I. Ferdinánd, valamint Bátori István nádor és Zsófia, mazóviai hercegnő esküvőjére.⁴⁷ A királlyal való jó kapcsolatára és befolyására illetve fontos közzsereplői voltára II. Lajos levele világít rá, melyben Máriával tartandó esküvőjére meghívta Dorottyát (megilleti, hogy ő nyissa meg a nemesasszonyok sorát),⁴⁸ illetve az, hogy Dorottya Mária Magyarországra érkezésekor a fogadó asszonyok között volt.⁴⁹

44 *Érszegi Géza–Mikó Árpád*: II. Lajos király levele Kanizsai Dorottyának. In: Pannonia regia. Művészet a Dunántúlon 1000–1541. Szerk.: Mikó Árpád–Takács Imre. Bp., 1994. 476–477. p. (A továbbiakban: *Érszegi–Mikó*, 1994.)

45 A szöveg kiadását ld. *Ghyczy*, 1932. 69–70. p.

46 *Ghyczy*, 1932. 69. p.; *Takács*, 1926. 71. p.

47 *Molnár*, 1987. 436. p. A két esküvő időpontja között két hét különbség lett volna, eredetileg egy időpontban lettek volna megtartva, de Dorottya jelenléte olyan fontos volt mindkét vőlegény számára, hogy Bátori elhalasztotta saját menyegzőjét Mária Magdolna napjára, (*Péter*, 2003. 49. p.) melynek helyszínéül Nyírbátort választották. (*Fógel*, 1917. 32. p.) Az utóbbi házasságkötés jól dokumentált, fennmaradt az 1520. augusztus 20-án kötött házassági szerződés, ill. annak megerősítése, az esküvőhöz kapcsolódó kötelezettség vállaló és egyéb oklevelek. Az eredetileg 1521 kora tavaszára tervezett esküvő időpontját először július 28-ra halasztották, azonban a török támadás miatt nem tartották meg, végül különböző okok miatt 1523-ra halasztódott, s Eperjes városa úgy értesült, hogy január 28-án lesz, de végül február 24-én tartották meg Budán. (*C. Tóth*, 2009. 27. p.)

48 DL 47422. Kiadása: *Bartal, Georgii*: Commentariorum ad historiam status iurisque publici Hungariae aevi medii libri XV. Mantissa. XVI–XVII. (IV. sz.), magyar fordítása: *Fógel*, 1917. 109–110. p. A kiadásban a címben hibásan van feltüntetve, hogy a levél Perényi Imre nádor özvegyének, Bátori Borbálának szól (a lábjegyzetben is testvéreként azonosítja a nádort, Bátori Istvánt), mivel egyértelműen Dorottya a címzett (az oklevél címzésén Dorottya, néhai Perényi Imre nádor özvegye szerepel), ahogyan azt Réthelyi Orsolya is megállapítja. (*Réthelyi Orsolya*: Főhercegnéi udvarból királynéi udvar: Habsburg Mária budai királynéi udvartartásának kezdetei. In: *Századok*, 141. (2007) 1199. p.) A királyi esküvőt végül 1522. január 23-án tartották Budán. (*Czövek Zoltán*: Forrás a magyar királyi kincsek történetéhez 1521-ből. In: *Fons*, 12. (2005) 423. p.)

49 Dorottya Esztergomban fogadta Máriát (Szerémi György II. Lajos és János királyok házi káplánjának emlékirata Magyarország romlásáról. 1484–1543. Közl.: Wenzel Gusztáv. Pest, 1857.

Dorottya mai napig legismertebb cselekedete, hogy 1526-ban, a mohácsi csata után 400 embert fogadott fel a halottak tisztességes eltemetésére, akik között mostohafia, Perényi Ferenc váradi püspök holttestét kerestette.⁵⁰ A halottakat saját költségén temettette el, a hamvakat megáldatta, és templomaiban az elesett hősökért misét mondatott.⁵¹ 1527-ben I. Ferdinánd koronázásán Székesfehérváron részt vett.⁵²

Dorottya még 1515-ben Perényivel költözött Siklóusra, mely a család mellékrezindenciájául is szolgált,⁵³ ahol 1527-ig élt, innen irányította a siklósi és

[A továbbiakban: Szerémi, 1857.] 93. p.; Szerémi György: Magyarország romlásáról. Erdélyi László fordítását átd. Juhász László; bev. és jegyz.: Székely György. Bp., 1961. [A továbbiakban: Szerémi, 1961.] 85. p.; Ortvyai Tivadar: Mária, II. Lajos magyar király neje. 1508–1558. Bp., 1914. 94. p.)

- 50 Ezt Istvánffy Miklós jegyezte fel elsőként a történetírók közül: *Cum autem caesorum ingens numerus esset, ita ut retro recentium tot cadaverum odore non campi solum, sed etiam aer ipse inficit et corrumpi videretur, ac post discessum hostium magna canum multitudo ad ea voranda confluxisset, ut etiam vivi homines, viatoresque ea iter facientes absque vitae periculo transire non posse diceretur: Dorothea Canisiana, Emerici Perenii Palatini vidua, singulari pietate foemina, Christianorum hominum, qui pro tuenda fortiter patria accubuissent, miserta, quadringentos homines pecunia sua conduxit: qui strata et jacentia passim corpora, ne ea feris ac alitibus, atque canibus lanianda, ac voranda reliquerentur, ingentibus factis scrobibus sepelienda sedulo curavit.* (Istvánffy, 1758. 83. p.; Istvánffy, 2001. 229. p.; Pap László, A mohácsi csata. In: Baranyai Helytörténetírás 1968. A Baranya Megyei Levéltár évkönyve. Szerk.: Szinkovich Márta. Pécs, [1968]. 157. p.; Molnár, 1987. 436. p.) Péter Katalin szerint ennek oka nem annyira a hazafias szeretet volt, hanem mivel ekkoriban még Siklóson élt, félt attól, hogy a közeli mohácsi csatatéren fekvő hullák járványt okoznak. (Péter, 2003. 46. p.)
- 51 *Zika Klára*: Az Irgalmasság diádala. Emlékezés Kanizsai Dorottyára. In: Honismeret, 33. (2005) 3. sz. 27. p.
- 52 Péter Katalin szerint (Péter, 2003. 49. p.), azonban nincs adat, amely Dorottya jelenlétét alátámasztaná akár Ferdinánd, akár Anna koronázásán. (Kovachich, Martinus Georgius: Supplementum ad vestigia comitorum apud Hungaros ab exordio regni eorum in Pannonia, usque ad hodiernum diem. III. Buda, 1801. [A továbbiakban: Kovachich, 1801.] 122–123. p. Pálffy Géza: Koronázási lakomák a 15–17. századi Magyarországon. Az önálló magyar királyi udvar asztali ceremóniarendjének kora újkori továbbéléséről és a politikai elit hatalmi reprezentációjáról. In: Századok, 138. (2004) 1005–1101. p.)
- 53 *Kubinyi András*: Főúri rezidenciák a középkor végén. In: A Dunántúl településtörténete, VII. Veszprém, 1989. 90. p.; *Kubinyi, András*: Residenz- und Herrschaftsbildung in Ungarn in der zweiten Hälfte des 15. Jahrhunderts und am Beginn des 16. Jahrhunderts. In: Fürstliche Residenzen im spätmittelalterlichen Europa. Vorträge und Forschungen, XXXVI. Konstanzer Arbeitskreis für mittelalterliche Geschichte. Szerk.: Patze, Hans-Paravicini, Werner. Sigmaringen, 1991. 448. p.

valpói uradalmakat — férje távollétében és özvegyként is.⁵⁴ Siklósról való távozásának oka a török veszély és mostohafiával, Perényi Péterrel való viszálykodása volt. Perényi az özvegy kiforgatására törekedett; nyilatkozatot íratott alá vele, melynek értelmében Dorottya lemondott Siklósról, a jegyajándékként és hozományként kapott Bodolya és Lippó falvakkal pedig kielégítettnek vallotta magát.⁵⁵ Siklósról először Németújvárra költözött, amit a zavaros időkre és a török veszedelemre tekintettel Batthyány Ferenc bán ajánlott fel lakóhelyül.⁵⁶

A kapornaki konvent előtt került sor Kanizsai László és Drágfi Anna gyermekei, a két Kanizsai árva, Ferenc és Orsika sorsát rendező tárgyalásokra, az ügyek intézését pedig Batthyány Ferencre és hat végrehajtóra bízta. A megállapodás szerint Kanizsai Dorottya köteles volt az árvák vagyonát őrizni, s ígéretet tett, hogy amikor elérik nagykorúságukat, azt hiánytalanul átadja nekik. Ha Ferenc ezelőtt halna meg, akkor Orsikát kiházasítja, és a teljes vagyont neki adja át, ha pedig Dorottya hal meg az árvák halála előtt, akkor vagyona rájuk száll; fordított esetben Dorottya volt a teljes vagyon örököse.⁵⁷ Ferenc azonban⁵⁸ nem ért meg

54 Siklóst Perényi Imre szerezte meg Both Andrásról (először ostromolta, majd arra kényszerítette, hogy adja el neki), Szerémi szerint 1506-ban. (Szerémi, 1961. 147. p.; Gerő László: A siklósi vár. Bp., 1958. 11–12. p.; Kovács András: Kanizsai Dorottya. In: Baranyai művelődés (1976) 2. sz. Mohács 1526–1976. 27–29. p. (A továbbiakban: Kovács, 1976.) 27 p.; Kubinyi András: Nagybirtok és főúri rezidencia Magyarországon a XV. század közepétől Mohácsig. In: A Tapolcai Városi Múzeum közleményei (1991) 2. sz. 216. p.; Pálosfalvi, 2009. 259–260. p.)

55 Kovács, 1976. 28. p.

56 Reiszig, 1941. 78. p.

57 Takáts, 1926. 80. p.

58 1532-ben halt meg az Orsolyát fiúsító irat szerint: 1532. június 9-én Szapolyai János király Kanizsai Orsolyát — ekkor már mint Nádasdi Tamás jegyesét — fiúsította, s Ferencről azt írta, hogy néhány nappal azelőtt hunyt el. (Károly János: Fejér vármegye története I–V. Székesfejervár, 1896–1904. [A továbbiakban: Károly, Fejér vármegye.] III. 575–578. p. Az 1532-es időpontot fogadja el: XVI. századi uradalmi utasítások. Utasítások a kamarai uradalmak prefektusai, udvarbírái és ellenőrei részére I–II. Szerk. és a bev. tanulmányt írta: Kenyeres István. Bp., 2002. [Fons könyvek 2.] I. 277. p.). 1533-ban Gritti felfogadott egy csalót 80 aranyforintért, aki magát Ferencnek mondta, és a török segítségével próbálta meg elfoglalni a Kanizsai javakat. Ez a kísérlet sikertelen volt. (Pray, Georgius: Epistolae procerum Regni Hungariae I–III. Pozsony, 1806. II. 43–44. p.; Takáts, 1926. 81. p.)

magas kort; 1532-ben az akkor 12 éves Orsikát fiúsították, és ugyanebben az évben eljegyezték Nádasdi Tamással.⁵⁹ Levelezésük máig ismert.⁶⁰

Dorottya halálának időpontját nem tudni biztosan. 1531. február 5–6-án a pécsi káptalan előtt egyezkedett mostohafiával, Perényi Péterrel, Abaúj vármegye örökös és Baranya vármegye ispánjával Ferenc hagyatéka ügyében, és visszaadta azt a 6000 forintot, ami Perényi Imre halála óta nála volt.⁶¹ Még egy adat maradt fenn 1531-ből Kanizsai Dorottyáról, amikor is a Perényiek meghívták a belavári gyűlésre.⁶² A bécsi levéltárban fennmaradt két egymáshoz kapcsolódó levél, melyekben a magyar helytartótanács 1531. július 20-án azt írja az uralkodónak Pozsonyból, hogy levelet kaptak, mely szerint nemcsak Perényi Imre özvegye, Kanizsai Dorottya, hanem unokaöccse, Kanizsai Ferenc is elhunyt, és ezért az uralkodó nevében foglalják le a váraikat. Az udvar válasza szerint ugyan hallottak Dorottya haláláról, de mivel nem tudták biztosan, hogy Ferenc is elhunyt volna, az ügy kivizsgálására Lengyel János asztalnokmestert küldték ki, aki részint szomszédsága, részint a Kanizsai-familiárisokkal való barátsága miatt volt alkal-

59 Szapolyai 1532. június 9-én, Ferdinánd 1534. augusztus 6-án fiúsította. (Horváth Mihály: Gróf Nádasdy Tamás élete', némi tekintettel korára. Buda, 1838. 59–61. p.; Károly, Fejér vármegye III. 575–578. p.; Takáts, 1926. 83. p.; Sinkovics, 1978. 342. p.) Az eljegyzésről és körülményeiről bővebben ld. *Bessenyei József*: Nádasdy Tamás a politikus és államférfi. In: Nádasdy Tamás (1498–1562). Szerk.: Söptei István. Sárvár, 1999. 9–25. p. Az esküvőre végül 1534-ben került sor. (Sinkovics, 1978. 342. p.)

60 „Szerelmes Orsikám...” A Nádasdyak és Szegedi Körös Gáspár levelezése. Szerk.: Vida Tivadar. Bp., 1988. (Magyar Levelestár)

61 *Reiszig*, 1941. 79. p.

62 Perényi Péter meghívólevelét (1531. március 6.) ld. *Kovachich*, 1801. 135–136. p. A gyűlést Takáts szerint 1532-ben tartották, és Dorottya nemsokára meghalt. (Takáts, 1926. 83. p.) Azonban a belavári gyűlés más források szerint 1531. március 19-én volt, ahova követet küldött Kanizsai Dorottya, Perényi Imre nádor özvegye és az aláírók között is szerepel a neve. (Kovachich, 1801. 140. p.; *Fraknói Vilmos*: A magyar országgyűlések története. I. köt. (1526–1536) Bp., 1874. 124., 126. p.) A Zalai életrajzi kislexikon 1531-re teszi halálának időpontját, ahogy a Reisziget elfogadó Érszegi is. (Reiszig, 1941. 79. p.; *Érszegi*, 1978. 107. p.; Zalai életrajzi kislexikon. Szerk.: Fatér Bernadett et al. Zalaegerszeg, 2005. [3. kiad.] 148. p.) Még 1544-ben is előkerült Kanizsai Dorottya végakaratának teljesítése. (*Bilkei Irén*: A zalavári és kapornaki konventek hiteleshelyi levéltárainak oklevélregesztái 1542–1544. Zalaegerszeg, 2002. (Zalai Gyűjtemény 54.) 69–70. p. (310. sz.); *Bilkei Irén*: A zalai köznemesség tárgyi kultúrája, életmódja a 16. századi hiteleshelyi oklevelek alapján. In: Levéltári Szemle, 52. (2002) 1. sz. 17., 21. p. (22. sz.); *Óriné Bilkei Irén*: A zalavári és a kapornaki konventek hiteleshelyi tevékenysége és ügyfelei, a megyei nemesség a Mohács utáni évtizedekben. Doktori Disszertáció. Bp., 2007. 376. p. Elérhető: <http://doktori.btk.elte.hu/hist/bilkei/diss.pdf> 2011.09.30.)

mas a feladatra. Eszerint Lengyel fog gondoskodni arról, hogy ha a fiúgyermek él, akkor Ferdinánd hűségén maradjon, ha nem, akkor a várakat lefoglalja.⁶³ A másik levél lényegében nem más, mint az eljárás nyugtázása Ferdinánd részéről.⁶⁴ Az ügynek további nyoma Bécsben nincsen.⁶⁵

Dorottya özvegyként halálig Sárváron élt,⁶⁶ ott is temették el. Bár a szakirodalom szerint nem tudni, hogy megérte-e Ferenc halálát és Orsolya eljegyzését, a fenti két bécsi levél azt bizonyítja, hogy az eljegyzést nem érte meg. Halála után vagyonának nagy része Orsolyára szállt, de a siklósi és valpói birtokokat Perényi Péter örökölte.⁶⁷

Dorottya, csakúgy mint családja, mélyen vallásos volt.⁶⁸ Ezt buzgó templomba járása, az egyháznak tett sok adománya és gyakori alamizsnaosztása mutatja.

63 Österreichisches Staatsarchiv, Finanz- und Hofkammerarchiv (Wien), Ungarische Akten Allgemeine Akten Fasc. 18. Konv. B. fol. 34–35.

64 Österreichisches Staatsarchiv, Finanz- und Hofkammerarchiv (Wien), Ungarische Akten Allgemeine Akten Fasc. 18. Konv. C. fol. 18.

65 Az adatokat a bécsi levéltárból Fazekas István levéltári delegátusnak köszönöm.

66 *Érszegi-Mikó*, 1994. 476. p.

67 Mivel ezek férje, Perényi Imre tulajdonában voltak, illetve sorsukról még a nádor halála előtt megállapodtak. (Ld.: 39. lábjegyzet; *Fejes*, 1937. 127. p.)

68 A Kanizsai család több tagja kereste fel az ismert zarándokhelyeket. Kanizsai János 1512-ben elzarándokolt Rómába és Lorettóba, hogy fogadalmát teljesítse. (*Takáts*, 1926. 59. p.; *Csukovits Enikő*: Középkori magyar zarándokok. Bp., 2003. [História Könyvtár Monográfiák 20.] [A továbbiakban: *Csukovits*, 2003.] 51., 104. p.) László az adományok, egyházi alapítványok és alamizsnaosztás mellett nemcsak a magyar búcsújáró helyeket kereste fel rendszeresen, hanem 1524-ben Rómába és Lorettóba zarándokolt, s pápai lovagként tért vissza. Főgel szerint ez az 1525-ös jubileum alkalmával történt (*Főgel*, 1917. 34. p.), Csukovits is ezt erősíti meg (*Csukovits*, 2003. 51., 149. p.). Felesége, Drágfi Anna szintén igen vallásos volt, melyet végrendelete is tükröz. (*Takáts*, 1926. 59. p.). 1528-ban kelt végrendeletében Kanizsai Dorottyára bízta gyermekei nevelését. (Kiadása: Egyháztörténeti emlékek a magyarországi hitújítás korából I. Szerk.: Bunyitay Vince–Rapaics Rajmund–Karácsonyi János. Bp., 1902. [A továbbiakban: Egyháztörténeti emlékek.] 366–370. p. (376. sz.); *Takáts*, 1926. 62. p.) Vallásos életének és adományainak köszönhetően Kanizsai Lászlót 1521-ben Tolnai Máté feleségével és gyermekeivel felvette a bencés rend konfraternitásába. (DL 23598, kiadva: Egyháztörténeti emlékek 50. p. (49. sz.); *Csukovits*, 2003. 155. p.) Dorottya második férje a terebesi pálos kolostort alapította (*Bándi*, 1986. 673–674. p. (Terebes 9. sz.): DL 21003; *Bándi*, 1986. 676–677. p. (Terebes 11. sz.): DL 21314; *Bándi*, 1986. 677. p. (Terebes 13. sz.): DL 21449; *Bándi*, 1986. 678–679. p. (Terebes 16. sz.): DL 21342; DF 286489; DAP III. 2. p. (984. sz.), 3. p. (985. sz.), 9–10. p. (1004. sz.) és gyakran támogatta (*Bándi*, 1986. 676. p. (Terebes 10. sz.): DL 21313; *Bándi*, 1986. 677. p. (Terebes 12. sz.): DL 21317; *Bándi*, 1986. 677–678. p. (Terebes 14. sz.):

1529-ben Tahy János, az ausztriai perjelség javainak kormányzója levelet írt Dorottyanak, melyben biztosítja, hogy mindenkor és minden dologban bárminemű szolgálattal örömmel áll rendelkezésére.⁶⁹ A pálos rendnek tett adományai miatt kiérdemelte, hogy Gyöngyösi Gergely rendfőnök felvette a rend konfraternitásába 1521-ben.⁷⁰ Az 1525-ben kelt végrendeletében a bajcsi pálosoknak tett újabb adományokat és egy új kápolna építését rendelte el.⁷¹ Ezenfelül még több egyháznak is adakozott: a bátai Szent Mihály bencés apátságnak⁷², a valpói (Valpovo, HR) Szent László várkápolnának, a valpói Szent Farkas egyháznak, a füzitői (ma: Almásfüzitő) Szűz Mária egyháznak és a neuburgi (Neuburg am Inn, A) Szent Lipót egyháznak.⁷³ Végrendelete világosan mutatja azt is, hogy milyen nagy szerepet játszott életében a nevelés, mivel neveltjeire jelentős összegeket és értékes tárgyakat hagyott.⁷⁴

DL 21341; *Bándi*, 1986. 678. p. (Terebes 15. sz.): DL 21594; *Bándi*, 1986. 679. p. (Terebes 18. sz.): DL 21342; *Bándi*, 1986. 680. p. (Terebes 20. sz.): DL 22590; *Bándi*, 1986. 680. p. (Terebes 21. sz.): DL 22590).

69 Magyar Piarista Levéltár, IV.83. Takáts Sándor hagyatéka, Saját kéziratok 7. 11. p.; Uo. Saját kéziratok 73.

70 DL 23544. Kiadása: Egyháztörténeti emlékek 34–35. p. (30. sz.). A pálosok gyakran részesítették jötevőjüket lelki javakban, felvették a rend konfraternitásába, vagy engedélyezték, hogy valamelyik kolostorukban temetkezzen. (*Kubinyi*, 2007. 47. p.)

71 *Vitae fratrum* 170. p.

72 Itt Szent Vért tisztelték, az egyházat Dorottya még Geréb özvegyeként támogatta. (*Vass Előd*: A törökör. Tolna megye a mohácsi csatától a török kiveréséig. In: *Évszázadokon át. Tolna megye történetének olvasókönyve* I. Szerk.: K. Balogh Lajos. [Szekszárd], 1978. 113. p.). Perényi feleségeként ezt aligha tehette. Ismert, hogy Perényi visszaélve kegyuraságával Siklóra vitette a Szent Vér ereklyét. (Vö. uo. 84–85. p.; *Szerémi*, 1857. 190. p.; *Szerémi*, 1961. 147. p.)

73 Dorottya egyéb egyházi adományait ld. *Kelényi, Borbála*: Dorottya Kanizsai's Last Will and Her Donations to the Church. In: *Anuarul Şcolii Doctorale*. Szerk.: Nicoară, Toader. Cluj-Napoca, 2011. [„Istorie. Civilizație. Cultură.” V.] 59–76. p.

74 Világi adományait ld. *Kelényi Borbála*: Kanizsai Dorottya végrendelete és társadalmi kapcsolatai. In: *Tiszteletkör. Történeti tanulmányok Draskóczy István egyetemi tanár 60. születésnapjára*. Szerk.: Mikó Gábor–Péterfi Bence–Vadas András. Bp., 2012. 451–458. p.

A bajcsi Mindenszentek pálos kolostora

Bajcs Baranya vármegyében, a pécsi egyházmegyében, a Kisharsány melletti Harsányi-hegy körüli völgyben található,⁷⁵ a templom és kolostor nyomai pedig a mai Nagytótfalu határában, a Kilissa/Gilissa dűlőben keresendők.⁷⁶ A kolostor pontosabb azonosítása máig vitatott,⁷⁷ valószínűsíthető helye beleillik a korai remetekolostorok elhelyezkedéséről kialakult képbe, hiszen az egyik legfontosabb szempont a lakott helyektől való elkülönülés volt.⁷⁸

A templomot Mindenszentek tiszteletére 1280–1283 között alapította Kán nembeli Siklósi Gyula fia, Miklós.⁷⁹ 1283-ban Karachinus perjel és János szerzetes felkérték Miklós fiait, Gyula mestert és Pétert, hogy erősítsék meg atyjuk adományozásait.⁸⁰ Az alapítólevél fennmaradt egy 1410-ben készült megerősítő oklevélbe foglalva, amelyet Garai Miklós adott ki. Eszerint az eredeti oklevelet

75 Documenta Artis Paulinorum. 1. füzet. A magyar rendtartomány monostorai A–M. Szerk.: Aradi Nóra. Bp., 1975. [A Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutató Csoportjának forráskiadványai X.] [A továbbiakban: DAP I.] 2–5. p.

76 *F. Romhányi Beatrix*: Kolostorok és társaskáptalanok a középkori Magyarországon: katalógus. Bp., 2000. (A továbbiakban: *Romhányi*, 2000.) 10. p.; *Győrffy György*: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I–IV. Bp., 1987–1998. (A továbbiakban: *Győrffy*, 1987–1998.) I. 276. p.

77 *Patton Gábor*: A bajcsi pálos kolostor Baranya megyében. In: Egyháztörténeti Szemle, 10. (2009) 3. sz. http://www.uni-miskolc.hu/~egyhtort/cikkek/pattongabor-bajcs.htm#_ftn17 2010.03.23. (A továbbiakban: *Patton*, 2009.)

78 *Guzsik Tamás*: A pálos rend építészete a középkori Magyarországon. Bp., 2003. (A továbbiakban: *Guzsik*, 2003.) 68. p. Az általános települési szokásokra ld. *Laszlovszky József*: Középkori kolostorok a tájban, középkori kolostortájak. In: „Quasi liber et pictura.” Tanulmányok Kubinyi András hetvenedik születésnapjára. Bp., 2004. 337–349. p.

79 DAP I. 2–5. p.; *Győrffy*, 1987–1998. I. 276. p. Mivel az alapítólevél a pécsváradi konvent 1289 körül kiadott átiratából ismert, pontosan nem határozható meg az alapítás dátuma (*Patton*, 2009.), ezért elképzelhető, hogy még Boldog Özséb életében (1260) alapították, de csak utóda, Benedek (1270–1290) alatt épült fel (*Kisbán*, 1938. 20. p.). Amikor a kolostort Jób pécsi püspök fel akarta szentelni, akkor ez ellen a Szentháromságról elnevezett szomszédos kolostor apátja tiltakozott, ezért a szentelést elhalasztották. (*Gyöngyösi Gergely*: Remete Szent Pál Remete testvéreinek Élete. Varia Paulina III. Bevezető tanulmány: V. Kovács Sándor. Ford.: Árva Vince, Csanád Béla, Csonka Ferenc. Mutatókat összeállította: Ababei József. Pilisszántó, 1998. (A továbbiakban: *Gyöngyösi*, 1998.) 43. p.

80 *Kisbán*, 1938. 21. p.

először már 1283-ban megerősítették.⁸¹ Mindenesetre a kolostorra vonatkozóan 1289-ből származik a *prior ecclesie Omnium Sanctorum de Boych... de ordine S. Augustini* fordulat.⁸²

Az alapítás körüli időszakban a kolostor birtokai a közvetlen környezetében lévő rétből, malomhelyből és udvarházból álltak. Itt lehetett a kolostor mindennapi ellátásához szükséges kert is. A kolostor a XIV. század elején jelentős birtokokkal rendelkezett Felfalu és Győrös helységekben, vagyona adományozással és vétellel is gyarapodott. 1300-ban Körtvélyesi András fia Lőrinc a Körtvélyes falutól északra lévő kaszálóját 1 márkáért eladta a pálosoknak,⁸³ 1394-ben pedig a pécsi Keresztelő Szent János társaskáptalan kanonoka, János mester Nagyfaluban lévő egyik telkét malommal és más tartozékokkal együtt 20 forintért vette meg.⁸⁴ 1410-ben Garai János, a nádor fia a Harsány hegy nyugati részén az út mellett levő földeket, erdőséget adományozta a kolostornak,⁸⁵ melynek ekkor a Garai család volt a kegyura.⁸⁶ 1430-ban Garai János özvegye a testvéreknek adta Tótfaluban lévő összes szőlejét, amelyet férje végrendeletében hagyott rá.⁸⁷ Ami a további adományokat illeti, 1446-ban Haraszi Imre és felesége, Orsolya szérűskertet, Tors erdőt és Sédföld/Süllőd falut,⁸⁸ 1451-ben a Villányi testvérek Villány községben birtokokat,⁸⁹ 1457-ben Ód Tamás csörögi várnagy nagypeterdi

81 DF 265927, DF 265928, Zsigmondkori Oklevéltár II. (1400–1410). Második rész. (1407–1410). Összeáll.: Mályusz Elemér. Bp., 1958. (A továbbiakban: ZsO.) 359–360. p. (7601. sz.); DAP I. 2. p. (2. sz.), 3. p. (3. sz.); Györffy, 1987–1998. I. 276. p. Valószínűleg Jób pécsi püspök az 1280-as években nem lehetett jelen a tervezett felszentelésen, mivel 1279-ben meghalt. A többi jelen lévő egyházi közül Jurk pécsi prépost 1255-től adatolható a méltóság viselőjeként, 1247-ben még csak kántor volt. A pécsi prépostot 1275-ben már Pálnak hívták, ezért ez az időpont tekinthető *terminus ante quem*nek. Így valószínűsíthető, hogy az alapítás már az 1255–1275 közötti időszakban megtörtént. (Patton, 2009.)

82 Hervay Ferenc: Bajcs. In: Magyar Katolikus Lexikon. Főszerk.: Diós István. I. Bp., 1993. (A továbbiakban: MKL.) 519. p.

83 DF 286489, DAP I. 2. p. (2. sz.); Kisbán, 1938. 76. p.; Patton, 2009.

84 DF 286489, DAP I. 2. p. (2. sz.); Patton, 2009.

85 DF 265927, DF 265928, ZsO II/2. 359–360. p. (7601. sz.); DAP I. 2. p. (2. sz.); Györffy, 1987–1998. I. 276. p.; DF 286489; Rupp Jakab: Magyarország helyrajzi története, fő tekintettel az egyházi intézetekre I. Pest, 1870. (A továbbiakban: Rupp, 1870.) 377. p.

86 MKL 519. p.

87 DF 286489; Patton, 2009.

88 DF 286489; DAP I. 2. p. (2. sz.); Patton, 2009.

89 DF 286489; Kisbán, 1938. 124. p.

részbirtokait házzal, a hozzá tartozó vámmal és piacvámmal,⁹⁰ 1459-ben a Garai László, Tavasz János, Fülöp, Balázs és Tamás, illetve Márton deák apjának, Sárai Jánosnak Villányban található birtokrészeit,⁹¹ 1472-ben Garai Jób ajtónállója, Porkoláb Bálint végrendeletében Győrös községben Telekrenddel, Rögzöddel, a Dráván révet és gázlót, a folyó mellett egy Cser nevű erdőt, szőlőt és malomtizedet hagyott a kolostorra.⁹² 1483-ban I. Mátyás egy házat adományozott Siklóson, és Tótfalu birtokot.⁹³ 1484-ben Garai Jób végrendelete értelmében tótfalui rész-birtokok és egy siklósi ház tulajdonába vezették be a bajcsi pálosokat.⁹⁴ 1505-ben Kesterű István egy rétet ajándékozott a Szegletföld nevű szigeten.⁹⁵ A kolostor középkori oklevéljegyzékében még nincs szó Kanizsai Dorottyról.⁹⁶ Az utolsó nagyobb birtok, amelyet a bajcsi pálosok kaptak, Kanizsai végrendelete értelmében Vék falu volt. Az utána következő időben kapta Kötörő István Szigetföld nevű rétjét.⁹⁷

1532-ben a szerzetesek elmenekültek, de Demeter perjel vezetésével visszatértek.⁹⁸ 1533-ban János király nehéz anyagi viszonyai miatt minden adó alól mentesítette a kolostort, és a jogtalan támadások ellen Brodarics István szerémi püspök védelmébe ajánlotta.⁹⁹ A rendház 1542-ig állt fenn, a következő nyáron a szenttrinitási bencésekkel a bajcsiak is részt vettek Siklós védelmében a török ellen, sikertelenül.¹⁰⁰ Eszék és Siklós elfoglalása után a török zaklatások miatt sokan vértanúhalált haltak, a többiek letelepedtek a környező falvakban, és rejtett pasztorizációt folytattak.¹⁰¹ A török veszély miatt a szerzetesek kincseiket a Homonnai Drugeth család kezére bízták. Talán ekkor már ők lehettek a kolostor

90 DF 286489; *Patton*, 2009.

91 DF 286489; *Patton*, 2009.

92 DF 286489; DAP I. 2–3. p. (2. sz.); *Patton*, 2009.

93 DF 286489; DAP I. 2–3. p. (2. sz.); 4. p. (4. sz.); *Rupp*, 1870. 377. p.; *Patton*, 2009.

94 *Kisbán*, 1938. 124. p.; *Patton*, 2009.

95 DF 286489; DAP I. 2–3. p. (2. sz.); *Patton*, 2009.

96 A középkori oklevéljegyzék utolsó tétele 1505-ből való, az 1750-es jegyzék azonban említi. DAP I. 2–3. p. (2. sz.); 4. p. (4. sz.)

97 *Kisbán*, 1938. 171. p.

98 Uo.

99 *Knapp*, 1994. 95. p.

100 *Kiss Gergely–Sarbak Gábor*: Szerzetesi intézmények. In: A pécsi egyházmegye története I. A középkor évszázadai (1009–1543). Szerk.: Fedeles Tamás–Sarbak Gábor–Sümei József. Pécs, 2009. 337–417. p. (A továbbiakban: *Kiss–Sarbak*, 2009.) 388. p.

101 *Kisbán*, 1938. 171. p.

kegyurai. A jegyzék 8 fehér miseruhát, aranyat, egy velencei keresztet és hat képet említ. Ezek közül három ábrázolását is ismerjük: Szűz Mária, Keresztelő Szent János, valamint Péter és Pál apostolok.¹⁰² A szigetvári számadásokban 1561-ben Gyöntért és Tótfalut említik a bajcsi szerzetesek birtokaként. Ezeket 1563-ban Bács megyei Simonnak adták bérbe. A török adódefterekben a pálosok hajdani birtoklására utalva már mint Remetetótfalu jegyezték föl a települést.¹⁰³ 1617-ben Zaik János atyja Bajcs birtokainak bitorlása ellen tiltakozott.¹⁰⁴ 1697-ben és 1698-ban Mallesics rendfőnök kérésére a kolostorokhoz tartozó birtokokat összeírták, s ennek során 19 kolostort soroltak fel (köztük a bajcsi is).¹⁰⁵ A török kiűzése után a pálosok nem jelentkeztek a bajcsi kolostorért és a hozzá tartozó birtokokért az Új-szerzeményi Bizottság előtt. Ezért ezeket a területeket, melyeket Caprara császári tábornok kapott a felszabadító hadműveletekben szerzett érdemeiért adományul, Siklós várához csatolták. 1727-ben azonban a rend mégis jelentkezett birtokaiért, de ekkor már nem lehetett teljesíteni kérelmüket, melyet a Helytartótanács jogosnak ítélt meg, s így a mágocsi uradalmat kapták kárpótlásul.¹⁰⁶ 1721-ben még álltak a bajcsi Mindenszentek templomának romjai,¹⁰⁷ 1738 körül pedig egy feljegyzés tanúskodik a hajdani bajcsi monostorról, melyet 1542-ig létezőként

102 *Knapp*, 1994. 100. p.; *Patton*, 2009. A DAP Szentlőrinc címszó alatt közöl egy 1532-es, Terebesen készült listát a zavaros idők miatt a Homonnai-Drugeth család őrizetére bízott pálos kincsek jegyzékéről. Ebben több tárgyról megállapítható, hogy biztosan Bajcsról származik: Bajcsról egy teljesen aranyozott kehely, rajta Kanizsai Dorottya címere és egy fehér aranyozott kamuka kazula Bajcsról, velencei kereszttel, 6 képet tartalmaz: Szűz Máriát, Keresztelő Szent Jánost, a harmadik pedig Péter és Pál apostolokat (DAP II. 420–426. p. [948. sz.]). 1550-ben I. Ferdinánd király utasította a pálos rend kérésére a leleszi konventet, hogy a Homonnai Drugeth urakat az őrizetükre bízott, és az Ung megyei Jeszenő és Nevicke várában egykor Homonnai Drugeth János özvegyének, Krisztinának átadott pálos rendi kincsek ügyében idézze meg királyi bírói széke elé. A kincsek az óbudai (fejéregyházi), siklósi (bajcsi), ládi, diósgyőri, tokaji és néhány más, pl. szentlőrinci monostor egyházi felszerelését alkották az oklevelekkel együtt (DAP II. 426–427. p. [949. sz.]). Mivel I. Ferdinánd 1559-ben újra kérte a pálos kincsek visszaadását (DAP II. 427–428. p. [950. sz.]), feltehetően azok átadása nem történt meg rögtön, sőt még 1693-ban is Homonnai Zsigmond özvegye a kártérítés összegét ígéri a pálos kincsekért (DAP II. 428. p. [952. sz.]).

103 *Patton*, 2009.

104 *Patton*, 2009.

105 *Kisbán*, 1938. 319. p.

106 *Patton*, 2009.

107 DAP I. 5. p. (6. sz.)

ír le.¹⁰⁸ 1750-ben a bajcsi rendház iratainak jegyzékében megtalálható Kanizsai Dorottya adománya, illetve II. Lajos ebből az évből való megerősítő oklevele.¹⁰⁹ Tornyának romjai a XVIII. század végén még láthatóak voltak.¹¹⁰

A Gombáshegy és a Császárshegy közötti völgyekben a Kilissa-dűlőben 1900 körül kisebb ásatást végeztek. Ennek, valamint egy építészeti helyszíni vizsgálaton készült helyszínrajz alapján a kolostor helye meghatározható,¹¹¹ ám a régészeti terepbejárás nem tudta teljes bizonyossággal azonosítani a kolostor romjait.¹¹²

Kanizsai Dorottya adománya

Kanizsai Dorottya Bajcsához fűződő viszonyáról Gyöngyösi Gergely is tud. 1519 után Kanizsai Dorottya temetkezőhelyül kápolnát építtetett magának Vince pálos kőfaragó mesterrel a templom oldalához.¹¹³ Kőfaragó Vince készítette a fehéregyházi Boldogságos Szűz templomát és a szentlőrinci szentélyt és kolostort is.¹¹⁴

A Kanizsai Dorottya bajcsi adományát megerősítő nádori és királyi oklevél ugyan foglalkozik a birtok részletezésével, ám a végrendeletben említett tárgyakat nem részletezi. A pálosok a birtokjog biztosítására törekedtek. Természetesen a hagyományozott tárgyak sem lehettek érték nélküliek. Ugyanakkor az is igaz, hogy a pálosok igen nagy hangsúlyt fektettek a birtoklásra. A rend birtoklásában és gazdálkodásában a föld volt a döntő, illetve a mezőgazdasági művelésre alkalmas terület, még a késői időszakokban is, ezzel szemben a jellegzetesen koldulórendi adománytípusok (pl. városi ház) a legkésőbbi időkben is kisebb jelentő-

108 DAPI. 4. p. (5. sz.)

109 DAPI. 4. p. (4. sz.)

110 Rupp, 1870. 378. p.

111 Guzsik, 2003. 66. p.

112 Patton, 2009.

113 Kiss–Sarbak, 2009. 388. p.

114 *Eadem tempestate erant in ordine speciales artifices memoria digni. Frater Vincentus lapicida, in hac arte peritissimus, Deo devotus et ad ordinis utilitatem et profectum semper promptus et intentus, cuius arte et ingenio praefatum sanctuarium et alia ad effectum perducta sunt, et Alba Ecclesia Beatae Virginis consimilis pulchritudinis et decoris et alia aedificia in monasterio laudabiliter consummata. Ac etiam capellam pulcherrimam in monasterio Baych ad latus ecclesiae, quam magnifica domina Dorothea de Kanysa, relicta quondam Emerici de Peren palatini construi pro sua sepultura fecit, aliaque multa in aliis monasteriis fabricavit. (Vita Fratrum 170. p.; Gyöngyösi, 1998. 166. p.)*

séggel bírtak.¹¹⁵ Ha mégis rendelkezett a kolostor városi házzal, az a szőlőkhöz és a borkereskedelemhez kötődött, vagy jellemző módon inkább haszonbérbe adták, esetleg javadalmas házként használták.¹¹⁶ A bajcsi kolostorral kapcsolatban már említésre került a Siklóson, 1483-ban Mátyás király által adományozott ház. A tényleges pén zadomány az egész pálos gyakorlat során minimális. A malom, halastó és szőlő birtoktípusok kapcsán felmerül, hogy a kolostor használója vagy csupán üzemeltetője volt-e ezeknek. Általában megállapítható, hogy saját felhasználásra szánták (a malmoknál lehet a legjobban kételkedni ebben).¹¹⁷ A malmok a kolostornak jelentős bevételt jelentettek. A bajcsi kolostornak is egyidejűleg három malma volt.¹¹⁸ A pálos gazdálkodásban a szőlőknek kiemelt szerep jutott, a rend elismerése után az egyik legkorábbi, XXII. János pápa által adott kiváltságuk, hogy mentesültek a saját maguk által művelt szőlők után a dézsma fizetése alól. I. Lajos 1357-ben kiváltságot adott a pálosoknak: a maguk által ültetett szőlők után mentesültek a kilenced fizetése alól.¹¹⁹

A bajcsi kolostor birtokairól csak töredékes kép alakítható ki. Az 1281 körüli alapítólevél alapján meghatározható a körzet, ahol birtokai feküdtek. A kolostor körül nagyobb terület volt, itt lehettek a kertek, többi földjük Kisharsány közelében feküdt. Az 1410-es oklevélből tudjuk, hogy birtokaik határosak voltak a tótfalusi és kisharsányi Garai birtokkal. Egy 1514-ben keletkezett oklevél részletesen ismerteti, hogy mely szolgáltatásokkal tartoztak a tótfalusi jobbágyok a kolostornak.¹²⁰ Eszerint a bajcsi pálosoknak birtokaik voltak Tótfaluban, ahol a földjeiket művelő jobbágyok éltek, akik föld- és szőlőműveléssel foglalkoztak. 1525-ben Kanizsai Dorottya tovább gyarapította az ingatlanok számát, ugyanis misealapítványként a szerzeteseknek adta Vék birtokát. Valószínű, hogy a környékbeli, különböző tulajdonosokhoz tartozó falvakban kisebb földek is a szerzetesek kezében voltak, ill. kisebb, szétszórtan fekvő adományokkal is rendelkeztek.¹²¹

115 Guzsik, 2003. 186. p.

116 F. Romhányi Beatrix: A lelkiek a földiek nélkül nem tarthatók fenn. Pálos gazdálkodás a középkorban. Bp., 2010. (A továbbiakban: *Romhányi*, 2010.) 42. p.

117 Guzsik, 2003. 186. p.

118 Romhányi, 2010. 77–78. p.

119 Romhányi, 2010. 55. p.

120 DL 22646.

121 Knapp, 1994. 90. p.

Az alapítás idejéből származó adatok arra utalnak,¹²² hogy a bajcsi kolostornak akkor még nem volt malma. Ebből az időből csupán malomhelyekről tudunk,¹²³ a Nagyfaluban (1394) és Győrösön (1472) birtokolt malmok csak később tűnnek fel a forrásokban.¹²⁴ Réjtük sem volt, csak két kocsi haszonvételük egy rétről. 1410-ben a domb azon oldalát, amelyen a kolostor állt, szőlőművelésre használták, de a művelés módjáról nem lehet tudni.¹²⁵ 1514-ben a kolostor perjele részletesen leírta a kolostor tótfalui földjein dolgozó népek szolgáltatási kötelezettségeit, de malmok és rétek nem fordulnak elő benne.¹²⁶ A Kanizsai Dorottya-féle adomány részletezi a birtoktípusokat, de sajnos konkrétumokat nem mond: *Egész, Baranya megyében levő és birtokolt Véknek nevezett birtokát egyszersmind összes akármennyi hasznával és tartozékaival, akármelyik földjével, ti. művelt és műveletlen szántóföldjeivel, mezőivel, rékjeivel, legelőivel, rónáival, szénás szérűivel, erdeivel, berkeivel, hegyeivel, völgyeivel, szőlőshegyeivel és szőlőseivel, hegyfokaival, vizeivel, folyóival, halastavaival és halászó vizeivel, patakjaival, malmaival és ugyanazon helyeivel, általában tehát akármelyik hasznával és tartozékával...*¹²⁷

A lelki üdvért elmondandó könyörgések — amelyek fejében adományozta Kanizsai Dorottya a bajcsi kolostornak a birtokot — részletes felsorolása mind a végrendeletben, mind a megerősítő oklevelekben megtalálható: a végrendeletben a kolostorral kapcsolatos rész elején, az oklevelekben a birtoktípusok felsorolása után. Dorottya heti hét misét rendelt megtartani. Vasárnap a saját vasárnapit vagy pedig a Szentháromsághoz három *oratiót* (a megerősítő oklevelekben *collectát*):

122 DF 265927

123 Knapp, 1994. 99. p.

124 Romhányi, 2010. 146. p.

125 Knapp, 1994. 99. p.

126 Pénzbeli kötelezettségük mellett — egy aranyforint egy évben, melyet Szent Márton napjáig kellett megfizetni — különböző állatokat (pl. karácsonykor és Kisboldogasszony napján 1-1 csirkét, húsvétkor 1 bárányt) is kötelesek voltak adni. Az oklevél megkülönbözteti azokat a jobbágyságokat, akiknek volt igavonó állatuk és kocsijuk azoktól, akiknek nem (tehát ilyenek is voltak Tótfaluban). A jobbágyságoknak évente három napot kellett szántani állataikkal és egész családjukkal a monostor saját kezelésű földjén, és ugyanennyit kellett dolgozni szőlőművelés és szüret idején. Az első szántási nap tavasszal volt, a második nyáron — a gypszegek földön —, a harmadik pedig ősszel. Ezek az adatok háromnyomásos földművelésre utalnak. A jobbágyságoknak volt fuvarozási kötelezettségük is, az állatokat és szerzetesi javakat oda kellett szállítaniuk, ahová a bajcsi testvérek akarták. Karácsonykor pedig egy szekér fát kellett a környező erdőkből a kolostorba vinni. A colonusok szorosabban kapcsolódtak a kolostor életéhez, ők a szerzetesekkel együttbőjtöltek. (DL 22646; Knapp, 1994. 99–100. p.; Patton, 2009.)

127 DL 24153

az első ezé a napé, a második az Egy és Oszthatatlan Szentháromsághoz, a harmadik pedig a „Deus qui vivorum”.¹²⁸ A vasárnapi mise a Szentháromságé volt. Középkori felfogás szerint vasárnap a tisztító tűzben szenvedő lelkek is pihenhettek, ezért vasárnap nem volt szokás gyászmisét tartatni.¹²⁹ Dorottya hétfőn, amíg élete tart, a bűnösökért, halála után pedig a halottakért rendelt el *oratiót* a saját imákkal és a „Fidelium Deus”-szal.¹³⁰ A hétfő az akkori szokások szerint a halottaké.¹³¹ Kedden Szűz Mária anyja, Szent Anna tiszteletére kérte a könyörgést *collectákkal*: először Szent Anna saját *collectája*, a második Szent Dorottyaé, a harmadik a „Deus qui vivorum”. Míg sokan kedden celebráltattak gyászmisét, a „kedd asszonya” Szent Anna volt, a hagyomány szerint ugyanis nemcsak keddi napon fogantatott, de ő maga és Szűz Mária is ezen a napon született.¹³² A végrendelet szerint szerdán szülei lelkének üdvözüléséért imádkozzanak a saját *oratióval* és a „Fidelium Deus”-szal (a megerősítő oklevélben *collectával*). A szerdán szokásos Szent József tisztelete csak a XVII. századtól kezdett állandóvá válni, a középkorban számos más szent tisztelete figyelhető meg.¹³³ Dorottya csütörtökön Krisztus szent testéért szóló saját *oratiót* kért, illetve I. Remete Szent Pálét és a „Deus qui vivorum”-ot. Krisztus szent testének csütörtöki tisztelete az Utolsó vacsorához kapcsolódik.¹³⁴ Pénteken az Úr szenvedéséért három *collectával* szólnak: csak a sajátjával, Szűz Mária mennybemeneteléről szólóval és a „Deus qui vivorum”-mal. A pénteki mise Krisztus kinszenvedésének emlékéé volt.¹³⁵

128 *Omnipotens sempiterna Deus, qui vivorum dominaris simul et mortuorum, omniumque miseris, quos tuos fide et opere futuros esse praeoscis: te supplices exoramus; ut, pro quibus effundere preces decrevimus, quosque vel praesens saeculum adhuc in carne retinet vel futurum iam exuto corpore susceperit, intercedentibus omnibus Sanctis tuis, pietatis tuae clementia, omnium delictorum suorum veniam consequantur.* (Köszönöm Érszegi Gézának, hogy felhívta ezen oratóra a figyelmemet.)

129 Pásztor, 2000. 84–85. p.

130 *Fidelium Deus omnium Conditor et Redemptor, animabus famulorum famularumque tuarum remissionem cunctorum tribue peccatorum; ut indulgentiam, quam semper optaverunt, piis supplicationibus consequatur.*

131 Pásztor, 2000. 84–85. p., 90. p. A halottakért végzett hétfői mise egyébként a német városi lakosság körében a német városok gyakorlatát követte (S. Jónás Ilona: A XV. századi konfraternitások. In: Ministerio. Nemzetközi történetész konferencia előadásai. 1995. május 24–26. Szerk. Bárdos István–Beke Margit. Esztergom, 1998. 233. p.).

132 Pásztor, 2000. 86. p.

133 Pásztor, 2000. 86. p.

134 Pásztor, 2000. 86. p.

135 Pásztor, 2000. 87. p.

Szombaton Szűz Máriához három összekapcsolt *oratio*jával könyörögjenek: a sajátjával, a Szentlélekhez szólóval és a „Deus qui vivorum”-mal. Temesvári Pelbárt szerint három oka van, hogy a szombat Szűz Mária tiszteletének szenteltetett. Egyrészt Szűz Mária fájdalom és közvetítő szerepe miatt, másrészt hitének állhatatossága miatt (szombaton ő nem ingott meg a tanítványokkal ellentétben), harmadrészt a konstantinápolyi ún. Hodégetria Mária-kép ezen a napon tett csodát.¹³⁶ A nagy nyugati rendek a Mária-kultuszban élen jártak. A pálosok számára is fontos volt Szűz Mária: hétköznapi és szombati zsoltosza szövege megtalálható a pálos breviáriumban, melynek magyar nyelvű fordítása is készült Kinizsi Pál felesége, Magyar Benigna számára. Az ünnepi Mária misék mellett nyolc votív mise is Máriát dicséri.¹³⁷

A végrendeletben Dorottya azt is elrendelte, hogy egy évig minden pénteken énekes misét tartsanak lelke könnyítésére, mely célból 52 régi — azaz pénzrontás előtti — forintot hagyott.

Dorottya különféle tárgyakat is hagyott a kolostor oltárai számára. Mivel az épületnek ma már romjai sem állnak, ezért ez az oklevél különösen fontos, ha részleteit kívánjuk megismerni. A templomban levő „nagy oltárnak” (főoltár) — az Úrkoporsónak — különböző textileket takarónak és párnát adományozott, kiemelve, hogy a nagypénteki feldíszítéshez szánja ezeket. A végrendeletben külön címszó alatt emlékezett meg egy kápolnáról, amely feltehetően azonos azzal, amelyet Dorottya kérésére Vince kőfaragóval épített, sajnos titulusát nem jelölte meg. Három oltárral rendelkezett — ebből az egyik volt a főoltár –, és kórus is tartozott hozzá.

A felsorolt tárgyak közül valószínűleg némelyik a már említett szentlőrinci listába került, bár hangsúlyozni kell, hogy a biztosan Bajcsról származó tárgyak száma csekély lehetett ebben a kimutatásban. Valószínűsíthető, hogy a származási hely nélküli tárgyak között is előfordulhattak Dorottya adományai.¹³⁸

A ruházattal kapcsolatos tárgyak mindegyike egyházi rendeltetésű, ami nem meglepő, mivel egyházi intézmény a kedvezményezett, ahogyan a végrendelet többi részének ismeretében az sem, hogy nincs olyan ruhadarab sem, melyet átalakításra hagyna a bajcsi pálosoknak, hiszen világi ruháit más célra szánta.

136 Pásztor, 2000. 87. p.

137 Török József: A magyar pálosrend liturgiájának forrásai, kialakulása és főbb sajátosságai (1225–1600). Bp., 1977. 170–171. p.

138 A listát és a végrendeletben szereplő tárgyakat összehasonlítva biztosan megegyezőt nem talál-tam. (Ld. 102. lábjegyzet.)

Az egyéb használati tárgyak is az előbb megfigyelt tendenciát mutatják, minden egyes darab a liturgia bemutatásához szükséges kellék. Ezek: kazula, oltárterítő, szőnyeg, köpeny, dalmatika, terítő, atlaszszalag, humerálé, alba, pendulum, vánkös és kárpit a falra, illetve gyertyatartó, ampulla (ez mindig párban fordul elő), kehely, kereszt, szenteltvíztartó és szenteltvízhintő, füstölő és táblakép.

Sokféle anyag előfordul a végrendeletben, a fémtárgyak mind ezüstből készültek, egyikük aranyozott volt. A textilek gyakran arannyal átszőttek. Közös jellemzőjük, hogy a vászon kivételével mind drága anyag (damaszt, bársony, bíbor, atlasz, tafota). Az egyházi vonatkozás miatt nem meglepő a vörös szín nagy aránya sem (ide tartozik a meggyiszínű is), de megemlítendő, hogy emellett többféle szín feltűnik. A zöld, fehér, fekete szinte hasonló arányban fordulnak elő, de a manapság lilaként azonosított szederjes is megtalálható. (A zöld szintén nem rendkívüli, hiszen ez az egyházi gyakorlatban hétköznapi színeként jelenik meg.) A viseleti darabok díszítésénél a velencei kereszt a leggyakoribb — összesen hét esetben¹³⁹ —, ill. a gyöngyökkel való kivarrás. Kétszer előfordul fodros aranyszálal tartalmazó anyag is.

Két esetben tudjuk meg a tárgyak súlyát. Az oltárnak hagyott darabok között két nagyobb gyertyatartó 27,5 márkát nyomott, míg egy nagy aranyozott ezüst kereszt 22,5 márkát és 5 fontot.¹⁴⁰

A tárgyak méretét néhány esetben említi: kis kereszt, nagy kereszt, nagy gyertyatartó. Két ezüst gyertyatartó olasz vagy francia formára készült, kettő pedig útravaló, ezek minden bizonnyal kisebbek. A díszítések témája — ahol szó van róla — egyházi. Az egyik fekete bársony kazulán a teljesen aranyozott keresztben a feltámadás képe található. Egy másik fodros aranyszálal teljesen arany köpeny tartozéka egy gyöngyös pendulum, melyben a Szűz képe látható. Az oltárkép — mely a valpói várból, azaz valószínűleg a várkápolnából származik — Szűz Máriát ábrázolja, de ezenfelül nem tudunk róla pontosabban. A kápolnának hagyott falikárpit díszítése jobban azonosítható, mert azt a bibliai történetet ábrázolta, amikor Jézus megváltja a házasságtörő asszonyt.¹⁴¹ A kápolna három oltárára hagyott oltárterítők között van három fekete tafota, melyről megtudjuk, hogy festőművész által aranyozott, de a mintáról nem esik szó.

139 Emellett velencei pendulum is kiténik. Kérdés, hogy ez a jelző csak a származási helyet jelöli-e, vagy esetleg valamilyen díszítési módra is utal.

140 Budai mértékegységek szerint számolva: 6,75 kg; illetve 5,68 kg.

141 Ld. Ján. 8,1–11.

Összegzésül megállapítható, hogy Kanizsai Dorottya hagyatékában jelentős szerepet kapott a bajcsi pálos kolostor. Ennek magyarázata a kolostor közelsége egykori lakhelyéhez, Siklóshoz, illetve azon kívánsága, hogy ott temessék el, mely célból kápolnát is építtetett a templomhoz. A jelentős földadomány mellett értékes tárgyakat is hagyott. Bár a gazdag adományozás nem ritka a korban, főleg ha Kanizsai Dorottya társadalmi rangját is figyelembe vesszük, de a végrendelet jelentőségét növeli, hogy nem csak az abban szereplő tárgyak, hanem még az épületek sem maradtak fenn a török kor viszontagságainak köszönhetően, tehát számos esetben csak a végrendeletre és a két oklevélre támaszkodva vizsgálhatók.

Függelék

1.

1525. december 8.

Kanizsai Dorottya, Geréb Péter és Perényi Imre nádorok özvegye végrendeletének részlete, mely a bajcsi pálosoknak tett adományokkal foglalkozik. Először megadja, hogy milyen miséket és imádságokat kell mondani a pálosokra hagyott véki birtok és tartozékainak fejében, majd a kolostorra hagyott tárgyakat részletezi. Külön bekezdést kapott egy szentély.

A végrendelet a bevezetéssel kezdődik, ezt követi a Dorottya halála után tartandó emlékmisék pontos leírása. A következő rész a különböző egyházi intézményeknek (bajcsi Mindenszentek pálos kolostor, valpói Szent László várkápolna, neuburgi Szent Lipót templom, füzitői Szűz Mária templom, bátai Szent Vér egyház, valpói Szent Farkas templom) szánt adományokat taglalja. Ezt követi az atyafiakról való gondoskodás (a nővéreinek nevezett Stubenberg Erzsébet és Eufémia), majd a tágabb családról és a szolgálókról (Henyey Bernát valpói várnagy, Macskássy László, Dorottya udvarmesterasszony, Pozsgai Anna, Csikó Magdolna, Barai Dóra, Bosnyák Krisztina, Pozsgay Katus, Török Mária, Csikó Barbara, Székely Jusztina és Sztremley Palkó, Buday Miklós, két Sárkándy, Kis Ferenc, Kis Tamás, Székely Boldizsár, Székely András, Péterfalvi Demjén, Jancsi, Zoli apródok és Porkoláb Gáspár, Nagyabajóti Kis Bálint, Éliás Ambrus, Szőlőssy Ferenc diákok). A végrendelet utolsó egységében adósságairól ad számot Dorottya.

Egyszerű, korabeli másolat, papíron. Österreichisches Staatsarchiv, Finanz- und Hofkammerarchiv (Wien), Hoffinanz: Ungarn, Rote I B, fol. (kézi számozás:) 220, 223v–226r, (gépi számozás:) 235, 238v–241r. (DF 286 364). A 18 fölióra terjedő iratot Takáts

Sándor dolgozta fel. Könyvében utal az eredeti példányra,¹⁴² azonban ez eddig nem került elő.¹⁴³

Fol. 219r.

1525

Testamenti domine Dorothe Kanÿsaÿ libellus

Fol. 220r.

1525

Nos Dorothea de Kanÿsa condam regni Hungarie palatina dum sepius animo revolvissimus tum boni Dei tum matris sue Virginis quamplurima in nos merita usque adeo collata, ut de condicione puppillari bis ad honorem dignitatemque palatine pervenerimus, tum mortem omnibus partim necessario obtinendam partim commemoracionem animi defiximus eo tempore testame-
tum nostrum (quo anime nostre bene consuleteque esse posset dispositum) condere dum altissimus Dominus nobis et animum liberum et corpus sanum prestitisset, quo hoc nostro proposito disposito securius tandem divine maiestati ac intemerate matri eius de omnibus donis suis in nos collatis atque impensis gratias quantumvis indignas haberemus. Itaque primum omnium anima nostra sue sancte deitati patrocínioque gloriose virginis Marie corpore vero nostro tanquam peccatricis terre ipse commendatis. Isto ipso die festi Concepcionis sacratissime virginis Marie¹⁴⁴ de omnibus rebus nostris per altissimum Deum nobis creditis (ut premissum est) corpore menteque sanis existentibus tale condidimus testamentum. In nomine patris et filii et spiritus sancti. Amen.¹⁴⁵

Fol. 223v.

De rebus ecclesiis legatis

142 *Takáts*, 1926. 85. p. 52. jz.

143 A szövegkiadás Érszegi Géza útmutatása szerint készült (*Érszegi Géza*: Paleográfia. In: A történelem segéd tudományai. Szerk.: Bertényi Iván. Bp., 2001. 105–107. p.).

144 December 8.

145 Kihagytam a 220r–223r (kézi számozás), 235r–238r (gépi számozás) lapokon levő szövegeket. A jövőben a teljes végrendeletet szeretném publikálni.

Quia autem nos inter alios regularium ordines huic religioni heremitico, videlicet Sancti Pauli primi heremite semper devote fuimus fratribusque eiusdem ordinis, in quibus nostre possibilitatis fuit viventes subvenimus, propterea volvimus ut et post mortem nostram ipsi fratres heremite pro refrigerio anime nostre nobis per nostra merita in ipsos collata perpetuo astrigantur eisque fratribus in claustro de Baych commorantibus sicuti totalem possessionem nostram Week¹⁴⁶ simul cum universis pertinentiis utilitatibusque quibuslibet ad eandem de iure et ab antiquo debentibus in vita nostra pacifice perpetuo possidendam contullimus. Ita<que> eandem possessionem Week modo prescripto eisdem fratribus pacifice libereque possidendam perpetuo testamentaliter legamus ita, ut idem fratres heremite in sacello nostro in latere eiusdem ecclesie ad honorem <...> constructo perpetue teneantur ratione proventuum dicte possessionis Week pro anime nostre refrigerio singulis septimanis singulas septem missas celebrare. Prima missarum esse debet die Dominico, utpote propria ipsius diei Dominice vel autem de Sancte Trinitatis cum tribus oracionibus: prima eiusdem diei, secunda Sancte atque Individue Trinitatis, tertia 'Deus qui vivorum'. Feria secunda vita nostra durante pro peccatis, post obitum autem nostrum pro defunctis cum oracionibus, propria scilicet et 'Fidelium Deus'. Feria tertia ad honorem Beatissime Anne matris Marie cum collectis: prima scilicet propria, secunda Beate Dorothee, tertia 'Deus qui vivorum'. Feria quarta pro refrigerio animarum parentum nostrorum cum propria ac 'Fidelium Deus etc.' oracionibus. Feria quinta de sacratissimo corpore Christi cum propria et Beati Pauli primi heremite ac 'Deus qui vivorum' oracionibus. Feria sexta de passione Domini cum tribus collectis: puta propria, Assumpcionis Beate Marie Virginis ac 'Deus qui vivorum'. Die sabbati de Beatissima Maria Virgine tribus oracionibus annexis: prima scilicet propria et Spiritus Sancti ac 'Deus qui vivorum', secundum quod clarius specialiusque in litteris superinde confectis atque emanatis est expressum et specificatum.

Item eisdem fratribus claustrum de Baych, ut infra spacium unius anni singulis feriis sextis legant unum psalterium, in alleviacionem anime nostre legamus in antiqua pecunia florenorum 52.

146 Vék (Baranya megye): a 15. században Bodolyához tartozott, ami a valpói vár tartozéka (*Csánki Dezső*: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában II. Bp., 1894. [A továbbiakban: *Csánki II.*] 535. p.) Nem Bajcs közelében feküdt, hanem sokkal délebbre, ma már horvát területen, Csabagát és Bodolya között a Karasica partján. A Mays nemzetségbeliek birtokaként már 1215-ben említik ezt a települést, ma helynévként él csupán Baranyabántól északkeletre (Remetin Veka), illetve Kisfalud mellett (Veka). Bodolya Mohácstól délre található, a 13. század végén Véki Pál fiaié volt. (*Patton*, 2009.)

Fol. 224r.

Item ad eandem ecclesiam claustrum de Baych legamus casulam unam de rubeo deaurato veluto, in qua est crux gemmata, ac humerale gemmatum una cum alba et ceteris attinenciis.

Item duas dalmaticas de purpura¹⁴⁷ rubea iterum simul cum albis et ceteras ad eas pertinentibus.

Item casulam de deaurato damasco albo, per cuius medium est crux gemmata iterum simul cum omnibus attinenciis.

Item duas dalmaticas de albo damasco simul cum omnibus attinenciis eidem ecclesie claustrum Baych legamus.

Item casulam de rubeo damasco in aurifilo crispato¹⁴⁸ contextam, in cuius medio est crux Veneciana similiter cum omnibus attinenciis.

Item casulam de deaurato rubeo veluto, in cuius medio est crux Veneciana inserta, iterum cum omnibus attinenciis.

Item casulam veluti rubei non deaurati flore tamen elevato, in cuius medio crucem Venecianam aspicias, iterum cum omnibus attinenciis.

Item casulam de purpura viridi non deaurata, in cuius averso est crux Veneciana sartita, iterum cum omnibus attinenciis eidem ecclesie claustrum de Baych legamus.

Fol. 224v.

Item casulam de nigro veluto non deaurato, in cuius medio est crux Veneciana, una cum omnibus attinenciis eidem ecclesie legamus.

Item casulam alteram de nigro veluto, in cuius medio est crux deaurata per totum in effigie resurrectionis Domini, simul cum attinenciis.

Item casulam de rubeo damasco deaurato, in averso crux est Veneciana, iterum cum omnibus attinenciis.

Item casulam brunaticam¹⁴⁹ zederýes de veluto, in cuius medio est crux Venetiana, similiter cum universis attinenciis.

147 Purpura = bársony (Calepinus Latin-magyar szótára 1585-ből. Jakubovich Emil és Sági István közreműködésével sajtó alá rendezte Melich János. Bp., 1912. [A továbbiakban: *Calepinus*, 1912.] 262. p.)

148 Crispatus = fodorgatott (*Szamota István–Zolnai Gyula*: Magyar oklevél-szótár. Régi oklevelekben és egyéb iratokban előforduló magyar szók gyűjteménye. Bp., 1902–1906. [A továbbiakban: *Szamota–Zolnai*, 1902–1906.] 249. p.); = túlfinomított (*Bartal Antal*: Glossarium mediae et infimae latinitatis Regni Hungariae. Bp., 1984. [A továbbiakban: *Bartal*, 1984.] 182. p.).

149 Barna, szürke (*Bartal*, 1984. 84. p.)

Item cappam unam per totum auream de crispanti aurifilo contextam simul cum pendula gemmata, in qua effigiata est Virgo natum in ulnis complexa, legamus eidem ecclesie claustrum de Baych.

Item cappam alteram de rubeo veluto non deaurato in parte adversa segmento tracti auri compositam una cum pendula Veneciana.

Item cappam terciam de damasco albo non deaurato simul cum pendula Veneciana eidem ecclesie de Baych legamus.

Item ad magnum altare in eadem ecclesia constructum legamus unum altaris indumentum de damasco rubeo deaurato factum.

Item ad idem altare legamus alterum indumentum de damasco albo non deaurato dispositum.

Fol. 225r.

Item ad idem altare magnum legamus duo candelabra argentea in forma Italica seu Francorum fabrefacta. Continentur ***¹⁵⁰

Item ad idem altare legamus alia duo candelabra itineraria argentea cum minori cruce. Continentur ***

Item pro die magne ferie sexte eidem ecclesie legamus velutum Merasini coloris¹⁵¹ cum tracto aureo discriminatum ad tegumentum sepulcri Dominici sartitum una cum carbasso¹⁵² circumcirca ipsum sepulcrum convolvende simul cum cussino viridis damasci in eodem sepulcro ac atalasium discolorem quattuor liciorum latitudine sub corpore Dominico sternere debentem. Item unum tapetum mediocre, quod sterni sub ipso sepulcro Dominico debebit.

Fol. 225v.

Sacello ad honorem <...>

Ad magnum altare sacelli nostri legamus unum indumentum altaris de atalasio rubeo deaurato factum.

Item ad secundum altare eiusdem sacelli legamus unum indumentum altaris de damasco albo non deaurato compositum cum royth deaurato.

Item ad idem secundum altare legamus tabulam, que est in choro castri nostri Walpo¹⁵³, in qua est depicta imago Virginis Marie.

150 *** = *A súly kimaradt.* (A továbbiakban is.)

151 Barna (*Bartal*, 1984. 417. p.). Mëggy-szín = dunkelrot (*Szamota-Zolnai*, 1902–1906. 633. p.)

152 Vékony (vitorla) vászon (*Calepinus*, 1912. 35. p.)

153 Valpó vár (Baranya megye): 1481-ben kapja Vingárti Geréb Péter Mátyás királytól, a továbbiakban is a Gerébek tulajdona, amíg Kanizsai Dorottya megörökli (*Csánki II.* 459. p.)

Item ad tria altaria eiusdem sacelli legamus tria indumenta altaris de purpuris viridi ac rubea alternatim sartitis facta pro cottidiano indumento.

Item ad illa eadem tria altaria legamus tria indumenta de nigro thaphota per artem pictoriam deaurata.

Item ad eadem tria altaria tres calices, tria paria ampularum, campanam unam argenteam ac duo candelabra maiora, in quibus candelabris continentur marcarum¹⁵⁴ 27,5 ac unam magnam crucem argenteam deauratam, in qua sunt marcarum 22,5, ponderum¹⁵⁵ 5.

Item ad eadem tria altaria legamus tria tapecia nova in eorum altarium suppedaneis sternenda.

Fol. 226r.

Item eidem sacello legamus cappam unam de nigro atalasio factam cum pendula Veneciana.

Item eidem sacello legamus unum conservatorium seu gestatorium aque benedictae una cum aspersorio. Continentur ***

Item legamus unum turribulum argenteum. Continentur ***

Item legamus ad chorum seu statum eiusdem sacelli duo tapecia viridea.

Item ad parietem eiusdem sacelli legamus auleum sive cortinam in effigie Salvatoris salvantis peccatricem mulierem per Iudeos adulterii accusatam.

2.

Buda, 1525. május 24.

Báthori István nádor megerősíti Kanizsai Dorottya, Perényi Imre nádor özvegyének végrendeletében tett adományát a bajcsi pálosoknak. Ennek értelmében örökre megkapják Dorottya Vék nevű birtokát annak minden tartozékával és hasznával együtt a jövőben mindennap tartandó misék és imádságok fejében.

154 A márka súlymértékegység, a 14. századtól a törvényes magyar súly a budai márka lett. Hóman szerint: 1 budai márka = 24,55 dkg. *Bogdán István*: Magyarországi ür-, térfogat-, súly- és darabmértékek 1874-ig. Bp., 1991. (A továbbiakban: *Bogdán*, 1991.) 454. p.

155 Jelentése: nehezék. Súlymértékegység. Az uncia magyar megfelelője. Három alegysége volt: bécsi (3,4737 dkg a 16. század végéig), budai (3,0695 dkg 1405–1686-ig), pozsonyi (3,4875 dkg 1854-ig). (*Bogdán*, 1991. 459. p.)

Hártya, zöld-sárga-lila selyemzsinóron viszonylag ép függőpecsét. Jobb alsó sarkában a felhajtás (plica) alatt: Ellywelgj.¹⁵⁶ DL 24152 (Acta Paulinorum, Bajcs 2 1). II. Lajos király 1525. június 11-én kelt átírása: DL 24153 (Acta Paulinorum, Bajcs 2 2).

Nos, Stephanus de Bathor regni Hungarie palatinus et iudex Comanorum etc. memorie commendamus tenore presencium significantes, quibus expedit, universis, quod generosa ac magnifica domina Dorothea de Kanysa spectabilis ac magnifici quondam domini Emerici de Peren eiusdem regni Hungarie palatini etc. relicta coram nobis personaliter constituta onera et quelibet gravamina cunctorum fratrum, proximorum et consanguineorum suorum, quos infranotandum tangeret seu tangere posset negocium quomodolibet in futurum, super se assumens ac recipiens, sponte et libere confessa est et retulit in hunc modum,

quomodo ipsa attenta presentis vite mutabilitate res ac bona sua temporalia in celestem thesaurum commutare satagens ob eam singularem spem ac devocionem, quam erga beatum patrem Paulum primum heremitam gereret et haberet, sana ac matura intra se prehabita deliberacione totalem possessionem suam Week vocatam in comitatu de Baronia existentem habitam simul cum cunctis suis utilitatibus et pertinenciis quibuslibet, terris scilicet arabilibus cultis et incultis, agris, pratis, pascuis, campis, fenetis, silvis, nemoribus, montibus, vallibus, vineis vinearumque promontoriis, aquis, fluviis, piscinis, piscaturis aquarumque decursibus, molendinis et eorundem locis, generaliter vero quarumlibet utilitatum et pertinenciarum suarum integritatibus quovis nominis vocabulo vocitatis ad eandem de iure et ab antiquo spectantibus et pertinere debentibus claustro religiosorum fratrum heremitarum ordinis ipsius beati patris Pauli primi heremite in predio Baych vocato in comitatu de Baronia existenti fundato consequenterque fratribus in eodem claustro Deo iugiter famulantibus pro sua ac suorum omnium salute in perpetuam missarum infra declarandarum celebracionem dedisset, donasset et ascripsisset eo modo,

quod prefati fratres dicti ordinis Beati Pauli primi heremite et alii in prescripto claustro pro tempore degentes singulis ebdomadis singulas septem missas, utpote diebus Dominicis iuxta cursum temporis de die celebrandas cum tribus collectis:

156 Ellyevölgyi János Bónis szerint a Jagelló-kori jogászság egyik legnagyobb alakja volt. Családjaé a 15. század derekától a Somogy megyei Ellyevölgye (Illyemindszent) és még néhány Körös megyei birtok. Az 1480-as évek közepén talán már a személynöki irodában dolgozott, 1498 elején a személyes jelenlét bíróságának egyik ítélőmestere. 1504 és 1525 között nádori ítélőmester. Mohács után nyoma veszett. Neve a kancelláriai jegyzetekben: „Ellygy”. (Bónis, 1971. 359–360. p., 368. p.)

prima scilicet propria ipsius diei Dominice, secunda Sancte et Individue Trinitatis ac tertia ‘Deus qui vivorum etc.’, deinde feriis secundis durante vita prefate domine Dorothee pro peccatis, post obitum vero eiusdem domine Dorothee pro defunctis cum oracionibus, propria scilicet et ‘fidelium Deus etc.’, preterea diebus ferie tercie ad honorem et gloriosum nomen Beatissime Anne matris Deipare Marie cum tribus: prima propria, secunda Beate Dorothee ac pro conclusione ‘Deus qui vivorum’, ceterum feriis quartis pro refrigerio animarum parentum ipsius domine Dorothee cum propria ac ‘fidelium Deus etc.’ collectis, item feriis quintis de Corpore Cristi cum propria ac Beati Pauli primi heremite et ‘Deus qui vivorum etc.’ oracionibus diebus, postea ferie sexte de passione Domini cum tribus, puta propria Assumpcionis Beatissime Virginis ac ‘Deus qui vivorum’ collectis, tandem vero sabbatis diebus de Beatissima Virgine Maria cum tribus, propria scilicet prima, secunda Sancti Spiritus et tertia ‘Deus qui vivorum etc.’ oracionibus missas celebrare easque solemniter cantando divinam rem semper peragere debeant et teneantur,

immo dedit, donavit et ascripsit iure perpetuo et irrevocabiliter tenendam, possidendam pariter et habendam nullum ius nullamve iuris ac dominii proprietatem in eadem possessione Week sibi ipsis per amplius reservando, sed totum et omne ius suum omnemque iuris ac dominii proprietatem, quod et quam in pretacta possessione sua hactenus qualitercumque habuisset aut se vel suos successores habere speraret quomodolibet in futurum, in prenomiatum claustrum consequenterque conventum fratrum heremitarum prenotatorum pleno iure transferendo harum nostrarum sigillo nostro impendenti communitarum vigore et testimonio litterarum mediante. Datum Bude, in profesto Ascensionis Domini, anno eiusdem millesimo quingentesimo vigesimo quinto.

3.

Buda, 1525. június 11.

II. Lajos király átírja Báthori István nádor 1525. május 24-i oklevelét, amelyben az megerősíti Kanizsai Dorottya, Perényi Imre nádor özvegyének végrendeletében tett adományát a bajcsi pálosoknak. Ennek értelmében örökké megkapják Dorottya Vék nevű birtokát annak minden tartozékával és hasznával együtt a jövőben mindennap tartandó misék és imádságok fejében.

Hártya, sárga-fehér-kék selyemzsinóron függőpecsét. Bal alsó sarkában: Ludovicus rex manu propria. DL 24153 (Acta Paulinorum, Bajcs 2 1).

Nos, Ludovicus Dei gracia rex Hungarie et Bohemie etc. memorie commendamus tenore presencium significantes, quibus expedit, universis, quod pro parte et in personis religiosorum fratrum heremitarum ordinis Beati Pauli primi heremite in clauistro Baych constructo degencium exhibite sunt coram nobis et producte quedam littere spectabilis et magnifici Stephani de Bathor huius regni nostri Hungarie palatini in pargameno privilegialiter confecte et sigillo eiusdem Stephani pendenti munita,

quibus mediantibus generosa domina Dorothea de Kanÿsa spectabilis et magnifici quondam Emerici de Peren prefati regni nostri Hungarie palatini etc. relicta pro refrigerio anime sue totalem possessionem suam Wek vocatam in comitatu de Baronÿa existentem habitam simul cum cunctis suis utilitatibus et pertinentiis quibuslibet in perpetuam elemosinam clauistro prefatorum fratrum heremitarum ordinis Beati Pauli consequenterque fratribus in eodem clauistro Deo famulantibus sub condicionibus litteris in eisdem expressis in perpetuum donasse, dedisse et prescripisse dinoscebatur supplicatumque extitit maiestati nostre nominibus et in personis prefatorum fratrum heremitarum humiliter, ut prescriptas litteras ac omnia et singula in eis contenta ratas, gratas et accepta habentes litterisque nostris privilegialibus de verbo ad verbum inseri faciendo premissis perpetualibus dacioni, donacioni et inscriptioni aliisque omnibus et singulis intendere earundem litterarum clarius contentis nostrum regium consensum prebere dignaremur benivolum pariter et assensum, quarum quidem litterarum tenor talis est:

Következik Bátori István nádor 1525. május 24-i oklevele. (Ld. a 2. szám alatt!)

Nos igitur premissa supplicatione pro parte prefatorum fratrum nostre modo, quo supra, porrecta maiestati regia benignitate exaudita et clementer admissa prescriptas litteras dicti Stephani de Bathor non abrasas, non cancellatas, nec in aliqua sui parte suspectas, sed omni prorsus vicio et suspicione carentes presentibusque litteris nostris privilegialibus verbotenus sine diminucione et augmento aliquali insertas, quoad omnes earum continencias, clausulas et articulos eatenus, quatenus eedem rite et legitime existunt emanate viribusque earum veritas suffragatur, ratas, gratas et acceptas habentes premissis dacioni, donacioni et inscriptioni ac aliis omnibus et singulis intendere prescriptarum litterarum contentis nostrum regium consensum prebuimus prebemusque benivolum pariter et assensum et nihilominus ex devocione singulari, qua erga ipsum Beatum Paulum primum heremitam afficimur, totum et omne ius nostrum regium, si quod in predicta totali possessione Wek in dicto comitatu de Baronÿa existenti habita qualitercumque haberemus aut nostram ex quibuscumque causis, viis, modis et

racionibus concerneret maiestatem, cum cunctis suis utilitatibus et pertinenciis quibuslibet, terris scilicet arabilibus cultis et incultis, agris, pratis, pascuis, campis, fenetis, silvis, nemoribus, montibus, vallibus, vineis vinearumque promonthoriis, aquis, fluviis, piscinis, piscaturis aquarumque decursibus, molendinis et eorundem locis, generaliter vero quarumlibet utilitatum et pertinenciarum suarum integritatibus quovis nominis vocabulo vocitatis sub suis veris metis et antiquis existentibus memoratis claustro et fratribus in eodem constitutis et constituendis dedimus, donavimus et contulimus, immo damus, donamus et conferimus iure perpetuo et irrevocabili tenendam, possidendam pariter et habendam salvo iure alieno harum nostrarum secreto sigillo nostro, quo ut rex Hungarie utimur, inpendenti communitarum vigore et testimonio litterarum mediantibus. Datum Bude, in festo Beati Barnabe apostoli, anno Domini millesimo quingentesimo vigesimo quinto, regnorum nostrorum Hungarie et Bohemie etc. anno decimo.

Tartalom

Tanulmányok

Thoroczkay Gábor

A dömösi prépostság története
alapításától I. Károly uralkodásának végéig 409

Csákó Judit

A középkori magyar történeti hagyomány mesés elemei
Albericus Trium Fontium krónikájának tükrében 435

Forrásközlések

Szabó Noémi Gyöngyvér

A kolozsmonostori apátság XV. századi szőlőtized jegyzékei ... 463

Kelényi Borbála

Kanizsai Dorottya végrendelete
és a bajcsi pálosoknak tett adományai 495

Szerzőink figyelmébe

1. A kéziratot számítógépen elkészítve, lemezen vagy e-mailen keresztül kérjük benyújtani, mellékelve egy példányban a kinyomtatott kéziratot is.
2. A lábjegyzetek folyamatosan számozva, a lap aljára legyenek tördelve.
3. A kéziratban az évszázadokat — idézetek, tanulmány- és könyvcímek stb. eredeti előfordulásának kivételével — római számmal tüntessék fel.
4. A forrásmegjelölésnél pontos levéltári, kéziratári és bibliográfiai adatokat kérünk (csak a szerző nevét kurziváljuk, az összeállítókét és a címet nem!).
5. Optimális terjedelműnek (jegyzetapparátussal együtt) az 1–2 íves kéziratokat tekintjük (1 ív = kb. 40 000 „n”).

Hivatkozások elkészítése a Fonsban megjelenő dolgozatokhoz

Részletesen: Fons, 2. (1995) 2. sz. 259–267. p.

1. Hivatkozás a kiadvány egészére

- a) *Szerző(-k)*: Cím. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- b) A háromnál több szerző által írt mű címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)

2. Hivatkozás a kiadvány egy részére

- a) *A tanulmány szerzője (szerzői)*: A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet szerzője: A tanulmánykötet címe. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- b) *A tanulmány szerzője (szerzői)*: A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- c) A folyóiratcikk szerzője: A cikk címe. In: A folyóirat címe, Évfolyam arab számmal. (Év) sz.[= szám] Hivatkozott hely p. (vagy terjedelem -tól -ig p.)

A jegyzetekben alkalmazott rövidítések: Bp., köt., bőv., jav., átdolg., kiad., s. a. r., vő., uő., uo., i. m., l. vagy ld. [= lásd], jz. vagy jegyz.